

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ДЕННА ФОРМА НАВЧАННЯ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

_____ Лихова С.Я.
«___» _____ 2020 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «МАГІСТР»
ЗА ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ
«Правоохоронна діяльність»

Тема: «Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми (ст. 149 КК України)»

Виконавець: студентка 2 курсу, групи ПР-202 Комина Вікторія Олександрівна

Керівник: к.ю.н., доцент кафедри кримінального права і процесу Лисько Тетяна Давидівна

Київ–2020

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Юридичний факультет
Кафедра кримінального права і процесу
Освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
_____ Лихова С.Я.
«_____» _____ 2020 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи

Комина Вікторії Олександрівни

1. Тема роботи «Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми (ст. 149 КК України)», затверджена наказом ректора від 24 вересня 2020 р. № 1771/ст.
2. Термін виконання та захисту роботи: з 05 жовтня 2020 р. по 13 грудня 2020 р.; з 21 грудня по 27 грудня 2020 року.
3. Вихідні дані роботи: монографічна наукова література, нормативно-правові акти, нормативно-правові акти міжнародного характеру, узагальнення судової практики.
4. Зміст пояснювальної записки: аналітичний огляд юридичних джерел з тематики кваліфікаційної роботи. Дослідження кримінального правопорушення «Торгівля людьми», визначення проблемних питань визначення та встановлення елементів складу кримінального правопорушення, особливостей кваліфікації аналізованого кримінального правопорушення та відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень на основі аналізу чинного законодавства України, наукової літератури та практики застосування кримінального закону.

5. Календарний план-графік

№ пор	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1	Вибрати тему кваліфікаційної роботи	до 01.10.2020	виконано
2	Затвердити тему і план роботи у наукового керівника	до 05.10.2020	виконано
3	Визначити статистичну, інформаційну базу дослідження скласти бібліографію	до 26.10.2020	виконано
4	Оформити і обговорити з науковим керівником перший розділ роботи	до 30.10.2020	виконано
5	Оформити і обговорити з науковим керівником другий розділ роботи	до 11.11.2020	виконано
6	Оформити і обговорити з науковим керівником третій розділ роботи	до 20.11.2020	виконано
7	Доопрацювати роботу, оформити її кінцевий варіант	до 29.11.2020	виконано
8	Отримати відгук керівника та рецензії	до 05.12.2020	виконано
9	Підготувати доповідь на захист	до 10.12.2020	виконано

6. Консультанти з окремих розділів

Розділ	Консультант (посада, П.І.Б.)	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Консультанти з окремих розділів не залучались			

7. Дата видачі завдання: 05.10.2020 р.

Керівник кваліфікаційної роботи

к.ю.н., доцент кафедри
кримінального права і процесу
Лисько Тетяна Давидівна

_____ (підпис)

Завдання прийняв до виконання _____

Комина Вікторія Олександрівна

(підпис)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи «Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми (ст. 149 КК України)»: 129 сторінок, 136 використаних джерел.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ, ЕКСПЛУАТАЦІЯ ЛЮДИНИ, УРАЗЛИВИЙ СТАН, ВЕРБУВАННЯ, ПЕРЕМІЩЕННЯ, ПЕРЕХОВУВАННЯ, ПЕРЕДАЧА АБО ОДЕРЖАННЯ ЛЮДИНИ.

Об'єктом дослідження є торгівля людьми. Предметом дослідження є кримінально-правові норми вітчизняного законодавства, що встановлюють відповідальність за торгівлю людьми; практика їх застосування; положення низки міжнародних актів, які були прийняті з питань боротьби з торгівлею людьми.

Метою дослідження є комплексна розробка науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування в частині встановлення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми, визначення кримінально-правових проблем кваліфікації кримінального правопорушення, відмежування від суміжних складів.

Методи дослідження: системно-структурний, діалектичний метод пізнання; метод системного аналізу; порівняльно-правовий метод; юридичний (догматичний) метод.

Торгівля людьми – одна з найбільш актуальних проблем сучасності. Жертвами сучасних форм рабства в усьому світі щорічно стають мільйони людей. Дана проблема є актуальною на сьогоднішній день не тільки в Україні, а й в усьому світі. Враховуючи небезпеку транснаціональної торгівлі людьми за сучасних умов, Україною вживаються заходи щодо протидії цьому протиправному міжнародному явищу. Проблема дотримання прав і свобод особи, забезпечення гарантій їх здійснення набуває за сучасних умов великого значення.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ «ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ»: МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХОДИ.....	10
1.1. Міжнародно-правова регламентація торгівлі людьми.....	10
1.2. Поняття торгівлі людьми за національним законодавством.....	16
Висновки до розділу 1.....	21
РОЗДІЛ 2. ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ «ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ» (Ч. 1 СТ. 149 КК УКРАЇНИ)	23
2.1. Кримінально-правова характеристика об'єкта торгівлі людьми.....	23
2.2. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч.1 ст. 149 КК України.....	29
2.3. Суб'єкт торгівлі людьми.....	53
2.4. Аналіз суб'єктивної сторони торгівлі людьми.....	49
Висновки до розділу 2.....	64
РОЗДІЛ 3. КВАЛІФІКУЮЧІ ТА ОСОБЛИВО КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ.....	67
3.1. Кримінально-правовий аналіз кваліфікуючих ознак торгівлі людьми (ч. 2 ст. 149 КК України).....	68
3.2. Кримінально-правовий аналіз особливо кваліфікуючих ознак торгівлі людьми (ч. 3 ст. 149 КК України).....	81
Висновки до розділу 3.....	89
РОЗДІЛ 4. ВІДМЕЖУВАННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ВІД СУМІЖНИХ СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ТА ДЕЯКІ ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ СТ. 149 КК УКРАЇНИ	91
4.1. Відмежування торгівлі людьми від суміжних складів кримінальних правопорушень.....	91
4.2. Пропозиції щодо удосконалення норми про кримінальну відповідальність за торгівлю людьми.....	106
Висновки до розділу 4.....	110
ВИСНОВКИ.....	112
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	117

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Формування у нашій країні правової держави обумовило об'єктивну необхідність приведення всієї системи українського права у відповідність до реальності вже сформованих нових суспільних відносин, в яких громадянин України, його права і свободи є найвищою цінністю суспільства й держави. Тому Основний Закон України як одне з основних прав громадян закріпив право на свободу та недоторканність особи. Проте статистика свідчить про досить високий рівень злочинних посягань на свободу особи. Найбільш поширеним злочином серед тих, що посягають на вказане благо, є торгівля людьми.

Торгівля людьми – одна з найбільш актуальних проблем сучасності. Жертвами сучасних форм рабства в усьому світі щорічно стають мільйони людей. Окрім економічних причин, які змушують шукати роботу за кордоном або в різних регіонах своєї країни, важливими факторами, що сприяють торгівлі людьми, є відсутність достовірної інформації про можливості працевлаштування та незнання своїх прав. Дана проблема є актуальною на сьогоднішній день не тільки в Україні, а й в усьому світі. Враховуючи небезпеку транснаціональної торгівлі людьми за сучасних умов, Україною вживаються заходи щодо протидії цьому протиправному міжнародному явищу.

Проблема дотримання прав і свобод особи, забезпечення гарантій їх здійснення набуває за сучасних умов великого значення. У Загальній декларації прав людини, затвердженій Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 р., зазначається, що під час здійснення своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки тих обмежень, встановлених законодавством, виключно з метою забезпечення належного визнання й поважання прав та свобод інших осіб і задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку й загального добробуту в демократичному суспільстві.

На сьогодні заборона торгівлі людьми передбачена в таких міжнародно-правових актах, як Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Європейська конвенція про

захист прав і основних свобод людини 1950 р., Конвенція про рабство 1926 р., Додаткова конвенція про заборону рабства, работоргівлі, а також аналогічних рабству інститутів і практики 1956 р., Конвенція про заборону торгівлі людьми та експлуатації проституції третіми особами 1949 р., Протокол про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї, який доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. та багатьох інших. Усе це свідчить про увагу всього світового співтовариства до існуючої проблеми так званого “білого рабства”, яка набула транснаціонального характеру [42, с.3].

Відповідно до ч.1 ст.29 Конституції України, кожна людина має право на свободу. Одним із злочинних посягань, які грубо порушують це право, є торгівля людьми. Уперше в нашій державі кримінальна відповідальність за торгівлю людьми була встановлена Законом України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України "Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю України" від 24 березня 1998 року. Згідно з цим Законом КК України 1960 р. був доповнений ст.124-1 "Торгівля людьми". У КК 2001 р. кримінальна відповідальність за торгівлю людьми передбачена ст.149 КК України.

Безпосередньо проблемам посягань на свободу особи як злочинам міжнародного характеру були присвячені праці О.Г. Богатирьова, С.В. Бородіна, Л.М. Галенської, І.І. Карпеця, Г.Л. Кохана, В.М. Кудрявцева, Є.Г. Ляхова, В.П. Панова, Ю.О. Решетова та деяких інших учених. Проблеми кримінальної відповідальності за ці злочини та їх кваліфікації розглядало багато вітчизняних та зарубіжних авторів, серед яких М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Т.І. Возна, О.О. Володіна, Л.Д. Гаухман, В.О. Глушков, Н.О. Гуторова, А.М. Дубровіна, В.П. Ємельянов, М.І. Загородніков, В.О. Іващенко, О.М. Ігнатов, В.А. Козак, Б.О. Курінов, І.П. Лановенко, О.Г. Лоскутов, І.І. Лукашук, Я.Г. Лизогуб, Н.Е. Мартиненко, П.С. Матишевський, В.О. Навроцький, А.М. Орлеан, В.В. Панкратов, В.М. Підгородинський, В.І.

Симонов, М.Р. Снахова, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, В.П. Тихий, С.Д.Шапченко, С.С. Яценко та ін.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз кримінально-правових проблем торгівлі людьми в сучасних умовах розвитку України, розроблення на його основі науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо подальшого вдосконалення норм законодавства про кримінальну відповідальність за цей злочин.

Відповідно до поставленої мети сформульовано такі завдання:

- проаналізувати об'єктивні та суб'єктивні ознаки юридичного складу злочину «Торгівля людьми»;
- розкрити зміст кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак посягання;
- здійснити відмежування торгівля людьми від інших суміжних кримінально-правових діянь;
- внести пропозиції щодо вдосконалення норм чинного законодавства про кримінальну відповідальність за торгівлю людьми.

Об'єктом дослідження є торгівля людьми. *Предметом* дослідження є кримінально-правові норми вітчизняного законодавства, що встановлюють відповідальність за торгівлю людьми; інші законодавчі акти України, практика їх застосування; положення низки міжнародних актів, які були прийняті з питань боротьби з торгівлею людьми.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є сучасна теорія наукового пізнання соціальних явищ, що охоплює комплекс теоретичних методів. Зокрема, застосування системно-структурного методу дозволило виокремити та проаналізувати склади злочинів проти свободи особи та їх основний безпосередній об'єкт; діалектичний метод пізнання, відповідно до якого предмети (явища) вивчаються в єдності та боротьбі протилежностей, використовувався в процесі дослідження торгівлі людьми як кримінально караного явища; метод системного аналізу використовувався для характеристики елементів і ознак складів злочинів, передбачених ст.149 КК;

порівняльно-правовий метод надав можливість зіставити норми кримінального права України з відповідними положеннями зарубіжного законодавства та міжнародно-правовими актами; юридичний (догматичний) метод надав можливість визначити зміст специфічних юридичних термінів і дати тлумачення конкретних кримінально-правових норм, передбачених ст.149 КК, а також розробити пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства про кримінальну відповідальність за торгівлю людьми у сучасних умовах розвитку України.

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ «ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ»: МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХОДИ.

1.1. Міжнародно-правова регламентація торгівлі людьми

Торгівля людьми – міжнародне, складне та унікальне явище, яке містить багато тісно пов'язаних між собою елементів. Наразі можемо констатувати, що торгівля людьми як кримінальне правопорушення глобального масштабу охоплює всі регіони планети, більше того, контролюється міжнародною організованою злочинністю.

Аналіз міжнародних угод, які було спрямовано на протидію торгівлі людьми, надав нам можливість зробити висновок про те, що торгівлю людьми вперше було засуджено на міжнародному рівні лише на початку XIX століття. З того часу до сьогодні було укладено понад 20 міжнародних угод.

Слід відзначити, що перші угоди засуджували лише работоргівлю. До того ж вони мали декларативний характер, адже не підкріплювалися якими-небудь практичними заходами. В цей час окремі держави уклали двосторонні угоди, які також були спрямовані на боротьбу з работоргівлею. Торгівля вільними людьми на ранньому етапі законодавчого регулювання цього питання не засуджувалася. Міжнародна практика тоді ототожнювала торгівлю людьми з проституцією або сутенерством.

З роками це поняття істотно трансформувалося, внаслідок чого набуло неоднозначного тлумачення його юридичного змісту в різних конвенціях і договорах. Так, наприклад, в 1899 році на Міжнародному конгресі в Лондоні, говорячи про торгівлю жінками, по суті, велася мова про міжнародну проституцію. Пізніше, в 1904 і 1910 роках, коли були прийняті Паризький договір і Паризька конвенція про припинення торгівлі білими жінками. В усіх подальших міжнародних документах, що регламентують відповідальність за торгівлю людьми, містилося таке ж поняття торгівлі людьми (Женевська конвенція про заборону торгівлі жінками і дітьми (1921), Конвенції 1933 і 1949 років).

Впродовж усього XX століття приймалися міжнародні конвенції, які забороняли торгівлю жінками і дітьми для їх подальшої сексуальної експлуатації [99, с.10].

Зрештою усі перераховані Конвенції і угоди були зведені ООН в єдину Конвенцію *«Про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами»*, прийняту 15 березня 1950 року, яка на сьогодні є ключовим документом, до якого апелюють при розгляді питань, пов'язаних з торгівлею людьми. Проте в ній не було закріплено поняття «торгівля людьми». Надалі проблемі протидії торгівлі людьми у рамках міжнародних документів приділялася деяка увага, проте понятійний апарат не розглядався, а торгівля людьми називалася в числі заборонених явищ (Конвенція *«Про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок»* від 18 грудня 1979 року, Віденська декларація 1993 року).

Конвенція про рабство від 1926 року, що зобов'язує учасників попереджувати та подавляти работоргівлю (ст. 2 Конвенції), ліквідувати практику застосування примусової праці (ст. 5 Конвенції). *Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства*, 1956 року (ратифікована 31 жовтня 1958 року), яка доповнює дещо застарілу Конвенцію про рабство від 1926 року та передбачає повну відміну боргової кабали та кріпосної залежності.

Грунтовні принципи захисту основних прав та свобод людини закріплено *Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод* від 1950 року (ратифікована 17 липня 1997 року). Зазначеним документом заборонено рабство і примусову працю (ст. 4 Конвенції).

На початку 90-х років XX століття на міжнародному і національному рівнях стали з'являтися правові документи, які, враховуючи їх зміст, вже були спрямовані на боротьбу з торгівлею людьми по суті. Наприклад, у ряді держав колишнього СРСР, а також в країнах Західної Європи, Азії, Америки і Австралії, були ухвалені спеціальні закони, завдяки яким кримінальні кодекси поповнилися нормами про відповідальність за торгівлю людьми. Так, в КК

ФРН 1871 року в 1992 році спеціальним Законом була прийнята норма про відповідальність за торгівлю людьми (§180b), а § 181 "Тяжкий випадок торгівлі людьми" викладений в новій редакції. У КК Республіки Білорусь 1999 року включена стаття, що передбачає покарання за торгівлю людьми, КК КНР 1997 року передбачив відповідальність за купівлю, продаж і інші форми передачі жінки і дитини (статті 240-242), в КК Японії 1907 року в редакції Закону № 91 від 1995 року включена стаття 226, в якій, зокрема, визначається відповідальність за торгівлю людьми, в КК Австралії в 1995 році введена стаття, що передбачає відповідальність, у тому числі і за работоргівлю (стаття 270.3). Відповідальність за торгівлю людьми була передбачена і у ряді інших держав - Нідерландах, Польщі, Сан-Марино, Сербії, Швейцарії.

Серед міжнародно-правових актів, що покликані протидіяти всім різновидам торгівлі людьми можна відносити: *Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї*, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року (ратифікований 4 лютого 2004 року) та *Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми* 2005 року (ратифікована 21 вересня 2010 року). Зазначені документи визначають поняття торгівлі людьми, окреслюють коло суспільно небезпечних діянь, криміналізація яких є обов'язковою, передбачають основні стандарти запобігання, протидії торгівлі людьми, а також захисту та реабілітації жертв цього злочину [95, с. 20]. Стаття 18 згаданої Конвенції зобов'язує держав-учасниць визнати злочинними найм, передачу, перевезення, приховування або одержання осіб шляхом погрози або застосування сили чи інших форм примусу, насильницького викрадення, обману, шахрайства, зловживання владою або безпорадним станом або наданням чи отриманням плати чи вигоди для досягнення згоди особи, яка має владу над іншою особою, для експлуатації.

Відповідно до ст. 24 згадуваної Конвенції, сторони повинні забезпечити визнання обставинами, що обтяжують покарання за дані правопорушення, створення небезпеки для життя жертви умисно чи через грубу необережність,

вчинення цих правопорушень щодо дитини, або ж посадовою особою під час виконання обов'язків, а також їх вчинення в межах злочинної організації. Частково ці вимоги імплементовані у національне законодавство – ч. 3 ст. 149 КК України отримала таку особливо кваліфікуючу ознаку як вчинення злочину організованою групою.

Спеціалізованими міжнародними документами, спрямованими на протидію примусовій праці та іншим різновидам експлуатації праці є такі: *Конвенція про примусову чи обов'язкову працю №29* (ратифікована 10 серпня 1956 року) присвячена скасуванню примусової чи обов'язкової праці в усіх її формах. В розумінні ст. 2 Конвенції термін «примусова» чи «обов'язкова праця» означає будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від будь-якої особи під загрозою покарання і для виконання якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг.

Конвенція про скасування примусової праці № 105 від 25.06.1957 року (ратифікована 5 жовтня 2000 року), містить ст. 1, яка зобов'язує учасників скасувати примусову або обов'язкову працю і не вдаватися до будь-якої її форми: а) як засобу політичного впливу чи виховання чи як засобу покарання за наявність або за висловлювання політичних поглядів чи ідеологічних переконань, протилежних усталеній політичній, соціальній чи економічній системі; б) як метод мобілізації та використання робочої сили для потреб економічного розвитку; в) як спосіб підтримання трудової дисципліни; г) як метод покарання за участь у страйках; д) як спосіб дискримінації за ознаками расової, соціальної чи національної приналежності або віросповідання [95, с. 21].

Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 1999 року (ратифікована 5 жовтня 2000 року), у ст. 3 якої вказує на заборону усіх форм рабства або практики, подібної до рабства, як, наприклад, продаж дітей та торгівля ними, боргова кабала та кріпосна залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах;

використання, вербування або пропонування дитини для заняття проституцією, виробництва порнографічної продукції чи для порнографічних вистав; використання, вербування або пропонування дитини для незаконної діяльності, зокрема для виробництва та продажу наркотиків, як це визначається у відповідних міжнародних договорах; роботу, що за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці чи моральності дітей. Конвенцією передбачено, що кожна держава повинна вживати заходів, спрямованих на недопущення залучення дітей до найгірших форм дитячої праці, надання їм необхідної та належної допомоги, доступу до безкоштовної початкової освіти та, у разі можливості, до професійно-технічної підготовки.

Протягом останніх десятирічч з'явилися комплексні за своїм характером міжнародні документи з приводу боротьби із торгівлею людьми, в котрих декларується намагання одночасної протидії різним проявам торгівлі людьми. Підсумком цілої низки конвенцій ООН стала Пекінська платформа дій 1995р., прийнята на VI Всесвітній конференції зі становища жінок. Цей документ пропонує боротись із торгівлею людьми у різних напрямках, а саме: за допомогою профілактичних заходів щодо рабства, торгівлі жінками з метою використання у проституції та в інших комерційних видах діяльності, пов'язаних із сексом, насильницькою працею, примусом до шлюбу [64, с. 10].

Відомою у боротьбі з торгівлею людьми серед міжнародних документів стала *Гаазька міністерська декларація європейських рекомендацій щодо ефективних заходів з попередження та боротьби із торгівлею жінками з метою сексуальної експлуатації* 1997 року. У цій Декларації запропоновано цілий комплекс заходів у рамках Європи, Європейського Союзу, країн-кандидатів у члени співтовариства. Торгівля жінками у цьому документі визначається як «будь-які дії, спрямовані на легальне або нелегальне ввезення, провезення, перебування або вивезення з території країни жінок з метою їх прибуткової сексуальної експлуатації, з використанням примушування, зокрема насильства, погроз або обману, зловживання службовим становищем, або

іншого тиску, внаслідок якого особа не має ніякого реального та задовільного вибору як тільки скоритися цьому тиску або вчиненим протиправним діям».

Ще одним міжнародним документом, спрямованим на комплексну протидію торгівлі людьми, є *Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї*, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий 15 листопада 2000 року. Згідно зі статтею 3 цього Протоколу торгівля людьми означає здійснення з метою експлуатації: вербування, перевезення, передачі, переховування або отримання людей шляхом погрози силою або її застосування чи інших форм примушування, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою чи вразливістю становища, або шляхом підкупу у вигляді платежів чи вигоди, для отримання згоди особи, котра контролює іншу особу [64, с. 10].

Окремо у Протоколі розкривається поняття експлуатації, котра включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб та інші форми сексуальної експлуатації; примусову працю чи послуги, рабство чи звичаї, подібні до рабства, підневільний стан чи вилучення органів. Крім того, у цьому документі акцентується увага на двох обставинах. По-перше, згода жертви торгівлі людьми на заплановану експлуатацію не береться до уваги, якщо був використаний будь-який засіб впливу, що вказаний у визначенні торгівлі людьми. По-друге, вербування, перевезення, передача, переховування чи отримання дитини з метою експлуатації вважається торгівлею людьми навіть у тому випадку, коли вони не були пов'язані із застосуванням одного із засобів впливу, вказаних у визначенні торгівлі людьми.

Крім того, існує спеціалізований міжнародний документ, спрямований виключно на протидію торгівлі дітьми, дитячій проституції та дитячій порнографії. Це *Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії*. В п. а) ст.2 цього Протоколу зазначається, що торгівля дітьми означає будь-який акт або угоду, внаслідок яких дитина передається будь-якою особою або будь-якою

групою осіб іншій особі або групі осіб за винагороду або інше відшкодування. А в статті 3 передбачено обов'язок кожної держави-учасниці забезпечити, щоб, «як мінімум, наступні діяння і види діяльності були повною мірою охоплені її кримінальним або карним правом, незалежно від того, чи були ці кримінальні правопорушення вчинені на національному або транснаціональному рівні, або в індивідуальному чи організованому порядку: а) у контексті торгівлі дітьми, визначеній у статті 2: I) пропозиція, передача чи отримання будь-якими засобами дитини з метою: а. сексуальної експлуатації дитини; б. передачі органів дитини за винагороду; с. використання дитини на примусових роботах; II) неправомірне схиляння як посередництво до згоди на усиновлення дитини з порушенням застосовних міжнародно-правових актів щодо усиновлення; б) пропозиція, отримання, передача чи надання дитини для цілей дитячої проституції, визначеної у статті 2; с) виробництво, розподіл, розповсюдження, імпорту, експорту, пропозиція, продаж або зберігання у вищезазначених цілях дитячої порнографії, визначеної у статті 2» [64, с. 11-12].

Таким чином, під егідою міжнародних організацій було прийнято ряд конвенцій кримінально-правового характеру, які зобов'язують держави-учасниці цих конвенцій привести у відповідність своє внутрішнє кримінальне законодавство відповідно до рекомендацій, викладених у міжнародних актах, тобто встановити кримінальну відповідальність за ті чи інші суспільно-небезпечні діяння або ж внести якісні зміни до діючих законодавчих положень, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення відповідних кримінальних правопорушень [12, с. 28].

1.2. Поняття торгівлі людьми за національним законодавством

Українське законодавство сьогодні вже має певну нормативну базу, котра дозволяє комплексно протидіяти торгівлі людьми. Розглянемо джерела, що утворюють українську нормативну базу протидії цьому явищу.

Первісно в диспозиції цієї норми була передбачена відповідальність за купівлю-продаж людини або її вербування, перевезення, передачу, одержання,

вчинені з метою її експлуатації. Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією» від 12 січня 2006 р. стаття, що передбачає відповідальність за торгівлю людьми була змінена наступним чином: торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи.

Законом України «Про внесення зміни до статті 149 Кримінального кодексу України щодо приведення у відповідність з міжнародними стандартами» від 6 вересня 2018 року норму про кримінальну відповідальність за торгівлю людьми було уточнено та доповнено. Наразі, відповідно до ч.1 ст. 149 КК України, торгівля людиною, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію. (*Стаття 149 в редакції Законів [№ 3316-IV від 12.01.2006](#), [№ 2539-VIII від 06.09.2018](#)*).

Відповідно, об'єктивна сторона розглядуваного посягання була приведена у відповідність з вимогами міжнародних актів, котрі забороняють дане діяння і є чинними для України.

Аналіз даних міжнародних конвенцій підтверджує своєчасність рішення законодавця внести зміни до статті 149 КК України, оскільки її положення не відповідали тим вимогам, які ставились міжнародно-правовими актами по боротьбі з торгівлею людьми.

На рівні кримінально-правової норми (а саме, її диспозиції), що передбачає відповідальність за торгівлю людьми, слід зазначити, що вона за своєю структурою є складною. Тому, як слушно зазначає В.А. Козак, диспозиція ст. 149 КК достатньо складна, що породжує й різне за своїм змістом тлумачення низки ознак складу як серед наукових, так і серед практичних

працівників. Усе це, безумовно, перешкоджає правильному та однаковому застосуванню правоохоронними органами кримінального закону, а, певною мірою, і належній боротьбі з цим кримінальним правопорушенням [42, с. 4]. Стосовно цього питання, додає і Я.Г. Лизогуб: «детальне її вивчення показало, що вона потребує відповідного законодавчого «чищення» з багатьох причин» [67, с. 3].

В.М. Бесчастний зазначає, що збройний конфлікт на Донбасі став каталізатором збільшення фактів торгівлі людьми, що обумовлюється багатьма факторами, зокрема, складна криміногенна обстановка в зоні конфлікту; послаблення державних інститутів; дисфункція правоохоронних органів в зоні проведення АТО; складність правового статусу непідконтрольних Україні; зміна гендерного балансу на окремих територіях; вразливість людей, що проживають поблизу лінії розмежування та на територіях непідконтрольних Україні. На відміну від класичних сфер експлуатації людей, в умовах збройних конфліктів найбільш розповсюдженими формами торгівлі людьми з метою подальшої експлуатації стають вербування, переміщення, передача, переховування або одержання осіб чоловічої статі з метою поповнення лав особового складу збройних сил сторін, що беруть участь в конфлікті; використання примусової праці і рабства для задоволення потреб озброєних груп; сексуальна експлуатація (військова проституція, насильницька вагітність); втягнення у злочинну діяльність; вилучення органів. Крім того, під час збройного конфлікту факти торгівлі людьми найчастіше супроводжуються вчиненням інших тяжких протиправних дій, як то сексуальне та гендерне насилля, катування тощо, або з погроза застосування таких дій. Автор пропонує доповнити ст. 149 КК України кваліфікованим складом злочину, оскільки вчинення кримінального правопорушення в умовах збройного конфлікту цілком відповідає зазначеним кваліфікованим ознакам. Тим більше, що досвід застосування схожих ознак як обтяжуючих покарання у законодавця вже є – у пункті 11 частини 1 статті 67 КК України однією з таких обставин визнається

вчинення кримінального правопорушення з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій [10, с. 19-20].

На сьогодні серед вітчизняних науковців спостерігається неоднозначний підхід щодо тлумачення поняття «торгівля людьми». Узагальнюючи визначення поняття торгівлі людьми, надані вченими, О. М. Бандурка відзначає: «сьогодні в поняття торгівлі людьми у світовому масштабі вкладають певною мірою різні явища, які мають спільні ознаки, головна серед яких – продаж (інша платна передача) людини. Торгівлю тлумачать як: 1) такий продаж людини, коли її покупець отримує над нею всі або майже всі атрибути права власності (работоргівлю); 2) продаж, що призводить до вчинення щодо людини інститутів та звичаїв тотожних з рабством, таких, як боргова кабала, сімейне рабство тощо; 3) вивезення для продажу або продаж людини за кордоном чи у своїй країні для використання у проституції або порнобізнесі; 4) продаж дитини для незаконного усиновлення; 5) використання ембріону чи плоду людини з корисливою метою (фактично продаж ембріону чи плоду); 6) продаж людини з метою незаконного вилучення її органів тощо» [7, с. 9]. Тому не можна погодитися з вченими, які вважають, що торгівля людьми – це лише купівля-продаж людини [110, с. 468]. Це впливає із змісту ст. 3 Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, який доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, де відзначено, що «торгівля людьми» означає здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей шляхом загрози силою або її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або шляхом підкупу, у вигляді платежів або вигоди, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні з рабством, підневільний стан або вилучення органів [108].

О.В.Александренко та Н.О. Веселовська зазначають: «торгівля людьми не має меж, вона як міжнародний тероризм ставиться в розряд таких трансконтинентальних кримінальних правопорушень як контрабанда зброєю або незаконний обіг наркотичних та психотропних речовин. Україна на арені торгівлі людьми виступає одночасно як країна призначення (з країн СНД та Азії), і як країна походження і транзиту (до Західної Європи, США, Японії, Австралії, Ізраїлю й ін.)» [3, с. 84-86]. З огляду на зазначене вище, окремі вчені пропонують торгівлю людьми, що пов'язана із переправленням жертви через державний кордон, віднести до кримінальних правопорушень, що носять транснаціональний характер. О. Наумова вважає, що за наявності ознак співучасті при торгівлі людьми, зазначений вид співучасті має ознаки транснаціональної організації. Авторка підтримує думку вчених, які пропонують передбачити в положеннях Особливої частини КК як кваліфікуючу ознаку деяких умисних кримінальних правопорушень вчинення злочину транснаціональною організацією у разі вчинення кримінального правопорушення такою спільнотою на території кількох держав. Крім цього, пропонується передбачити вказану обставину в переліку обставин, що обтяжують покарання у ст. 67 КК України [33, с. 160].

Крім ст. 149 КК України, де встановлено кримінальну відповідальність за торгівлю людьми, організаційно-правові засади протидії торгівлі людьми, основні напрями державної політики та засади міжнародного співробітництва у цій сфері, повноваження органів виконавчої влади, порядок встановлення статусу осіб, які постраждали від торгівлі людьми, та порядок надання допомоги таким особам визначаються Законом України «Про протидію торгівлі людьми» від 20 вересня 2011 року.

Одним з основних документів, спрямованих на комплексну протидію торгівлі людьми, є Державна соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2020 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 111. Метою Програми є запобігання торгівлі людьми, підвищення ефективності виявлення осіб, які вчиняють такі кримінальні

правопорушення або сприяють їх вчиненню, а також захист прав осіб, постраждалих від торгівлі людьми, особливо дітей, та надання їм допомоги.

Поряд з Програмою, в Україні діє Стандарт надання послуг із соціальної профілактики торгівлі людьми, затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 30.07.2013 № 458. Цей Стандарт розроблено з метою реалізації прав громадян на отримання належного соціального захисту, визначення мінімуму послуг, необхідних для надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми та представникам групи ризику, упорядкування надання послуг у сфері протидії торгівлі людьми соціальними працівниками на державному рівні. Він упроваджується з метою забезпечення всебічної, своєчасної, доступної та достовірної інформації стосовно існування і розповсюдження проблеми торгівлі людьми в Україні та за кордоном, основних причин потрапляння особи до ситуації торгівлі людьми, ознак небезпеки, ризикової поведінки та способів уникнення таких ситуацій.

Слід зауважити також, що до законодавчої бази України належать і чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Тому розглянуті в р.1.1. міжнародні договори, ратифіковані Україною, є одночасно і міжнародним законодавством, і національним законодавством України.

Викладене свідчить про те, що велика кількість прав та свобод людини чи інтересів держави, котрі порушуються у процесі вчинення торгівлі людьми, обумовлює дуже широкий спектр напрямів суспільного реагування на поширення цього явища та вимагає від суспільства комплексного підходу до боротьби з цим злом.

Висновки до розділу 1.

Перші міжнародні угоди засуджували лише работоргівлю. До того ж вони мали більш декларативний характер, оскільки не підкріплювалися якими-небудь практичними заходами. В цей час окремі держави уклали між собою двосторонні угоди, які також були спрямовані на боротьбу з работоргівлею.

Торгівля вільними людьми поки що не засуджувалася. Міжнародна практика звикла ототожнювати торгівлю людьми з проституцією або сутенерством.

З роками це поняття істотно трансформувалося, внаслідок чого набуло неоднозначного тлумачення його юридичного змісту в різних конвенціях і договорах.

Сучасні міжнародні документи визначають поняття торгівлі людьми, окреслюють коло суспільно небезпечних діянь, криміналізація яких є обов'язковою, передбачають основні стандарти запобігання, протидії торгівлі людьми, а також захисту та реабілітації жертв цього кримінального правопорушення.

Українське законодавство сьогодні вже має певну нормативну базу, котра дозволяє комплексно протидіяти торгівлі людьми. Аналіз даних міжнародних конвенцій підтверджує своєчасність рішення законодавця внести зміни до статті 149 КК України, оскільки її положення не відповідали тим вимогам, які ставились міжнародно-правовими актами по боротьбі з торгівлею людьми.

На сьогодні серед вітчизняних науковців спостерігається неоднозначний підхід щодо тлумачення поняття «торгівля людьми».

Крім ст. 149 КК України, де встановлено кримінальну відповідальність за торгівлю людьми, організаційно-правові засади протидії торгівлі людьми, основні напрями державної політики та засади міжнародного співробітництва у цій сфері, повноваження органів виконавчої влади, порядок встановлення статусу осіб, які постраждали від торгівлі людьми, та порядок надання допомоги таким особам визначаються Законом України «Про протидію торгівлі людьми» від 20 вересня 2011 року [106].

РОЗДІЛ 2. ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО Ч. 1 СТ. 149 КК УКРАЇНИ

2.1. Кримінально-правова характеристика об'єкта торгівлі людьми

Об'єкт кримінального правопорушення має виключно важливе теоретичне та практичне значення. Він дозволяє розкрити соціальну та юридичну сутність злочину, «виявити суспільно небезпечні наслідки, встановити межі дії кримінально-правової норми, сприяє правильній кваліфікації діяння, а також його відмежуванню від суміжних злочинів» [121, с. 3].

Питання про те, саме чому злочинне діяння завдає або може завдати шкоду, є одним з самих спірних в науці кримінального права, і розгляд цього питання має, безперечно, пряме відношення до питання про об'єкт торгівлі людьми. На сьогодні у вітчизняній науці кримінального права існують кілька концептуальних підходів до проблеми об'єкта кримінального правопорушення. Згідно однієї із найрозповсюдженіших, об'єктом кримінального правопорушення слід вважати сукупність суспільних відносин, відповідної до іншої, не менш розповсюдженої, об'єктом кримінального правопорушення треба розглядати як соціальні цінності. Це дозволяє зробити висновок про те, що до теперішнього часу проблема об'єкта кримінального правопорушення в кримінальному праві не втратила своєї актуальності та носить дискусійний характер. Однак, як уявляється, в рамках даного дослідження не має потреби докладно розглядати різні точки зору щодо поняття об'єкта.

Вважаємо, що кожна з вказаних концепцій є обґрунтованою, проте найбільш прийнятною вважаємо, що об'єктом кримінального правопорушення слід вважати суспільні відносини.

При визначенні об'єкту злочину, передбаченого ст. 149 КК України, науковці, що досліджували це питання, не були однотайними. Так, зокрема, В. Козак, виходячи із сутності торгівлі людьми, яка, у свою чергу, історично тісно пов'язана із работоргівлею та рабством, вказує, що основним безпосереднім

об'єктом цього кримінального правопорушення слід визнати *свободу людини*. Під останньою, виходячи з її філософського змісту, необхідно розуміти об'єктивно існуюче природне та невід'ємне право (як міра можливої поведінки) кожної людини здійснювати вчинки у відповідності зі своїми свідомістю та волею [42, с.6].

Я. Лизогуб вважає, що родовим об'єктом аналізованого кримінального правопорушення є людина, як жива, біологічна істота, а основним безпосереднім об'єктом цього кримінально-караного діяння є свобода і особиста недоторканість людини [67, с.8-9]. А. Орлеан вказував, що основним безпосереднім торгівлі людьми може виступати громадська моральність. Автор навіть висував пропозицію віднести статтю, що передбачає відповідальність за торгівлю людьми, до розділу XII Особливої частини КК України, тобто до числа кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності [90, с. 34-35]. Однак Я. Лизогуб з приводу зазначеного наголошував, що це скоріше відноситься до факультативних об'єктів кримінально-правової охорони, оскільки у випадках «білого рабства» гідність людини порушується не кожного разу. Наприклад, жінка може добровільно погодитися на свій продаж, знаючи, чим їй треба буде займатися [42, с. 7]. К.М. Іскров стверджує, що у чинній редакції ст. 149 КК України декриміналізовано добровільну торгівлю людьми, даний склад злочину можливо вчинити лише з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи. Тому, на думку автора, є цілком виправданим вважати громадську моральність безпосереднім об'єктом торгівлі людьми [37, с. 114]. З такою позицією важко погодитись. Вважаємо, що навіть при нинішній редакції ст. 149 КК України не виключаються випадки притягнення до кримінальної відповідальності за добровільної згоди потерпілої особи бути предметом торгівлі людьми.

Справді, в період дії ст. 124-1 КК України 1960 року основним безпосереднім об'єктом торгівлі людьми однозначно визнавалась свобода особи, оскільки стержнем злочину було заволодіння людиною. В ст. 149 КК 2001 року обмеження свободи людини передбачено факультативно. Така

конструкція статті дозволяє притягати до відповідальності як у випадках порушення свободи людини, так і у випадках, коли свобода не страждає [107, с.39-40]. Вказані аргументи свідчать про те, що свобода людини страждає не у всіх випадках торгівлі людьми і тому не може бути визнана основним безпосереднім об'єктом даного злочину.

К.М. Іскров пропонує вважати родовим об'єктом вказаного кримінального правопорушення групу суспільних відносин, які забезпечують особисту свободу, честь і гідність особи. Під безпосереднім об'єктом торгівлі людьми необхідно розуміти саме людину, що, на думку автора, прямо впливає зі змісту ст. 149 КК України та ст. 3 Конституції України [37, с. 114-115]. Аргументуючи свою позицію, автор вказує: «Переносити розгляд людини з безпосереднього об'єкта злочину в родовий об'єкт, виходячи з визначення його в ст. 149 КК України, ми вважаємо передчасним, оскільки неможливо розглядати людину як носія суспільних відносин, тому що він є їхнім безпосереднім творцем, таким чином людина, створюючи суспільні відносини, забезпечує їх кримінально-правову охорону (родовий об'єкт торгівлі людьми), а також забезпечує охорону себе особисто в цих суспільних відносинах (безпосередній об'єкт торгівлі людьми)». Втім, дослідник стверджує, що до безпосереднього об'єкта аналізованого складу кримінального правопорушення також відноситься, крім людини, її свобода [37, с. 115].

Д.О. Негодченко вказує, що основним безпосереднім об'єктом торгівлі людьми є честь і гідність особи, оскільки на практиці трапляються випадки, коли особу продають за її добровільною згодою з використанням її уразливого стану [86, с. 309], а це, на думку автора, виключає посягання на волю особи.

Ми підтримуємо позицію, відповідно до якої родовим об'єктом аналізованого кримінального правопорушення є людина, як жива, біологічна істота, а основним безпосереднім об'єктом цього кримінально-караного діяння є свобода і особиста недоторканість людини. Воля людини – це важлива цінність, проголошена як міжнародними актами, так і законодавством правових держав. Під фізичною свободою людини необхідно розуміти здатність діяти у

відповідності зі своїм волевиявленням при умові відсутності певних фізичних (матеріальних) чинників, що обмежують його дію. Як приклад можна провести свободу вибору місця проживання, свободу пересування тощо. Факультативними додатковими безпосередніми об'єктами цього кримінального правопорушення можуть бути суспільні відносини, що забезпечують життя, здоров'я, статеву свободу або недоторканість, честь та гідність людини, її трудові права, порядок здійснення службовою особою своїх повноважень, нормальну діяльність державного апарату, порядок перетинання державного кордону України тощо [42, с. 5,8].

У великій кількості складів кримінальних правопорушень закон передбачає кримінальну відповідальність за злочинний вплив на людину або за злочинне поводження з людиною. Різні види вбивств, підміна дитини, захоплення заручника, викрадення людини, торгівля людьми тощо, є злочинами, які можуть бути вчинені лише відносно людини. М.Й. Коржанський, А.М. Ігнатов, О. Дмитрієва та інші науковці називають людину предметом у таких складах кримінальних правопорушень [48, с.103; 126, с.111; 28, с. 15; 61, с. 305].

Окремою проблемою є те, що об'єктом угоди є людина, адже людина в такому разі виступає не об'єктом, а предметом договору і одночасно – предметом кримінального правопорушення. Так, щодо предмету кримінального правопорушення, то слід вказати, що ним і являється людина як жива істота, наділена специфічними притаманними лише їй ознаками. Доцільно було б у диспозиції норми робити вказівку не на об'єкт угоди (в широкому змісті – договору), а на предмет угоди.

Відповідно до визначень предмета кримінального правопорушення, наведених у роботах В.Я. Тація, П.С. Матишевського, А.В. Савченко, А.В. Наумова та інших науковців, які визнають предметом “речі матеріального світу...”, наведені вище склади злочину є безпредметними; людину відносно якої вчинюється такий злочин, вони визнають потерпілою від кримінального правопорушення [4, с. 105; 121, с. 47; 82, с.163; 71, с. 76]. Ці дві протилежні

позиції існують паралельно, і у літературі майже відсутні аргументи “за” чи “проти” по них, що не сприяє формуванню єдиної кримінально-правової доктрини.

В першу чергу це викликано тим, що матеріальне кримінальне право не має власного визначення потерпілого, тому найчастіше використовують визначення, закріплене у кримінально-процесуальному законі. Відповідно до ч. 1 ст.55 КПК України, потерпілим може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Але на практиці зустрічаються випадки, коли людині, відносно якої вчинюється злочин, не заподіюється жоден із названих видів шкоди. Наприклад, коли продаж людини здійснюється за згодою особи і вона сама не вважає себе потерпілою. Незважаючи на наявність такої згоди, спричинення шкоди об'єкту кримінального правопорушення не виключається. У цій ситуації людина відносно якої вчинено злочин, не є потерпілою, і тому залишається немовби осторонь обставин, що підлягають розгляду в справі, чого допустити не можна. З іншого боку, під назване у КПК поняття потерпілого досить часто підпадають інші, крім тих, відносно яких безпосередньо вчинюється злочин, особи. Це можуть бути родичі людини або інші особи, яким кримінальним правопорушенням була спричинена моральна фізична чи майнова шкода. Коли, розглядаючи такі кримінальні правопорушення, ми кажемо про потерпілого, то маємо на увазі будь-кого з них. Такий стан справ позбавляє кримінально-правові терміни чіткості та конкретності. Слід підкреслити, що розглянуті невідповідності існують у кримінальному праві не тому, що використовується визначення потерпілого, наведене у кримінально- процесуальному законі. Розроблені науковцями спеціально для кримінального права, вони не усувають названих недоліків. А.В. Савченко, наприклад, визначає потерпілого як «фізичну особу, якій злочином безпосередньо заподіяно моральну, фізичну чи майнову шкоду» [4, с. 106]. М. Сенаторов вважає, що потерпілого слід визначити як “соціальний суб’єкт (фізична чи юридична особа, держава, інше

соціальне утворення або суспільство в цілому), благау чи праву якого, що перебуває під охороною кримінального закону, злочином заподіяна шкода або створюється загроза такої» [116, с.210]. Як бачимо, наукові визначення потерпілого, розроблені спеціально для кримінального права, також залишають названі вище питання відкритими.

А.М. Орлеан вказує, що розширення поняття предмета кримінального правопорушення для того, щоб воно могло охоплювати живих істот, у тому числі людей, представляється достатньо обґрунтованим кроком [92, с. 126]. Противники такого розширення поняття предмета кримінального правопорушення не бажають назвати людину предметом або тому, що визнання людини як суб'єкта суспільних відносин предметом кримінального правопорушення ставить під загрозу обґрунтованість теорії об'єкта як суспільних відносин [96, с. 65], або тому, що таке ототожнення здається їм не етичним. Їхні опоненти, навпаки, вважають, що "...такий делікатний підхід є зайвим. Тіло людини, його частини згідно зі здоровим глуздом є предметом посягання, речовою базою життя, здоров'я, а інколи честі та гідності особи» [126, с. 111]. М.Й. Коржанський вважає, що "предмет злочину - це конкретний матеріальний об'єкт, в якому проявляються певні сторони, властивості суспільних відносин (об'єкта кримінального правопорушення), шляхом фізичного або психічного впливу на який спричиняється соціально небезпечна шкода у сфері цих суспільних відносин" [48, с. 103], визнаючи, таким чином, людину предметом кримінального правопорушення. Таку позицію підтримують й інші науковці [118, с. 41]. Російські вчені сьогодні впевнено називають предметом у складі злочину «Торгівля неповнолітніми» – неповнолітніх [28, с. 15]. В.Я. Тацій, хоч і не вважає людину предметом кримінального правопорушення, але стверджує що "предметом суспільних відносин, які виступають об'єктом злочину, справедливо визнається все те, з приводу чого або у зв'язку з чим існують саме ці відносини. Тому, як предмети суспільних відносин можуть виступати, передусім, різного роду фізичні тіла, речі

(природні об'єкти, різні товари або предмети), які не володіють ознаками товару, а також сама людина” [121, с.27].

В літературі справедливо наголошується, що коли предмет вказано у самому законі, кримінальне правопорушення є предметним [121, с. 49]. А.М.Орлеан наполегливо доводить, що заперечення тези, згідно з якою людина є предметом таких кримінальних правопорушень, як торгівля людьми, будуть необґрунтованими саме тому, що вони суперечать закону. В названих складах кримінальних правопорушень, предмет завжди вказується у самому законі, або однозначно впливає з його змісту, ним є людина. Автор вказує, що слід підтримати необхідність такого розширення поняття предмета кримінального правопорушення, щоб воно могло включати людину або іншу живу істоту. Для цього він пропонує визначити предмет кримінального правопорушення як певну матеріальну або іншу субстанцію, на яку безпосередньо впливає, або відносно якої вчинює певні дії злочинець під час злочинного посягання, з певними властивостями якої кримінальний закон пов'язує наявність конкретного складу злочину в діях особи. У тих випадках, коли в конкретному складі кримінального правопорушення передбачена кримінальна відповідальність за злочинне поводження або за злочинний вплив на людину (особу), предметом кримінального правопорушення може виступати людина лише в період свого життя [92, с. 127].

2.2. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч.1 ст. 149 КК України

Аналіз редакції ч.1 ст.149 КК України дозволяє стверджувати, що діяння, як обов'язкова ознака **об'єктивної сторони** складу кримінального правопорушення, може виражатись у таких формах: торгівля людьми; вербування; переміщення; переховування, передача або одержання людини. Ці всі дії вчиняються з *метою* експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого,

його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію.

Проаналізуємо кожну із форм об'єктивної сторони складу аналізованого злочину.

(1) Торгівля людьми. Наразі існує значна кількість проблем щодо тлумачення та застосування даної норми. Насамперед неоднозначність визначення поняття торгівлі людьми, а в деяких випадках виокремлення торгівлі жінками та торгівлі дітьми. Наприклад, О.Г. Горбунова під торгівлею жінками розуміє вербування та перевезення жінок у межах однієї держави або за кордон з метою залучення до роботи в секс-бізнесі шляхом погроз чи насилля, зловживаючи повноваженнями, борговою залежністю, обманом та іншими формами залякування [24, с. 16]. Я.Г. Лизогуб під торгівлею людьми розглядає здійснення стосовно людини (групи людей) незаконної угоди купівлі-продажу з метою наживи або іншої вигоди [67, с. 6]. В.С. Радецький відзначає, що «торгівля жінками – явище глобального масштабу. Його слід розглядати як організоване перевезення осіб через кордон з метою подальшого залучення жінок до проституції» [109, с. 31]. Цікавою є точка зору О.В. Усенко, який вважає, що «торгівля жінками розглядається на рівні кримінального правопорушення, причому нелегальне переправлення та незаконне перебування за кордоном людей є проявом прибуткового міжнародного бізнесу, незаконної злочинної діяльності та пов'язана з незаконним прибуттям та проживанням, призводить до серйозних порушень прав людини, моральних та правових збочень, розвитку «тіньової» економіки, яка підживляє організовану злочинність; секс-бізнес стає суттєвим складовим елементом організованої злочинності» [130, с. 73]. А.М. Орлеан під торгівлею людьми розуміє «купівлю-продаж, або іншу оплатну передачу (отримання) людини з метою не законного використання (сексуальної експлуатації, експлуатації праці, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність тощо)» [93, с.7].

Що ж стосується законодавчого закріплення цього терміна, то відповідно до ст. 1 «Визначення термінів» Закону України від 20.09.2011 «Про протидію

торгівлі людьми», під торгівлею людьми розуміють здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до Кримінального кодексу України визнаються злочином [106]. При такому визначенні торгівлі людьми, диспозиція ст. 149 КК України є щонайменше нелогічною.

Виходячи з аналізу різних точок зору щодо визначення поняття «торгівля людьми», можна погодитися з О.В. Полуляховим, який узагальнює, що «характерним для терміну «торгівля людьми» є неоднозначне його розуміння. Під торгівлею людьми розуміють: 1) работоргівлю; 2) вивезення на продаж тільки за кордон; 3) продаж людини з метою незаконного вилучення її органів. Діяння, котрі відповідають змісту поняття: заволодіння – переміщення особи. Іноді під торгівлею людьми розуміють звідництво, проституцію в межах країни, контрабанду людей та окремі дії по заволодінню людиною, відірвані від інших дій, обов'язкових для торгівлі згідно з наведеною схемою» [104, с. 53].

Як констатує О.М. Бандурка, «сьогодні в поняття торгівлі людьми у світовому масштабі вкладають певною мірою різні явища, які мають спільні ознаки, головна серед яких – продаж (інша платна передача) людини. Торгівлю тлумачать як: 1) такий продаж людини, коли її покупець отримує над нею всі або майже всі атрибути права власності (работоргівлю); 2) продаж, що призводить до вчинення щодо людини інститутів та звичаїв, тотожних з рабством, таких, як боргова кабала, сімейне рабство тощо; 3) вивезення для продажу або продаж людини за кордоном чи у своїй країні для використання у проституції або порнобізнесі; 4) продаж дитини для незаконного усиновлення; 5) використання ембріону чи плоду людини з корисливою метою (фактично продаж ембріону чи плоду); 6) продаж людини з метою незаконного вилучення її органів тощо» [7, с. 9].

Як вказує А.С. Політова, при визначенні поняття торгівлі людьми не враховується те, що це суспільно небезпечне діяння обмежує свободу особи. Тому автором запропоновано під торгівлею людьми розуміти дії, спрямовані на обмеження свободи людини шляхом її продажу, вчинення іншої незаконної угоди щодо неї, пов'язаної з незаконним заволодінням чи передачею з метою експлуатації на території України чи за її межами [103, с. 312].

У юридичній літературі уже зверталась увага на такі термінологічні проблеми визначення поняття «торгівля людьми». Зокрема, Д.О.Негодченко вважає, що у диспозиції ст. 149 КК України необхідно замість словосполучення «торгівля людьми» використати словосполучення «купівля-продаж людини», оскільки останнє більш повно відображає ознаки досліджуваного діяння і сприяє однозначному тлумаченню закону [85, с. 12]. Вчена дійшла такого висновку спираючись на результати порівняльно-правового дослідження кримінального законодавства окремих зарубіжних країн.

Таким чином, торгівля людьми як перша форма аналізованого кримінального правопорушення – це купівля-продаж людини, що полягає у безповоротній або на певний строк передачі її однією особою (продавцем) іншій особі (покупцю) за грошову винагороду. При здійсненні такої передачі до потерпілої особи можуть бути застосовані психологічне чи фізичне насильство.

У вищевикладеній формі кримінальне правопорушення є закінченим з моменту передачі людини іншій особі чи вступу у фактичне володіння над нею та отримання хоча б частини грошової винагороди.

Вважаємо, що такий підхід до визначення поняття «торгівля людьми» дозволить більш конкретно встановити об'єктивну сторону даного складу кримінального правопорушення, сприятиме єдності застосування ст. 149 КК України та дасть змогу усунути термінологічні неузгодженості як у міжнародних договорах, так й у відповідному національному законодавстві, гармонізації національного кримінального законодавства.

Прикладом продажу людини є дії громадянки Б., яка, пообіцявши працевлаштувати громадян С., Г. та В. за кордоном, відвезла їх до

Туреччини, де продала громадянці Л. для подальшої сексуальної експлуатації, отримавши по 1500 доларів США за кожен продану особу [86, с.309].

Торгівля людьми може супроводжуватися викраденням потерпілого, позбавленням його волі, застосуванням погрози пошкодження чи знищення майна, що належить потерпілому або близьким йому особам, іншими діями, які обмежують особисту волю людини. При здійсненні цих діянь можуть бути також застосовані способи, що є безпосередньо зазначеними в ст. 149 КК України. Однак наявність останніх не є обов'язковою ознакою їх вчинення.

Торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, можуть бути вчинені як із переміщенням потерпілого через державний кордон України, так і без такого переміщення. Якщо зазначені діяння супроводжуються незаконним переправленням осіб через державний кордон України, вони додатково кваліфікуються ще й за ст. 332 КК України.

Аналізуючи судову практику, дійшли висновку, що часом суди використовують поняття «торгівля людьми» не як форму кримінального правопорушення, а як узагальнююче поняття та визначення виду злочинної діяльності. Так, у вирокі Глухівського міськрайонного суду Сумської області від 27 грудня 2017 року суд погодився з кваліфікацією дій обвинуваченої особи за ч. 2 ст. 149 КК України та зазначив про вчинення торгівлі людьми, а також вербування та переміщення людини з метою сексуальної експлуатації з використанням обману та уразливого стану, повторно та за попередньою змовою групою осіб, — без зазначення жодної обставини, яка би вказувала на купівлю-продаж (передачу) потерпілої особи чи отримання за це коштів [87, с. 26].

(2) Вербування — це дії, пов'язані з набором особи працювати чи надавати послуги на певних умовах. До таких дій слід віднести психічний вплив на людину в формі запрошення, умовляння, переконання чи іншого спонукання для подальшого її набору, а також сам набір особи працювати чи надавати послуги за наймом. Наприклад, запрошення працювати танцівницями, офіціантками, покоївками, охоронцями, різноробочими тощо.

Ці запрошення можуть вчинюватися як щодо невизначеного кола осіб (наприклад, по радіо чи телебаченню, в друкованих засобах масової інформації, через мережу Інтернет), так й адресуватися певній особі чи певному колу осіб (наприклад, при особистій зустрічі винного з потерпілим).

Кримінальне правопорушення у цій формі слід визнавати закінченим з моменту вчинення дій, пов'язаних із набором потерпілої особи працювати чи надавати послуги на певних умовах.

Криміналісти вказують, що існує чотири методи вербування жертв торгівлі людьми:

1. Застосування сили – викрадення. Зараз цей метод вже не є винятково-рідкісним, як це було раніше, зростає кількість викрадених жінок в Албанії, Косово, країнах Західної та Південної Африки, Центральної Америки та Південно-Східної Азії.

2. Вербування з використання цілком фальшивих пропозицій легального працевлаштування жертви вважають, що будуть працювати на законних підставах в офісах, ресторанах, барах тощо.

3. Вербування з використанням частково-фальшивих пропозицій працевлаштування офіціантками, працівниками сфери розваг, танцівницями, або навіть стриптизерками чи моделями для порнографічних журналів.

4. Вербування з метою проституції, коли жертви знають, що будуть працювати проститутками, але не уявляють реальних умов своєї праці (заборгованість, знущання, експлуатація та контроль тощо) [30, с. 54].

Отже, процес вербування людини – це залучення її до праці або надання послуг на певних умовах, як правило, за грошову винагороду. Слід також враховувати, що при цьому може також здійснюватися психологічний тиск на людину шляхом переконань, спонукань до праці або надання певних послуг. Вербування є закінченим з моменту досягнення домовленості з особою, яку вербують для експлуатації або з моменту вчинення дій, пов'язаних із набором потерпілої особи працювати чи надавати певні послуги. Так, громадянка України К., діючи у складі організованої злочинної групи, підшукувала жінок,

які погоджувались на їх вивіз та продаж до борделів Туреччини, де вони повинні були займатись проституцією. Згідно з домовленістю, вони повинні були відробити витрати на їх перевезення до Туреччини, а вже потім отримувати собі частину прибутків від проституції. Насправді, крім цього, злочинці, котрі купили жінок, вимагали відпрацьовувати суму, передану за них вербувальнику, та інші витрати [86, с. 309].

Викладене дозволяє стверджувати, що віднесення вербування людини безпосередньо до ознак об'єктивної сторони торгівлі людьми навряд чи є виправданим. Адже вербування — це дії, які лише передують самій торгівлі людьми, тобто передачі потерпілого однією особою іншій за винагороду або без такої.

Як зазначив С.С. Яценко, «вказівку на вербування потерпілої людини, що є власне підготовчою дією до самого акту купівлі-продажу чи іншої незаконної угоди щодо передачі чи обміну людини, можна опустити. Така дія, що є готуванням до кримінального правопорушення (в даному випадку тяжкого чи особливо тяжкого), за КК України є кримінальне караною і підпадає під дію ч.1 ст.14 та відповідну частину ст.149. Вказівка на вербування як різновид торгівлі людьми, що знайшла відображення в ст.5 Протоколу про запобігання та прискікання торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятої резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року, характерно для тих правових систем, у яких готування до злочинного діяння не є стадією його вчинення і загалом не карається, якщо інше не сказано в нормі Особливої частини КК чи іншому законі, в якій сформульовано підставу кримінальної відповідальності за конкретне злочинне діяння [136, с. 62]. Тому підтримуємо пропозицію взагалі виключити із ч. 1 ст. 149 КК таку дію як вербування й розглядати ці випадки як готування до торгівлі людьми (тобто застосовувати положення ст.14 КК).

(3) *Переміщення людини* - переміщення суб'єктом кримінального правопорушення потерпілої особи з одного місцеперебування в інше,

наприклад, доставка її покупцю чи посереднику за допомогою використання будь-яких засобів та способів. Переміщення є закінченим кримінальним правопорушенням з моменту зміни місця перебування людини, тобто з моменту переміщення людини суб'єктом злочину з одного місця в інше [86, с. 311]. Зазвичай переміщення здійснюється вербувальником, але це можуть робити й інші особи. Найчастіше воно пов'язане з перетином кордону, але може відбуватись і всередині країни. Відповідно до останньої редакції ст. 149 КК України, переміщення потерпілої особи через державний кордон потребує додаткової кваліфікації за ст. 332 КК. До останнього часу такі дії охоплювались ч. 1 ст. 149 КК.

(4) Переховування включає дії суб'єкта кримінального правопорушення, які спрямовані на укриття потерпілого в певних приміщеннях, тайниках та інших приміщеннях, які унеможливають встановлення її справжнього місцеперебування. Діяння у цій формі є закінченим з моменту переховування людини суб'єктом злочину [86, с. 311].

Переховування може проявлятися у влаштуванні особи у певних приміщеннях, транспортних засобах, на відлюдних територіях, забезпечення підробленими документами, проведення пластичної операції зі зміною зовнішності та інші дії. Переховування з забезпеченням підробленими документами утворює сукупність кримінальних правопорушень із кваліфікацією за статтями 149 та 357 або 358 КК України.

(5) Розкриваючи зміст платної чи безплатної передачі людини в будь-який спосіб, звернемо увагу на те, що під передачею людини слід розуміти вчинення винною особою (так званим «продавцем») дій, пов'язаних із наданням потерпілого іншій особі (так званому «покупцю») безпосередньо чи опосередковано. Зазначена передача може бути як платною, так й безплатною. Вона може здійснюватися як безповоротно (назавжди), так й на певний строк (тимчасово), тобто з подальшим поверненням потерпілого «покупцем» так званому «продавцю». Слід застерегти, що використання термінів «продавець» і «попечень» є умовними, оскільки передача людини

може бути і безоплатною та й самі особи, котрі займаються торгівлею людьми, ні за яких умов прав на потерпілого не передають та не набувають.

Оплатною буде передача у тих випадках, коли потерпілого передають за грошову або іншу матеріальну винагороду. Безоплатною слід визнавати як передачу людини без будь-якої компенсації, так і за компенсацію нематеріального характеру (наприклад, надання сексуальних послуг, прийняття в склад організованої злочинної групи, допомога в працевлаштуванні, вирішенні певних життєвих проблем тощо).

Як оплатна, так і безоплатна передача людини може бути здійснена в будь-який спосіб. Теоретично можна виділити наступні способи передачі людини: із застосуванням насильства (фізичного чи психічного) до потерпілого або без застосування насильства. Передача людини без застосування до неї насильства може бути здійснена шляхом обману (включаючи й такий спосіб як зловживання довірою) або шляхом використання безпорадного стану потерпілого. Причинами останнього можуть бути малолітство, старість, хвороба, втрата свідомості, стан сильного алкогольного або наркотичного сп'яніння та ін., тобто випадки так званої фізичної або психічної безпорадності.

При вчиненні торгівлі людьми у цій формі кримінальне правопорушення слід визнавати закінченим з моменту здійснення самої передачі людини (оплатної чи безоплатної), тобто одержання (заволодіння) людини (людиною) особою, якій вона передавалася (так званім «покупцем»).

Однією із форм передачі людини є обмін. Під обміном людини слід розуміти обмін однієї людини на іншу. Це, зокрема, випадки, коли "продавець" і "покупець" обмінюються між собою своїми жертвами (потерпілими). Кримінальне правопорушення в даному разі слід визнавати закінченим з моменту передачі однією особою та, відповідно, її одержання іншою.

Отже, передача людини передбачає вчинення дії суб'єктом кримінального правопорушення, які пов'язані із переданням потерпілого у фактичну власність іншій людині (покупцю) для наступного використання. Зазначені дії можуть вчинятись особою, котра виступає посередником між

сторонами незаконної угоди (продавцем і покупцем). Закінченим діяння у цьому випадку слід визнати з моменту здійснення винним самої передачі людини.

(б) Під *одержанням людини*, як фактичним, так і логічним наслідком її передачі, слід розуміти заволодіння людиною (наприклад, у випадках, коли передача потерпілого здійснювалася шляхом його обману чи використання психічної безпорадності) чи тримання людини (якщо заволодіння здійснювалося "продавцем" ще до передачі особи "покупцю"). Одержання людини завжди тісно пов'язане з її передачею та є безпосереднім наслідком останньої. Кримінальне правопорушення у цій формі слід вважати закінченим з моменту встановлення фактичного контролю з боку «покупця» над поведінкою потерпілої особи, яку він одержав від так званого «продавця».

Кожна із вище перелічених форм зазначеного злочину є самостійною і, за наявності інших обов'язкових ознак складу торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини, утворює закінчене кримінальне правопорушення.

У ст.149 КК є вказівка *на способи* торгівлі людьми:

- (а) з використанням примусу,
- (б) викрадення,
- (в) з використанням обману,
- (г) з використанням шантажу,
- (д) з використанням матеріальної чи іншої залежності потерпілого,
- (е) з використанням його уразливого стану або
- (ж) з використанням підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію.

(а) Вчинення торгівлі людьми з *використанням примусу* щодо потерпілої особи кваліфікується за відповідною частиною ст. 149 КК України та додаткової кваліфікації за іншими статтями, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти життя, здоров'я, волі особи, не потребують.

Примус визначають як процес зняття індивідуальної волі шляхом зовнішнього впливу, спрямованого на те, щоб примусити індивіда зробити щось або утриматися від яких-небудь дій [38, с. 10]; натиск із чийогось боку, примушування; зумовлена кимось або чимось необхідність діяти певним способом, незалежно від бажання; натиск, обумовлений законом [14, С. 940]. «Примушувати» означає схилити людину до певної діяльності за допомогою силового тиску (усупереч її волі), обмежувати свободу вибору [26, С. 384-385].

У словниках наводяться такі синоніми дієслову примушувати – силувати, поневолити, змушувати, заставляти; з примусу – силуючи себе, вимушено, без бажання, з обов'язку, виконуючи повинності [14, с. 940].

Спільною ознакою усіх них є спрямованість дій на *обмеження чи придушення волі людини*, тобто на емоційну сферу особи.

В теорії кримінального права виділяють фізичний і психічний примус. Під фізичним примусом розуміється застосування щодо особи фізичного насильства з метою примушення її до вчинення або невчинення певних протиправних дій всупереч її волі. Дії, які є фізичним примусом, можуть бути двох видів. Так, вони: 1) або позбавляють особу, щодо якої застосовані, фізичної можливості діяти (внаслідок зв'язування, позбавлення волі із замкненням у приміщенні, заподіяння тілесних ушкоджень, що призвели до втрати свідомості тощо); 2) або спрямовані на те, щоб зламати психологічний опір особи і змусити її вчинити заборонене законом діяння (при мордуванні, катуванні тощо). Під психічним примусом розуміється вплив на психіку особи з метою змусити її всупереч її волі вчинити або утриматись від вчинення певних протиправних дій. Психічним примусом, зокрема, є: а) погроза застосування відповідного фізичного насильства, у т. ч. за допомогою зброї; б) застосування або погроза застосування насильства щодо рідних, близьких, інших осіб, доля яких є важливою для особи, від якої вимагають певних дій чи бездіяльності; в) знищення або погроза знищення майна, що належить потерпілому, його рідним, близьким, іншим особам, доля яких є важливою для особи, від якої вимагають певних дій чи бездіяльності; г) погроза розголошення відомостей, які особа

бажає зберегти в таємниці; д) вплив на психіку особи за допомогою гіпнозу або інших подібних засобів.

Фактична підстава фізичного і психічного примусу характеризується такими обставинами. По-перше, потерпілий має можливість керувати своїми діями. По-друге, у потерпілого відсутня можливість усунути суспільно небезпечне посягання в обстановці, що склалася, іншими засобами, крім вчинення діяння, яке вимагає примушуючи, і яке має ознаки кримінального правопорушення.

Примус належить до даних, що характеризують тяжкість вчиненого злочину кримінального правопорушення. Ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення включає конкретне значення передбачених у диспозиції найбільш загальних і типових ознак складу кримінального правопорушення, а також містить індивідуальні ознаки вчиненого, які є поза складом злочину (індивідуальні особливості безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, характеру діяння, тяжкості (характер і розмір заподіяної шкоди) наслідків, форми і виду вини, способу вчинення злочину тощо [79, с. 129-130]. Отже, на підставі наведеного можна зробити висновок про те, що примус характеризує ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення – розкриває об'єктивні (діяння, спосіб, обстановку вчинення кримінального правопорушення) та суб'єктивні (впливають на визначення вини) ознаки складу кримінального правопорушення [39, с.110].

(b) Викрадення розглядається як один із способів вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України. Він застосовується як захід впливу на потерпілого з метою обмеження їх волі та полегшення вчинення кримінального правопорушення. Створюються умови, за яких потерпілий стає підконтрольним винному.

Оскільки сутність торгівлі людьми полягає в тому, що з людиною поводяться як з товаром, передаючи її з одних рук в інші за певну плату чи без такої, об'єктивна сторона також характеризується діями по відчуженню особи, які також можуть супроводжуватися позбавленням волі та викраденням

людини, що має полегшувати здійснення цього кримінального правопорушення [1, с. с.7].

Викрадення людини передбачає; а) відкрите заволодіння нею (коли остання або інші, треті особи, у присутності яких здійснюється викрадення, завідомо для винного розуміють значення вчинюваних ним злочинних дій. Таке заволодіння може відбутися, скажімо, шляхом грабежу чи розбійного нападу); б) таємне заволодіння (вчинене за відсутності інших осіб щодо людини, яка не розуміє значення вчинюваних з нею дій у зв'язку з малоліттям, знаходженням у безпорадному стані тощо); в) заволодіння людиною, вчинене шляхом обману чи зловживання довірою (скажімо, винна особа забирає людину із притулку для старих на підставі підроблених документів); г) заволодіння людиною в результаті вимушено-добровільної передачі її винному під погрозою насильства над її батьком, усиновителем, опікуном, піклувальником, вихователем тощо, або під погрозою насильства над особами, близькими для останніх, або розголошення відомостей, що їх ганьблять, пошкодження чи знищення їхнього майна.

З появою вказівки на такий спосіб вчинення торгівля людьми як викрадення, виникає закономірне питання про відмежування даного складу кримінального правопорушення та незаконного позбавлення волі або викрадення людини. Детальніше про це – в р.4 даної роботи.

(с) Під *обманом* слід розуміти повідомлення неправдивих відомостей (так званий "активний обман") або замовчування певних відомостей, які повинні бути повідомлені винним (так званий "пасивний обман"), в результаті чого потерпілий вводиться в оману [97, с.40]. Зловживання довірою є різновидом обману, сутність якого полягає у використанні винним довірливих відносин із потерпілою особою (родинних, службових, дружніх тощо) [6, с. 7-8]. Йдеться про «використання особою в своїх інтересах упевненості, переконаності в її сумлінності, чесності, добропорядності іншої особи – на шкоду останньому» [91, с. 113-119], тобто про випадки, коли при обмані використовуються довірчі

стосунки між суб'єктом кримінального правопорушення та потерпілою особою всупереч інтересам потерпілої особи.

Прикладом використання такого способу впливу, як обман є вирок Міського районного суду м. Кривого Рогу від 27 квітня 2016 року. Обвинувачена особа здійснила вербування, переміщення, переховування, передачу та одержання чотирьох жінок з метою сексуальної експлуатації з використанням обману, запропонувавши їм роботу в м. Москві, пов'язану з розповсюдженням листівок. За матеріалами іншого кримінального провадження у справі за обвинуваченням особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 149 КК України (вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 21 липня 2016 року), дев'ятьох потерпілих схилили до виїзду за межі України, використавши обман, повідомивши неправдиві відомості про характер майбутньої діяльності, пропонуючи легальну роботу, не пов'язану з наданням послуг сексуального характеру (прибиральницями).

Обман, як спосіб впливу, може мати місце як щодо виду та сфери діяльності, яку пропонують потерпілим від торгівлі людьми, так і щодо умов проживання та заробітку [87, 40-41].

Варто звернути увагу на те, що мають місце випадки, коли суди не вбачають у діях підсудних такого способу впливу, як обман, не враховуючи дійсних обставин справи. Як приклад можна навести вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 13 грудня 2012 року, яким було засуджено двох осіб за ч. 2 ст. 149 КК України. Суд виключив з обвинувачення цих засуджених кваліфікуючі ознаки — використання обману та іншого уразливого стану особи, а також вчинення кримінального правопорушення особою, від якої потерпілий був у матеріальній залежності. Суд у вирокі зазначив, «що враховуючи показання потерпілих, зокрема щодо обізнаності підсудних з приводу важкого матеріального стану потерпілих та необхідності заробітку для своїх потреб, зважаючи на зміст телефонних розмов, які свідчать про те, що кожна із жінок приймала рішення самостійно, усвідомлюючи яку

фактично роботу їм доведеться виконувати, у будь-якій психологічній залежності від підсудних вони не перебували. Дані про те, що потерпілі не усвідомлювали значення своїх дій, у матеріалах справи відсутні». Тому суд дійшов висновку, що потерпілі не перебували в уразливому стані. Суд зазначив, що до потерпілих не застосовувався обман, оскільки кожна із жінок знала про суть роботи, на яку добровільно погодилася [87, с. 40-41].

(d) Ще одним із альтернативних способів вчинення торгівлі людьми є **використання шантажу**. Шантаж – це завжди психічне насильство, яке полягає у погрозі розголосити відомості, які потерпіла особа бажає зберегти в таємниці.

Під відомостями, які потерпілій бажає зберегти у таємниці, криміналісти пропонують розуміти «будь-які факти з минулого або сьогоdnішнього життя потерпілого або його близьких родичів (навіть уже померлих), розголошення яких може спричинити шкоду їхній честі і гідності. Такі відомості можуть стосуватись як поведінки самого потерпілого, так і інших життєвих обставин, до яких хтось із них був причетний. Відомості можуть бути такими, що ганьблять потерпілого, а можуть і не мати такої ознаки» [35, с. 3-8].

(e) КК передбачає відповідальність за вчинення торгівлі людьми з **використанням матеріальної чи іншої залежності потерпілого**.

Поняття «залежність» трактується як підпорядкованість іншим (іншому) за відсутності самостійності, свободи [88, с. 202]. У науковій літературі під залежністю розуміють такий зв'язок (стан відносин) між суб'єктом кримінального правопорушення та потерпілим, при якому реалізація істотних інтересів останнього була обумовлена поведінкою винного, або реалізація істотних інтересів кожного з них була обумовлена обоюсторонньою поведінкою. Така залежність може бути як «вертикальною», так і «горизонтальною» [135, с.10]. Але в будь-якому разі йдеться про підкорення волі однієї особи чужій, більш сильній волі іншої особи. Матеріальна залежність існує тоді, коли єдиним чи одним з основних джерел існування потерпілого є матеріальна допомога суб'єкта кримінального правопорушення, зокрема перебування

першого на утриманні останнього. Інша залежність — це залежність службова, шлюбна, сімейна (дитини від батьків), підопічного від опікуна, пацієнта від лікаря, підозрюваного від працівника дізнання чи слідчого тощо [75, с. 27].

Роз'яснення поняття матеріальної залежності дано в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30.05.2008 року. Зокрема, під такою залежністю пропонується розуміти перебування на повному або частковому утриманні винної особи, проживання на її житловій площі, а також коли винна особа своїми діями чи бездіяльністю спроможна викликати істотне погіршення матеріального становища потерпілої особи.

В науці кримінального права під матеріальною залежністю у різних джерелах пропонується розуміти: залежність неповнолітніх дітей від батьків (а також мачухи чи вітчима) [60, с. 248; 23, с. 92]; залежність осіб, над якими встановлена опіка чи піклування від опікунів чи піклувальників [23, с. 92]; перебування жінки або чоловіка на повному або частковому утриманні винного; проживання на житловій площі винного; відносини, що виникають між людьми внаслідок укладення цивільно-правових договорів — наприклад, відносини боржника та кредитора [31, с. 212] тощо. Нескладно помітити, що більшість наведених прикладів об'єднує така спільна ознака, як нормативність: ст. 180 Сімейного кодексу України передбачає обов'язок батьків утримувати своїх неповнолітніх дітей, а ст. 75 — право одного з подружжя на утримання; ст.ст. 67 та 69 Цивільного кодексу України встановлюють обов'язки опікунів та піклувальників щодо створення ними необхідних умов, догляду тощо над особами відносно яких встановлено опіку чи піклування і т.д. Окрім цього, відносини матеріальної залежності в більшості випадків проявляються у тому, що одна особа щось потребує, а інша має можливість таку потребу забезпечити і забезпечує її [13, с. 253].

Особа, яка надає іншій особі матеріальну допомогу (житло, кошти, одяг тощо), може здійснювати такі дії на виконання свого законного обов'язку (обов'язок опікуна доглядати особу, над якою встановлена опіка) або на

власний розсуд (утримання іншої особи за власним бажанням, за відсутності правового обов'язку діяти саме так). Цілком очевидно, що небезпечними для суспільства є випадки зловживання лише тією матеріальною залежністю, яка виникла на правових підставах; у цих випадках суспільна небезпека визначається статусом залежної особи, яка через певні причини не здатна повною мірою самостійно забезпечувати власне існування [13, с.254].

Із зазначеного випливає, що залежна особа має законні права на отримання відповідного матеріального забезпечення чи матеріальної допомоги, а інша особа – кореспондуючий обов'язок це право забезпечувати та не зловживати ним. Таким чином, дії особи, яка надає матеріальну допомогу і погрожує припиненням чи вчиняє дії, направлені на припинення надання такої допомоги, поєднане з вчиненням торгівлі людьми, міститимуть склад кримінального правопорушення лише в тому випадку, коли існує правовий обов'язок відповідну допомогу надавати. У протилежному випадку (коли особа надає матеріальну допомогу без відповідного обов'язку) не можна вести мову про погіршення чи погрозу погіршення матеріального становища особи, якій відповідна допомога надається; подібні випадки слід розцінювати не інакше як пропозицію чи обіцянку покращити матеріальне становище відповідної особи за умови виконання певних вимог особи.

На наш погляд, для цілей кримінального права загалом та в контексті кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України, зокрема, поняття матеріальної залежності слід розуміти вужче побутового сприйняття. Зокрема, під матеріальною залежністю слід розуміти відносини між людьми, що виникають з приводу надання однією особою іншій матеріального забезпечення чи матеріальної допомоги. При цьому надання та отримання такого забезпечення чи допомоги повинно базуватись на законі – бути правом однієї особи та обов'язком іншої. У зв'язку з наведеним, до обсягу поняття «матеріальна залежність» не включатимуться випадки так званої залежності, що виникає внаслідок укладення цивільно-правових договорів, відносини між спадкодавцем чи спадкоємцем тощо [13, с. 254].

Далі зупинимося на аналізі поняття «службова залежність». Слід одразу зазначити, що в науці кримінального права існує проблема щодо визначення змісту та обсягу цього поняття. Пленум Верховного суду України у згадуваній нами Постанові спробував розв'язати задекларовану проблему; на думку Верховного суду, службова залежність має місце, коли жінка або чоловік обіймає посаду, згідно з якою вона підлегла особі, яка застосовує примушування, або підпадає під контрольні дії такої особи, або інтереси потерпілої особи залежать від службового становища винної особи. Разом із тим, у кримінально-правовій літературі існують досить неоднозначні точки зору щодо її вирішення. Одні науковці вказують, що службова залежність передбачає наявність статусу службової особи в суб'єкта кримінального правопорушення, тоді як для потерпілої наявність останнього не є обов'язковою [51, с. 134]. На думку інших вчених, службова залежність передбачає підлеглисть суб'єкту кримінального правопорушення, у тому числі, «по роботі» [133, с. 134; 81, с. 132-133; 80, с. 318-319], а також залежність від нього у зв'язку з виконанням своїх «...професійних функцій, з приводу навчання, задоволення своїх культурних потреб тощо» [81, с. 132-133; 80, с. 318-319].

Як вірно критикує Х.І.Брух, сучасні дослідники до цього виду залежності відносять залежність між: керівником організації і секретарем, начальником цеху і робітником, ревізором і комірником, підозрюваним і слідчим, вчителем і учнем, викладачем і студентом, науковим керівником і аспірантом, комендантом гуртожитку і особою, яка в ньому мешкає, тренером і спортсменкою, ув'язненим і службовцем в'язниці тощо. Погоджуємось з автором, що окремі елементи цього переліку слід піддати ревізії: «Очевидно, можна говорити про наявність відносин службової залежності між керівником організації і секретарем, начальником цеху та робітником, ревізором і комірником, підозрюваним та слідчим, комендантом гуртожитку і особою, яка в ньому мешкає, ув'язненим і службовою особою місць відбування покарання – в усіх цих випадках суб'єкти виконують функції службової особи, що, своєю

чергою, обумовлює стан саме службової залежності, який і використовує винний з метою досягнення бажаного для себе результату. Стосовно ж відносин «вчитель – учень», «викладач – студент», а тим більше «тренер – спортсмен», то такі відносини позбавлені службового характеру хоча б тому, що перша із сторін не наділена необхідними функціями, а тому не є службовою, не може мати кого-небудь саме у «службовій» залежності. За своєю природою такі відносини носять чисто професійний, а в останньому випадку – можливо ще й спортивний характер; лише за умови виконання вчителем, викладачем або тренером відповідних організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій характер залежності можна умовно назвати «професійно-службовий» [13, с. 254-255].

В цьому контексті звернемо увагу на співвідношення даного способу вчинення кримінального правопорушення «з використанням матеріальної чи іншої залежності потерпілого» та особливо кваліфікуючої обставини, коли дії, передбачені ч.1 або ч. 2 ст. 149 КК України «вчинені щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками» (ч.3 ст. 149 КК України). Вбачається, що це проявом використання матеріальної або іншої залежності неповнолітнього потерпілого. Тому припускаємо, що дана особливо кваліфікуюча обставина є зайвою у ч. 3 ст. 149 КК та потребує вилучення. Таке дублювання ознак основного складу в переліку кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак є неприпустимим. Крім того, вчинення кримінального правопорушення щодо неповнолітнього (як ознака потерпілого, а не способу вчинення кримінального правопорушення) міститься в ч. 2 ст. 149 КК. Тому прогалина щодо посиленої кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення щодо неповнолітнього не буде мати місця.

(f) Торгівля людьми з *використанням уразливого стану* є одним із найрозповсюдженіших способів вчинення даного кримінального правопорушення.

Відповідно до примітки 2 до ст. 149 КК, «під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або

зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин».

С.С. Яценко розглядає уразливий стан як «стан потерпілої (потерпілого), коли вона за своїм фізичним чи психічним станом або зовнішніми обставинами не здатна керувати своїми діями чи позбавлена можливості самостійно приймати рішення, чи не може чинити адекватний опір, чи не здатна усвідомлювати значення подій або своїх дій» [136, с. 65]. С.Д.Шапченко вказує, що під уразливим станом в ст. 149 КК України слід розуміти «зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан людини, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям» [134, с. 67].

Згідно з тлумаченням ст. 3 Протоколу ООН про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї [108], посилення на зловживання уразливістю положення слід розуміти як таке, що стосується будь-якої ситуації, за якої людина, про яку йдеться, не має реальної і прийнятної альтернативи тому, щоб підкоритися зловживанню, про яке йдеться.

Такий стан особи може бути викликаний:

- а) психічними властивостями (наявністю певних захворювань, розладів або відхилень у психічній діяльності тощо);
- б) фізичними властивостями (неможливістю чинити опір незаконним діям через фізичну слабкість, хворобу, певні фізичні вади тощо);
- в) певними зовнішніми факторами (наприклад, приведенням особи до несвідомого стану шляхом застосування снодійних чи наркотичних засобів);
- г) збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин. Як правило, характеризується наявністю надзвичайно скрутною або безвихідною ситуації: термінової необхідності великої грошової суми на лікування близької людини,

відсутністю в особи постійного місця роботи, неможливістю утримувати наймане та придбати власне житло; перебування особи на утриманні інших осіб;

д) перебування в особи на утриманні неповнолітніх та непрацевдатних осіб;

е) наявність великого боргу тощо. Наявність таких обставин змушує людину погодитись на сумнівні пропозиції, сподіваючись на вирішення проблем.

Уразливий стан особи слід визнавати в усіх випадках, коли за обставинами справи її згода на вербування, переміщення, переховування, передачу чи одержання була вимушеною, одержаною під впливом зазначених суб'єктивних та/або об'єктивних причин і не відповідала її справжнім інтересам.

Тобто, це поняття визначається як зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

З метою встановлення фізичних властивостей, за яких особа може бути визнаною такою, що має уразливий стан, доцільно використовувати медичні знання, тобто призначати освідування, судово-медичну експертизу.

Згідно вироку Зарічного районного суду м. Суми від 06 серпня 2014 року за обвинуваченням Кіріченко Марини Олександрівни у вчиненні кримінальних правопорушень передбачених ч. 2 ст. 149 та ч. 2 ст. 303 КК України потерпілі особи визнані такими що мають уразливий стан у відповідності до висновків судово- психологічних експертиз, які підтвердили наявність у потерпілих психологічних аспектів уразливого стану, одна з яких ніде не працювала, самостійно виховувала та утримувала двох дітей, інша також ніде не працювала, мала на утриманні двох дітей, одне з яких потребувало термінового

операційного лікування, окрім того мала кредитні зобов'язання перед банком [87, с. 43].

У той же час, мають місце випадки, коли суди не враховують наведених положень та не правильно розуміють поняття уразливого стану, так Жовтневий районний суд м. Дніпропетровська у вирокі від 21 лютого 2013 року вказуючи що підсудна маючи умисел на торгівлю людьми чи іншу незаконну угоду проти людини, а саме вербовку з метою сексуальної експлуатації (окремі склади кримінального правопорушення) діяла у спосіб обману і уразливого стану неповнолітньої, також судом зазначено що такий стан виразився у відсутності місця проживання та засобів до існування [87, с.43].

Уразливий стан особи слід визнавати в усіх випадках, коли за обставинами справи її згода на вербування, переміщення, переховування, передачу чи одержання була вимушеною, одержаною під впливом зазначених суб'єктивних та/або об'єктивних причин і не відповідала її справжнім інтересам [87, с. 43].

Прикладом, коли суд не визнав використання уразливого стану потерпілих, виходячи лише з аналізу матеріального становища потерпілих осіб, може бути вирок Пустомитівського районного суду Львівської області від 04 квітня 2014 року. Суд визнав, що потерпілі не перебували в уразливому стані, оскільки вони не повідомляли підсудним про свій уразливий, матеріальний чи психічний стан, а навпаки — їх цікавило якнайскоріше працевлаштування повіями в борделях за кордоном і отримання за це великих прибутків і відповідних благ. Крім того, суд вважав, що «оскільки при кожних зустрічах підсудних з потерпілими останні були доглянуті, охайно та сексуально одягнуті, то їхній зовнішній вигляд не свідчив про те, що вони перебували в скрутному матеріальному становищі» [87, с. 43].

Встановлення та використання такого способу впливу, як уразливий стан потребує особливої уваги і не виключає необхідності аналізу матеріального становища потерпілої особи, однак потребує індивідуального підходу до кожної людини. Позитивним прикладом індивідуального підходу до кожної

потерпілої особи є вирок Приморського районного суду м. Одеси від 12 травня 2017 року у справі за обвинуваченням особи за ч. 2 ст. 149 КК України за вербування трьох дівчат, вчинене з метою експлуатації з використанням їхнього уразливого стану. Уразливий стан для однієї потерпілої полягав у відсутності роботи або іншого джерела доходів, утримання малолітньої дитини та смерть обох батьків. Інші потерпілі також не мали роботи або інших джерел існування, сплачували борги, утримували неповнолітніх дітей. В іншому провадженні кожна з трьох потерпілих на момент вербування навчалася у вищому навчальному закладі на оплатній основі та через відсутність роботи і коштів на оплату орендованого житла погодилась на виїзд за межі України з метою сексуальної експлуатації (Вирок Деснянського районного суду м. Чернігова від 26 травня 2017 року) [87, с. 45].

В іншому вирокі від 06 квітня 2017 року Жовтневий районний суд м. Дніпропетровська, кваліфікуючи дії обвинуваченої за ч. 2 ст. 149 КК України, використання уразливого стану щодо кожного з чотирьох потерпілих, однаково вбачав у «використанні психологічного впливу на ґрунті їхніх матеріальних проблем через відсутність роботи та збіг тяжких сімейних обставин». Якщо вирок суду містить лише самі правові визначення або в ньому наведені тільки правові аргументи без зазначення фактичних обставин, які можуть вказувати на уразливий стан кожної потерпілої особи, то втрачається такий обов'язковий елемент складу кримінального правопорушення, як використання уразливого стану.

Водночас, слід пам'ятати, що уразливий стан потерпілої особи є оціночним поняттям і його наявність визначається органами досудового слідства та суду на підставі аналізу конкретних обставин справи. Висновок про наявність або відсутність такого стану потерпілого та його використання обвинуваченим під час вчинення кримінального правопорушення може базуватись як на результатах медичної, психологічної, психіатричної або комплексної експертизи потерпілого, що підтверджуватиме наявність в особи фізичного захворювання чи фізичної вади, особливого психологічного стану

(наприклад, стресу, фрустрації тощо) або психічного розладу, так і на сукупності доказів існування тяжких особистих сімейних або інших обставин.

Наявність хоча б однієї обставини, яка була б підтверджена сукупністю доказів і яка б в силу різних життєвих факторів мала б суттєвий вплив на потерпілу особу, що виключає можливість усвідомленого добровільного прийняття рішення, — є достатньою для правової кваліфікації уразливого стану.

(g) Вчинення кримінального правопорушення з використанням підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію є новелою кримінального закону. Підкуп третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання її згоди на експлуатацію людини полягає у наданні або обіцянці надати особі матеріальну або іншу вигоду. Зі змісту даного положення не зрозуміло, хто має дати згоду на експлуатацію людини – потерпілий чи третя особа, а також яке відношення третя особа має до потерпілого. Звертаємо увагу, що в пункті «а» статті 3 Протоколу йдеться про такий спосіб торгівлі людьми, як «підкуп, у вигляді платежів або вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу». Вважаємо, дана ознака основного складу кримінального правопорушення потребує уточнення.

Науковці неодноразово наголошували, що вказівка на спосіб вчинення кримінального правопорушення, тільки перевантажує об'єктивну сторону кримінального правопорушення. А тому, дане формулювання доцільно виключити з диспозиції даної норми, що своєю чергою, спростить правозастосування [103, с. 312; 110, с. 469].

Ми підтримуємо вказану позицію та вважаємо недоцільним вказівку на використання способів вчинення цього кримінального правопорушення. Так, у пункті 3 примітки до цієї статті зазначено: відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання

службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності. Виникає цілком слушне запитання щодо того, чим викликано такий диференційований підхід щодо повнолітніх та неповнолітніх потерпілих. З іншого боку, зазначені способи, навпаки, обтяжують кримінальну відповідальність, якщо вони вчинені щодо малолітніх, неповнолітніх, однак законодавець не передбачив таких ознак у кваліфікованих складах. Тому вважаємо цілком слушною думку вчених [103, с. 312; 25, с. 264] про те, що такий спосіб вчинення кримінального правопорушення тільки перевантажує об'єктивну сторону кримінального правопорушення. А тому це формулювання доцільно виключити з диспозиції цієї норми, що у свою чергу спростить правозастосування. Додатковим аргументом на користь такого підходу може слугувати й те, що в міжнародно-правових актах визначення поняття «торгівля людьми» містить й інші способи, зокрема, крім обману, ще й шахрайство, яке не передбачено в чинній статті 149 КК України.

2.3. Суб'єкт торгівлі людьми

Суб'єктом торгівлі людьми може бути фізична, осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку. Суб'єктом кримінального правопорушення визнається не лише особа, яка передає потерпілого (так званий «продавець»), але й особа, яка одержує людину (так званий «покупець»). Без сумнівів, це є правильним кроком у вирішенні питання про відповідальність осіб, які здійснюють торгівлю людьми, оскільки цей злочин завжди вчинюється як мінімум двома особами ("продавцем" та "покупцем").

Певні складнощі виникають при з'ясуванні питання щодо учасників - суб'єктів кримінального правопорушення торгівлі людьми. Дискусійне питання постає щодо того, чи купівля-продаж людини можливі тільки між вербувальником та особою, яка буде здійснювати експлуатацію, або ж вона може мати місце й між іншими суб'єктами [87, с. 28].

У вироку Комінтернівського районного суду м. Харкова від 14 грудня 2016 року судові, незважаючи на те, що мало місце стійке об'єднання чотирьох осіб, які спеціально організувалися для вчинення кримінальних правопорушень, для кваліфікації такого злочинного діяння, як торгівля людьми (купівля-продаж) не вистачило одного з елементів складу кримінального правопорушення — в усіх кримінальних правопорушеннях був відсутній покупець. Відповідно до змісту вироку «обвинувачені, а також особа, щодо якої матеріали виділено в окреме провадження, не могли одночасно бути продавцями і покупцями, оскільки вони вчиняли дії з метою реалізації обумовленого злочинного плану». Якщо умислом продавця охоплювалися дії, спрямовані на вчинення кримінального правопорушення торгівлі людьми у складі організованої групи, коли беруть участь декілька осіб (троє і більше), які попередньо організувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та інших злочинів з єдиним планом та з розподілом функцій, спрямованих на досягнення відомого всім учасникам плану, а передача постраждалої особи відбувалася між членами такої організованої групи, — така форма кримінального правопорушення, як торгівля людьми (купівля-продаж) чи інша незаконна угода щодо людини виключаються [87, с. 29].

У разі якщо вербувальник в подальшому сам здійснює експлуатацію потерпілої особи, кримінальна відповідальність не виключається та має наставати за ст. 149 КК України за злочин торгівлі людьми, здійснений у формі вербування, переміщення, передачі, переховування, одержання людини, вчинених з метою експлуатації з використанням одного зі способів впливу [87, с. 29].

2.4. Аналіз суб'єктивної сторони торгівлі людьми

З *суб'єктивної сторони* торгівля людьми може бути вчинена лише з прямим умислом. Обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони цього кримінального правопорушення є вчинення зазначених дій з *метою експлуатації*. Відповідно до ч.1 примітки до ст.149 закону *експлуатацією*

людини слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність або примусове переривання вагітності, примусове одруження, примусове втягнення у зайняття жебрацтвом, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

Для застосування норми про відповідальність за торгівлю людьми достатньо встановити, що мета експлуатації потерпілого усвідомлювалась винним й останній прагнув реалізувати її.

Здійснюючи злочинне діяння у вигляді продажу людини чи іншої її платної передачі, винний усвідомлює зміст відповідної угоди, в межах якої здійснюється або має здійснюватися передача людини, і бажає вчинити такі з метою отримання прибутку.

Сексуальна експлуатація у комерційних цілях як вид експлуатації праці особи – це використання особи у діяльності сексуального характеру за винагороду або будь-яку іншу форму відшкодування незалежно від того, чи носить така діяльність добровільний або вимушений характер [53, с. 344].

Використання в порнобізнесі - це фактичне використання людини для створення предметів порнографічного характеру, незалежно від її ролі в даному процесі.

Примусова праця передбачає працю, до якої особа примушується насильством чи будь-яким іншим способом і внаслідок якої відбувається присвоєння матеріальних результатів її праці (зокрема прибутку) власником засобів виробництва. Прикладами примусової праці може бути праця у будь-якій сфері виробництва чи послуг взагалі без оплати або з оплатою, яка явно не відповідає характеру та інтенсивності роботи. Примусове надання послуг є різновидом примусової праці, коли остання здійснюється у сфері послуг. Експлуатація дитини, вчинена за відсутності незаконної угоди щодо неї, а так

само без вербування, перевезення (переміщення), передачі, приховування та одержання, кваліфікується тільки за ст. 150 КК України.

Про те, що праця є примусовою, може свідчити сукупність таких обставин, як: застосування до особи психічного чи фізичного насильства; відсутність трудової угоди; обмеження свободи пересування особи у вільний від роботи час; відібрання в особи паспорта на період її роботи; утримання частини заробітної плати або невплата її взагалі; погроза видати працівника-нелегала органам влади та інші обставини. За матеріалами кількох кримінальних справ, розслідування яких ведеться в Україні, особам, що погодились працювати на вигідних умовах, не виплачували, як це було попередньо обіцяно, щомісячно або щотижнево грошової винагороди за виконану роботу. Їм говорили, що оплата відбудеться лише після закінчення всієї роботи по об'єкту або після закінчення всього терміну їх перебування на об'єкті. У випадку відмови від подальшої роботи працівнику погрожували несплатою за вже виконану роботу. Врешті-решт замість оплати робітник отримував гроші на квиток додому та залишав місце експлуатації, радіючи, що залишився живим. Така ситуація також може свідчити про примусовість праці. Наявність трудової угоди не обов'язково свідчить про відсутність примусової праці або торгівлі людьми.

Те, що особа дала згоду на працевлаштування за кордоном, не означає, що вона погодилася на безоплатну працю, на побої та мордування, на інші умови, наближені до рабства. До примусової праці (примусового надання послуг) також слід відносити примусову консумацію.

Консумація — форма трудової експлуатації, яка полягає в примушуванні потерпілих від торгівлі людьми працювати в барах, ресторанах, розважальних закладах з метою створення умов або ситуацій за яких клієнти зазначених закладів (як правило чоловічої статі) замовляють найбільш коштовні напої та/або їжу чи іншим чином витрачають великі суми грошей (без надання клієнтам послуг сексуального характеру) [95, с. 33]. Випадок торгівлі людьми з метою консумації розслідувався в Автономній Республіці Крим. За мате

ріалами кримінальної справи громадянка Т. разом із жителем м. Стамбул (Турецька Республіка) Х. організувала та очолила стійку злочинну групу, діяльність якої була спрямована на протиправне отримання прибутку шляхом передачі для експлуатації дітей та дівчат до нічних розважальних закладів міст Стамбул та Анкара (Турецька Республіка). Завербованих в Україні дівчат, більшість з яких не досягли 18-річного віку та сподівались підробити у сфері модельного бізнесу, примушували працювати в нічних розважальних клубах Туреччини. Їхня робота полягала у тому, щоб перебувати з 22 години до ранку в розважальних закладах та, використовуючи сексуально провокуючу поведінку, напівоголений вигляд, неформальну бесіду, спонукати клієнтів до витрачання додаткових коштів на пригощання їх напоями та їжею з метою підвищення прибутків закладу. Громадянку Т. було засуджено за ч. 3 ст. 149 та ч. 2 ст. 332 КК України [18].

Примусове надання послуг - будь-яка операція, що не є постачанням товарів, чи інша операція з передачі права на об'єкти права інтелектуальної власності та інші нематеріальні активи чи надання інших майнових прав стосовно таких об'єктів права інтелектуальної власності, а також надання послуг, що споживаються в процесі вчинення певної дії або провадження певної діяльності, вчинені без добровільної згоди, із застосуванням примусу.

Рабство або звичаї, подібні до рабства та підневільний стан. Відповідно до Конвенції про рабство, рабство, – це стан чи становище людини, щодо якої здійснюються атрибути права власності чи деякі з них [43].

До звичаїв, подібних до рабства чи підневільного стану, відносять: боргову кабалу; кріпацький стан; будь-який інститут чи звичай, через які: жінку обіцяють за винагороду видати або видають заміж (без права відмови з її боку) її батьки, опікун, родина або будь-яка інша особа чи група осіб; чоловік жінки, його родина або його клан за винагороду чи без такої мають право передати її іншій особі; жінка після смерті чоловіка передається у спадщину іншій особі; будь-який інститут чи звичай, за якого дитина передається одним або обома

своїми батьками чи своїм опікуном іншій особі за винагороду або без такої з метою експлуатації цієї дитини чи її праці [29].

Під залученням у боргову кабалу [29] слід розуміти поставлення особи у становище, коли вона, ставши боржником, у забезпечення свого боргу надає особисту працю, але цінність виконуваної роботи не зараховується в погашення боргу або тривалість цієї роботи не обмежена і характер її не визначений.

Відповідно до Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 17 травня 2018 року № 2427-VIII, *трансплантація* - спеціальний метод лікування, що полягає в пересадці анатомічного матеріалу людини від донора реципієнту і спрямований на відновлення здоров'я людини. Вона здійснюється на принципах добровільності, гуманності, анонімності, надання донорських органів потенційним реципієнтам за медичними показаннями.

Трансплантація – це пересадка органів та тканин від однієї людини до іншої, а донорство – це використання крові або її компонентів для лікування інших осіб, виготовлення лікарських препаратів або використання у наукових дослідженнях. Незаконне вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації означає примушування потерпілого до вилучення у нього органів, тканин, а також крові людини чи її компонентів шляхом застосуванням фізичного чи психічного насильства, погроз, обману, з використанням безпорадного стану потерпілого чи через його залежність від винного. Отримання згоди потерпілого на вилучення у нього органів, тканин, крові чи її компонентів шляхом підкупу, умовляння чи за добровільною згодою особи (наприклад, через перебування її у скрутному матеріальному становищі, отримання винним такої згоди в обмін на допомогу у виїзді за межі України на постійне проживання до іншої держави) також утворює склад аналізованого кримінального правопорушення.

Під вилученням у людини органів (орган зору, серце, легені, печінка, нирки, підшлункова залоза, селезінка) розуміється процес хірургічного або іншого втручання в організм людини і позбавлення її належного їй органа.

КК встановлює кримінальну відповідальність за незаконну торгівлю анатомічними матеріалами людини (ч.3 ст.143 КК України).

Проведення медико-біологічних, психологічних або інших *дослідів, експериментів над людиною* являється незаконним, якщо такі дії вчиняються з порушенням або недотриманням вимог законодавства. Торгівля людьми, внаслідок якої було здійснено незаконне проведення дослідів над людиною або вчинена незаконна трансплантація органів або тканин людини, утворює сукупність злочинів, передбачених статтями 149 та 142 або 143 КК України.

Усиновлення (удочеріння) – це прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, здійснене, як правило, на підставі рішення суду. Усиновлення громадянином України дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України, здійснюється в консульській установі або дипломатичному представництві України. Якщо усиновлювач не є громадянином України, для усиновлення дитини, яка є громадянином України, потрібен дозвіл українського Центру з усиновлення дітей. Усиновлення з метою наживи означає прагнення отримати матеріальну вигоду від такого усиновлення (наприклад, бажання отримати контроль над власністю усиновленої особи, залучення до заняття жебрацтвом, азартними іграми, проституцією тощо).

Примусова вагітність означає примушування жінки до природного або штучного запліднення шляхом погроз, шантажу, із застосуванням насильства, виношування плоду та народження дитини. Метою цих дій може бути одержання наживи від незаконного усиновлення, використання органів новонародженої дитини для незаконної трансплантації або незаконного донорства, залучення матері з дитиною в жебрацтво.

Примусове одруження є одним із проявів експлуатації людини. Новела з'явилась в КК відносно недавно на виконання вимог сучасного міжнародного кримінального права. Дана ознака торгівлі людьми передбачає примусове укладення шлюбу із особою, яка не має на те бажання.

Примусове втягнення у зайняття жебрацтвом - умисне схиляння до випрошування грошей чи інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб, що передбачає вчинення потерпілих свідомих активних дій. За іншим підходом, особа, що втягнена в заняття жебрацтвом, розглядається не як людина, а як корисна річ, що своїм видом спонукає інших осіб до безоплатної передачі певних матеріальних цінностей. Принципова відмінність між поняттями «втягнення» та «використання» полягає в наступному. «Втягнення» – це схиляння до кримінального правопорушення або іншої негативної девіації, тобто здійснення активної протиправної або аморальної дії (крадіжки, шахрайства, вживання алкогольних напоїв, жебракування тощо). «Використання», у свою чергу, означає сприйняття злочинцем потерпілого не як людини, а як корисної для нього речі, що своїм видом спонукує інших осіб до безоплатної передачі певних матеріальних цінностей (грошей, продуктів тощо). Отже, у цьому розумінні потерпілий є знаряддям вчинення антигромадських дій, будучи одночасно беззахисною жертвою правопорушника [22, с. 53-57].

Втягнення у злочинну діяльність – це дії, спрямовані на збудження у особи бажання приймати участь у вчиненні одного або декількох кримінальних правопорушень. Такі дії винних осіб можуть поєднуватись з застосуванням психічного або фізичного впливу (обіцянки, умовляння, обман, погрози, підкуп, розпалювання почуттів помсти, расової та національної ворожнечі та ін.) [53, с. 346]. Характер кримінального правопорушення, у вчинення якого втягується особа, а також виконувана нею роль для кваліфікації діянь винного за ст. 149 КК України значення не мають.

Використання у збройних конфліктах передбачає залучення або вербування особи для участі в діях, направлених на повалення законної влади в будь-якій державі, підрив конституційного ладу або порушенням її територіальної цілісності та суверенітету. Продаж людини або інша оплатна передача чи незаконна угода з метою її використання у збройному конфлікті як

найманця утворює сукупність кримінальних правопорушень: статті 149 та 447 КК України.

Як відзначає О.П.Горпинюк, проблема вказівки на мету «експлуатації» насамперед пов'язана з тим, що на сьогодні в поняття «експлуатація» вкладено різний зміст залежно від загальнотеоретичних джерел, кримінально-правової літератури, міжнародно-правового розуміння тощо [25, с. 264]. На нашу думку, існує досить широке коло варіантів мети, з якою може вчинятися торгівля людьми. Так, наприклад, О.М.Ковальська надає такий перелік з восьми сфер (тобто можливих варіантів мети даного кримінального правопорушення), в яких здійснюється експлуатація людей:

1) Торгівля людьми, в основному жінками і дітьми, з метою сексуальної експлуатації (в сфері розваг і надання сексуальних послуг, для надання сексуальних послуг в місцях розміщення військ, в організації секстуризму, у виробництві порнографії (особливо використання дітей для цієї цілі));

2) Торгівля людьми в цілях експлуатації рабської праці (в будівельних і інших тяжких фізичних роботах; в неформальній і тіньовій економіці; при виробництві контрафактної продукції; в домашньому господарстві (домашнє рабство, дитяча праця (мийка машин, використання дітей в сільськогосподарських роботах і ін.));

3) Торгівля людьми, особливо дітьми і інвалідами, з метою жебрацтва (використання дітей, використання інвалідів, “оренда” немовлят для жебрацтва);

4) Шлюби з ціллю експлуатації (для використання людини в домашньому господарстві, для примусового виношування і народження дітей, для обслуговування хворих і пристарілих родичів і т.д.);

5) Торгівля людьми з ціллю примусу для сурогатного материнства, репродуктивних функцій;

6) Торгівля людьми для примусової трансплантації органів і тканин;

7) Торгівля людьми з ціллю використання у озброєних формуваннях;

8) Використання солдатів на примусових роботах [41, с. 43-44].

З іншого боку, достатня кількість правників наполягають на тому, що торгівля людьми вчиняється саме для наживи, особистого збагачення, а експлуатація – це кінцева мета, реалізація якої знаходиться за межами складу злочину, передбаченого статтею 149 КК України [25, с. 264].

На думку О.П.Горпинюк, мета «експлуатація» цілком обґрунтовано визначена як ознака суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 149 КК України. Підтвердженням цього слугує зарубіжний досвід. Більшість кримінальних кодексів зарубіжних держав передбачають спільною ознакою норм про торгівлю людьми вказівку на мету цього діяння – експлуатацію людини [25, с. 264]. Вказівка на відповідну мету наводиться у визначенні поняття «торгівля людьми» як у міжнародних документах [108], так і у вітчизняному галузевому законодавстві [106]. Хоча й зміст останньої дещо різниться у відповідних нормативних документах. У цілому торгівля людьми з метою експлуатації підкреслює специфіку відповідного посягання, незважаючи на те, що реалізація відповідної мети знаходиться поза межами складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 149 КК України. Водночас у чинній редакції статті вказівка на мету не загромождає диспозицію статті 149 КК України, оскільки визначення експлуатації міститься в примітці до відповідної статті [25, с.265].

Проте постає питання, чи охоплює термінологічний зворот «з метою експлуатації» людини той обсяг мети, що визначений в примітці? На нашу думку ні. А тому, доцільніше було б взагалі не згадувати про мету, з якою вчиняється дане кримінальне правопорушення.

В.М.Підгородинський, вказує на недоцільність закріплення у диспозиції статті 149 КК України мети як обов'язкової ознаки складу кримінального правопорушення торгівлі людьми, тим більше, що суб'єктивна сторона в даному випадку характеризується наявністю двох цілей цього кримінального правопорушення: кінцевої мети стосовно всіх трьох форм торгівлі людьми – подальша сексуальна експлуатація людини, використання у порнобізнесі,

втягнення у злочинну діяльність, залучення до боргової кабали, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатація її праці та першочергової мети для третьої форми, яка полягає в тому, що особа здійснює цей злочин для подальшого продажу чи іншої передачі людини іншій особі (особам). Обґрунтовується, що таким чином не враховується можливість випадків здійснення цього кримінального правопорушення без зазначених цілей, а також складність їх встановлення в тій чи іншій конкретній ситуації [99, с. 8].

Щодо складної конструкції мети цього кримінального правопорушення автором зазначається, що вона значно ускладнює практичне застосування норми і приводить до того, що, в окремих випадках, особи, які здійснили дії, передбачені ч.1ст.149 КК України, не будуть притягуватися до кримінальної відповідальності через неможливість встановлення усіх ознак суб'єктивної сторони цього складу злочину, тобто мети. Натомість у роботі обґрунтовується позиція стосовно того, що диспозиція ч.1 ст.149 КК України взагалі не повинна містити таку обов'язкову ознаку суб'єктивної сторони цього складу злочину, як мета [99, с. 13-14].

Незважаючи на те, що описання об'єктивної сторони, як основного складу кримінального правопорушення, так і його кваліфікованих видів, не дає для цього підстав, окремі науковці вважають діяння, у яких виявляється експлуатація людей, частиною об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини». Так, В.О. Іващенко експлуатацію проституції третіми особами називає «одним з різновидів торгівлі жінками і дітьми» [36, с. 12]. А.М. Орлеан вважає, що реалізація особою, що вчинила торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини, кінцевої мети, наприклад незаконне проведення дослідів над людиною, охоплюється ст. 149 КК України і додаткової кваліфікації за ст. 142 КК України не потребує [112, с. 22]. З цього приводу Л.П.Брич зазначає, що такі рекомендації ведуть до порушення принципу повноти кримінально-правової кваліфікації, а тим самим – і принципу законності [11, с. 23].

Інші вчені стосовно складу кримінального правопорушення, закріпленого у ч. 1 ст. 149 КК України цілком слушно зауважують, що мета кримінального правопорушення не вимагає її досягнення [102, с. 11], «досягнення мети експлуатації ... знаходиться поза складом злочину, передбаченого ст. 149 КК» [63, с. 220], «у випадку вчинення поряд із торгівлею людьми, злочинів, які були метою торгівлі людьми, необхідна кваліфікація за сукупністю злочинів» [99, с. 12].

Аналіз судової практики виявляє помилки у кримінально-правовій кваліфікації вчиненого, обумовлені неврахуванням того, що мета, яка названа як ознака складу кримінального правопорушення не охоплює її реалізації. Лише за ч. 2 ст. 149 КК України кваліфікував місцевий суд Сихівського району м. Львова дії громадян Т., П.Н. та П.О. [17]. У вирокі суду, як встановлені судом обставини були зафіксовані факти, що свідчать про втягнення підсудними потерпілих у заняття проституцією шляхом застосування погроз вчинити фізичну розправу, тобто вчинення дії, що була названа як один зі способів примушування чи втягнення у заняття проституцією – основного складу кримінального правопорушення передбаченого ч. 2 ст. 303 КК України «Проституція або примушування чи втягнення до заняття проституцією», яка на той час діяла у своїй первісній редакції. Тому вчинене мало бути кваліфіковане за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 149 та ч. 2 ст. 303 КК України.

Л.П.Брич вказує, що «проблема помилок у кваліфікації злочинів, що містять склади, обов'язковою ознакою яких є мета, коли реалізація цієї мети не включена до відповідної юридичної конструкції, є типовою, і потребує однакового – типового вирішення для всіх таких ситуацій у кримінально-правовій кваліфікації. І спричинена вона не недоліками закону. В ході тлумачення і застосування вона породжується логічною помилкою – підміною понять – ототожненням мети як ознаки суб'єктивної сторони злочину і того, в чому полягає реалізація цієї мети, що є проявом об'єктивної сторони» [11, с.23].

Таким чином, кваліфікації за сукупністю відповідних статей вимагає вчинення однією особою кримінальних правопорушень, обов'язковою ознакою одного з яких є певна мета, іншого – реалізація цієї мети, за умови, що вона наділена ознаками суб'єкта кожного з них. Наприклад, «Торгівля людьми» (з метою експлуатації) (ст. 149 КК України) і «Сутенерство або примушування до зайняття проституцією» (ст. 303 КК України), чи «Зґвалтування» (ст. 152 КК України), чи «Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом» (ст. 153 КК України) чи «Втягнення у вчинення терористичного акту» (ст. 2581 КК України) або інший злочин, що передбачений в Особливій частині КК України, і є будь-яким з проявів експлуатації людини [11, с. 25].

Висновки до розділу 2

При визначенні об'єкту кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України, науковці, що досліджували це питання, не були одноставними.

Родовим об'єктом аналізованого кримінального правопорушення є людина, як жива, біологічна істота, а основним безпосереднім об'єктом цього кримінально-караного діяння є свобода і особиста недоторканість людини. Воля людини – це важлива цінність, проголошена як міжнародними актами, так і законодавством правових держав. Під фізичної свободою людини необхідно розуміти здатність діяти у відповідності зі своїм волевиявленням при умові відсутності певних фізичних (матеріальних) чинників, що обмежують його дію. Як приклад можна провести свободу вибору місця проживання, свободу пересування тощо. Факультативними додатковими безпосередніми об'єктами цього кримінального правопорушення можуть бути суспільні відносини, що забезпечують життя, здоров'я, статева свободу або недоторканість, честь та гідність людини, її трудові права, порядок здійснення службовою особою своїх повноважень, нормальну діяльність державного апарату, порядок перетинання державного кордону України тощо [42, с. 5, 8].

Аналіз редакції ч.1 ст.149 КК України дозволяє стверджувати, що діяння, як обов'язкова ознака **об'єктивної сторони** складу кримінального правопорушення, може виражатись у таких формах: торгівля людьми; вербування; переміщення; переховування, передача або одержання людини. Ці всі дії вчиняються з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію.

Виходячи з аналізу різних точок зору щодо визначення поняття «торгівля людьми», під якою розуміють: 1) работоргівлю; 2) вивезення на продаж тільки за кордон; 3) продаж людини з метою незаконного вилучення її органів. Діяння, котрі відповідають змісту поняття: заволодіння – переміщення особи. Іноді під торгівлею людьми розуміють звідництво, проституцію в межах країни, контрабанду людей та окремі дії по заволодінню людиною, відірвані від інших дій, обов'язкових для торгівлі згідно з наведеною схемою.

Таким чином, торгівля людьми як перша форма аналізованого кримінального правопорушення – це купівля-продаж людини, що полягає у безповоротній або на певний строк передачі її однією особою (продавцем) іншій особі (покупцю) за грошову винагороду. При здійсненні такої передачі до потерпілої особи можуть бути застосовані психологічне чи фізичне насильство.

У ст.149 КК є вказівка на способи торгівлі людьми: (а) з використанням примусу, (b) викрадення, (c) з використанням обману, (d) з використанням шантажу, (e) з використанням матеріальної чи іншої залежності потерпілого, (f) з використанням його уразливого стану або (g) з використанням підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію. Ми підтримуємо позицію окремих науковців та вважаємо недоцільним вказівку на використання способів вчинення цього кримінального правопорушення у нормі закону.

З суб'єктивної сторони торгівля людьми може бути вчинена лише з прямим умислом. Обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони цього

кримінального правопорушення є вчинення зазначених дій з метою експлуатації. Проблема вказівки на мету «експлуатації» насамперед пов'язана з тим, що на сьогодні в поняття «експлуатація» вкладено різний зміст залежно від загальнотеоретичних джерел, кримінально-правової літератури, міжнародно-правового розуміння тощо.

РОЗДІЛ 3. КВАЛІФІКУЮЧІ ТА ОСОБЛИВО КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Загальновизнано, що кваліфікуючі ознаки – це передбачені у відповідній частині статті Особливої частини КК ознаки, котрі підвищують суспільну небезпечність кримінального правопорушення і, тим самим, обтяжують відповідальність.

Виходячи із закону, за своїм ступенем тяжкості склад злочину, передбачений ст. 149 КК України, містить три частини: простий, кваліфікований та особливо кваліфікований види складу кримінального правопорушення. Кваліфікований склад торгівлі людьми характеризується ознаками, котрі передбачені в ч. 2 ст. 149 КК – вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства; особливо кваліфікований – ознаками, котрі містить ч. 3 ст. 149 - вчинені щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками, або вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки. Разом із цим необхідно підкреслити, що як кваліфікуючі, так і особливо кваліфікуючі ознаки у рівній мірі відносяться до будь-якої із форм, у котрих ззовні виражається аналізований кримінального правопорушення. У зв'язку із цим уявляється непереконливою позиція авторів одного із коментарів до КК України, котрі розглядають більшість кваліфікуючих ознак торгівлі людьми лише стосовно до її перших двох форм – продажу або іншої оплатної передачі людини [123, с. 330-332]. Встановлення цих ознак свідчить про підвищений (у порівнянні з основним складом) ступінь суспільної небезпечності такого злочинного посягання як торгівля людьми.

Слід особливо підкреслити, що кваліфікація діяння винного за ч. 2 або ч. 3 ст. 149 передбачає також обов'язкове встановлення по справі вини особи щодо всіх кваліфікуючих чи особливо кваліфікуючих ознак торгівлі людьми, що їй інкримінуються. Це положення витікає із вимоги кримінального закону про те, що “особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду” (ч. 2 ст. 2 КК).

3.1. Кримінально-правовий аналіз кваліфікуючих ознак торгівлі людьми (ч. 2 ст. 149 КК України)

До числа кваліфікуючих ознак кримінального правопорушення, котрий досліджується, законодавець відніс дії, передбачені ч. 1 ст. 149 КК, вчинені:

- 1) щодо неповнолітнього;
- 2) щодо кількох осіб;
- 3) повторно;
- 4) за попередньою змовою групою осіб;
- 5) службовою особою з використанням службового становища;
- 6) поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких;
- 7) з погрозою застосування такого насильства.

Вчинення торгівлі людьми **щодо неповнолітнього** передбачає, що в якості потерпілого виступає неповнолітній, котрим згідно з ч. 1 ст. 11 ЦК України вважається особа до досягнення нею вісімнадцятирічного віку. Отже, вчинення торгівлі людьми щодо неповнолітнього означає, що в якості потерпілого виступає особа чоловічої або жіночої статі, яка не досягла на момент вчинення щодо неї кримінального правопорушення, котрий розглядається, вісімнадцятирічного віку.

Відповідно до ч. 3 ст. 4 КК часом вчинення кримінального правопорушення визнається час вчинення особою передбаченої кримінальним

законом дії або бездіяльності (тобто діяння). З урахуванням цього, часом вчинення торгівлі людьми буде виступати час вчинення винною особою діяння у будь-якій із трьох передбачених у законі форм, а саме: продажу людини, іншої її оплатної передачі, або здійснення стосовно людини будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам). Разом із цим аналіз об'єктивної сторони кримінального правопорушення, який досліджується, дозволяє зробити висновок також і про те, що *початком* вчинення торгівлі людьми (початком виконання її об'єктивної сторони) у будь-якій із трьох форм слід вважати *початок виконання винним дій по передачі потерпілого іншій особі*. При цьому дії, пов'язані із передачею людини, здійснює так званий “продавець”. Стосовно кваліфікуючої ознаки, котра розглядається, це положення означає, що дії винного (винних) можна кваліфікувати за ч. 2 ст. 149 КК лише в тому випадку, коли потерпілий від торгівлі людьми не досяг вісімнадцятирічного віку на момент початку здійснення щодо нього “продавцем” дій по його передачі іншій особі (“покупцю”). У зв'язку із цим не можна в повній мірі погодитися з точкою зору М.І. Хавронюка, котрий вважає, що в даній ситуації потерпіла особа повинна бути неповнолітньою не на момент її передачі так званим “продавцем” іншій особі (“покупцю”), а *на момент укладення* винними особами *відповідної угоди* щодо неї [84, с.375].

Слід чітко розмежовувати момент *укладення угоди* щодо передачі людини (тобто момент, коли винні досягли згоди вчинити злочин, який аналізується, але ще не почали виконувати його об'єктивну сторону) та момент *здійснення угоди* щодо передачі людини. Останній, зокрема, характеризується вже *початком виконання винним (а саме особою, що передає потерпілого) об'єктивної сторони злочину, котрий аналізується*. Як уявляється, між моментом укладення угоди щодо передачі людини, який є готуванням до кримінального правопорушення, та моментом здійснення цієї угоди (замах на кримінальне правопорушення) може пройти достатньо тривалий проміжок

часу. Для кваліфікації дій винного як закінченого кримінального правопорушення за ч. 2 ст. 149 КК необхідно встановити, що потерпілий від торгівлі людьми був неповнолітнім *на момент початку здійснення незаконної угоди щодо передачі людини (на момент початку виконання особою об'єктивної сторони кримінального правопорушення)*, а не на момент її укладення. Разом із тим змову (досягнення згоди) осіб вчинити незаконну угоду щодо передачі неповнолітнього (так званий момент її укладення) необхідно розглядати як готування до кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 14 та ч. 2 ст. 149 КК).

Торгівля людьми щодо **кількох осіб** передбачає встановлення кількісної ознаки – мінімум двох потерпілих. При цьому не має значення вік потерпілих, їх стать, громадянство тощо. У випадку, якщо одним із потерпілих виступає неповнолітній, винній особі необхідно інкримінувати обидві ознаки, що передбачені в ч. 2 ст. 149 КК: вчинення торгівлі людьми щодо неповнолітнього та кількох осіб.

Як правило ознака, що аналізується, має місце у тих випадках, коли торгівля людьми здійснюється особою щодо двох або більше потерпілих *одночасно* (тобто при відсутності часового проміжку між окремими діями винного). Наприклад, продаж двох дівчат без якого-небудь проміжку в часі одній особі з метою їх сексуальної експлуатації. Подібні випадки досить розповсюджені в судовій практиці України.

Так, вироком Жовтневого районного суду міста Маріуполя Донецької області особу було визнати винним у скоєнні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України (вербування кількох осіб, вчинених з метою експлуатації, з використанням уразливого стану осіб, за попередньою змовою групою осіб). Обвинувачений, будучи знайомим з особою, який проживає на території Туреччини, де останній налагодив діяльність пов'язану з забезпеченням надання сексуальних послуг особами жіночої статі. Він вступив у злочинну змову з громадянином Туреччини на вербування громадянок України за грошову винагороду, а саме пошук осіб жіночої статі на території Донецької

області, які перебувають у складному матеріальному та соціальному стані та подальшого їх переміщення до Туреччини з метою сексуальної експлуатації. За кожну підшукану дівчину мав отримати винагороду 500 доларів США.

04.12.2017 року, о 13 год. 52хв. обвинувачений, діючи умисно, згідно раніше розробленого плану, за попередньою змовою з невстановленою особою, з метою виконання сумісного злочинного наміру, знаходячись в приміщенні кафе «Французька булочна», згідно відведеної йому ролі, запропонував раніше незнайомим двом дівчатам виїзд до Туреччини, з метою заняття проституцією, а саме надання послуг сексуального характеру за грошову винагороду. В ході зустрічі з раніше незнайомими дівчатами, достовірно знаючи про уразливий стан останніх, їх важке матеріальне та соціальне становище, відсутність постійного джерела доходів та коштів, переконував їх в доцільності та вигідності заняття проституцією на території вказаної держави, гарантував гідні умови мешкання, харчування, дотримання прав і інтересів, високу зарплатню від 100 доларів США за одну годину, та шляхом умовлянь згодом отримав згоду від них щодо виїзду за межі України до Туреччини, тим самим завербував останніх, з метою подальшої експлуатації, використовуючи при цьому їх уразливий стан. 26.01.2018 року в дівчата, перебуваючи у приміщенні Міжнародного аеропорту «Харків» пройшли митний контроль, де були зупинені працівниками поліції [15].

Однак можлива ситуація, коли розглядуване кримінальне парвпорушення вчинюється винним щодо кількох осіб *у різний час* (тобто поетапно, із певним часовим проміжком між кожною передачею “продавцем” “покупцю” потерпілого). Деякі автори пов’язують наявність у діянні винної особи розглядуваної кваліфікуючої ознаки лише у випадку вчинення нею одночасного акту незаконної угоди щодо передачі двох або більше осіб [127, с. 171; 128, с. 379; 45, с. 335]. З цією позицією навряд чи можна погодитися.

Як торгівлю людьми щодо кількох осіб кваліфікував Приморський районний суд м. Одеси дії особи, котра протягом тривалого часу (за його свідченнями, протягом 15 років) «працевлаштовувала» на території Китайської

Народної Республіки з метою сексуальної експлуатації молодих дівчат з України [16].

У цих випадках для наявності кваліфікуючої ознаки, що розглядається, необхідно встановити, щоб усі епізоди торгівлі людьми охоплювалися (були об'єднані) *єдиним* умислом (наміром) винного. У свою чергу це означає, що до початку вчинення кримінального правопорушення винним уже була поставлена мета здійснити торгівлю людьми щодо двох або більше конкретних потерпілих. При цьому зовсім не обов'язково, щоб усі дії особи, які містять ознаки аналізованого складу, були тотожними, тобто вчинювалися нею тільки в якій-небудь одній із передбачених законом форм торгівлі людьми (наприклад, лише у формі продажу людини). Дії винного необхідно кваліфікувати як торгівля людьми щодо кількох осіб і в тих випадках, коли, наприклад, перший потерпілий був переданий ним "покупцю" за грошові кошти (тобто мав місце продаж людини), а другий і третій потерпілі, через деякий час, - за іншу, ніж грошову, матеріальну винагороду (інша оплатна передача потерпілого).

Слід погодитися із висловленою в літературі точкою зору, що дії особи, котра мала єдиний умисел вчинити торгівлю людьми щодо кількох осіб, але фактично вчинила незаконну угоду щодо передачі людини тільки лише щодо однієї особи, слід кваліфікувати як закінчений злочин щодо однієї особи (ч. 1 ст. 149 КК) та як замах на злочин, передбачений ч. 2 ст. 149 КК за ознакою його вчинення щодо кількох осіб (ч. 2 ст. 15 та ч. 2 ст. 149 КК) [76, с. 356].

Торгівля людьми, вчинена **повторно**. Для розкриття змісту цієї ознаки слід звернутися, перш за все, до відповідних положень Загальної частини КК. Відповідно до ч. 1 ст. 32 КК, повторністю кримінальних правопорушень визнається вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини Кримінального кодексу. При цьому "повторність відсутня, якщо за раніше вчинене кримінальне правопорушення особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом, або якщо судимість за це кримінальне правопорушення було погашено або знято" (ч. 4 ст. 32 КК).

У літературі виділяють повторність тотожних, однорідних та різнорідних кримінальних правопорушень. Стосовно складу, що досліджується, роль кваліфікуючої ознаки відіграє лише *повторність тотожних кримінальних правопорушень*. У науці кримінального права під тотожними кримінальними правопорушеннями розуміють такі кримінальні правопорушення, ознаки складів котрих повністю співпадають [69, с. 61; 100, с. 228]. Про це свідчить вказівка законодавця в ч. 2 ст. 149 КК: “Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені...”. При цьому не має значення, у якій із перелічених форм торгівлі людьми був вчинений винним попередній злочин. Так, наприклад, перший злочин може бути вчинений винним у формі продажу людини, другий – у формі вербування потерпілого. Повторним буде вважатися і вчинення винним торгівлі людьми у різний час щодо одного і того ж потерпілого. Не має значення і та обставина, чи була раніше особа судима за торгівлю людьми, якщо судимість не погашена або не знята у встановленому законом порядку.

Ознакою, котра розмежовує вчинення торгівлі людьми повторно від вчинення цього ж кримінального правопорушення щодо кількох осіб, виступає наступна: при повторності умисел винного на вчинення кримінального правопорушення виникає *самостійно, заново, окремо щодо кожного акту торгівлі людьми*. При вчиненні торгівлі людьми щодо кількох осіб усі окремі акти (епізоди) торгівлі людьми *об’єднані єдиним умислом особи*. У свою чергу це означає, що мета вчинити торгівлю людьми щодо кількох осіб виникає у винного до початку виконання ним об’єктивної сторони злочину.

Торгівля людьми за попередньою змовою групою осіб. Відповідно до ч. 2 ст. 28 КК “кримінальне правопорушення визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку кримінального правопорушення, домовилися про спільне його вчинення”. Це загальне положення стосовно складу кримінального правопорушення, котрий досліджується, має певні особливості.

Уявляється, що для інкримінування винному цієї кваліфікуючої ознаки не має значення та роль, яку виконував кожний із співучасників кримінального

правопорушення. Це може бути як проста, так і складна співучасть. У науці кримінального права під простою співучастю розуміють таку форму співучасті, де всі співучасники є виконавцями кримінального правопорушення. При складній співучасті співучасники виконують різні ролі, тобто тут має місце розподіл ролей між співучасниками; не всі вони є виконавцями кримінального правопорушення.

Слід також зазначити, що вчинення торгівлі людьми за попередньою змовою групою осіб має свою специфіку. Як уже раніше було сказано, торгівля людьми *завжди* фактично вчинюється при участі як мінімум двох учасників незаконної угоди – особи, що передає потерпілого (“продавця”) та особи, що заволодіває ним (тобто отримує потерпілого від “продавця”) – так званого “покупця”. Отже, для кваліфікації дій винних за ознакою вчинення торгівлі людьми за попередньою змовою групою осіб (що свідчить у першу чергу про підвищений ступінь суспільної небезпечності вчинюваного кримінального правопорушення у порівнянні з основним складом) необхідно встановити спільну участь *як мінімум двох суб’єктів кримінального правопорушення на боці хоча б одного із учасників незаконної угоди щодо передачі людини (або на боці “продавця”, або на боці “покупця”)*.

Разом із цим слід визнати, що кваліфікуючу ознаку, котра аналізується, можна ставити в провину *лише тій стороні злочинної угоди*, де у вчиненні кримінального правопорушення брали спільну участь як мінімум двоє осіб [72, с. 19].

Наприклад, громадянин Ф. безоплатно передав С. громадянам Г. та Д., котрі разом заволоділи потерпілим. У даному випадку інкримінувати торгівлю людьми за попередньою змовою групою осіб слід тільки Г. та Д., а не Ф. Однак можлива ситуація, коли і на боці “продавця”, і на боці “покупця” одночасно беруть участь у вчиненні торгівлі людьми у її третій формі дві або більше особи. У таких випадках кваліфікуючу ознаку, що розглядається, слід ставити в провину всім учасникам незаконної угоди щодо передачі людини. При цьому як

на боці так званого “продавця”, так і на боці так званого “покупця” може мати місце або проста, або складна співучасть.

Вчинення торгівлі людьми службовою особою з використанням службового становища.

Ця кваліфікуюча ознака передбачає, що торгівля людьми вчинюється спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення. Поняття спеціального суб'єкта кримінального правопорушення закріплене в ч. 2 ст. 18 КК: «Спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа».

Спеціальним суб'єктом аналізованого кримінального правопорушення є службова особа. Визначення службової особи міститься у ч.ч. 3, 4 ст. 18 КК України.

Як вказує П.П. Андрушко, кримінальний закон визнає службовими особами такі категорії осіб:

- осіб, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування;
- осіб, які обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих функцій або виконують такі функції за спеціальним повноваженням;
- осіб, які обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням адміністративно-господарських функцій або виконують такі функції за спеціальним повноваженням.
- осіб, які виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із

спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

- осіб іноземних держав (осіб, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, в тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), а також іноземних третейських суддів, осіб, уповноважених вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах в порядку, альтернативному судовому, посадових осіб міжнародних організацій (працівників міжнародних організацій чи будь-які інших осіб, уповноважених такою організацією діяти від її імені), членів міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та суддів і посадових осіб міжнародних судів.

При цьому особи, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, можуть бути:

- або лише суб'єктами злочинів, передбачених статтями 361, 365, 368, 368-1, якщо вони виконують зазначені функції в органах державної влади, місцевого самоврядування на державних чи комунальних унітарних підприємствах, в установах, чи організація;
- або лише суб'єктами злочинів, передбачених статтями 235-1, 235-2 та 235-4, якщо вони виконують зазначені функції в юридичних особах приватного права [5, с. 23-26].

Вказівка законодавця в ч. 2 ст. 149 КК на використання особою свого службового становища при вчиненні торгівлі людьми підкреслює ту обставину, що дії винного в даному випадку знаходяться у нерозривному зв'язку із службовим становищем, що займає особа; із її службовою компетенцією. Таким чином, вчинення торгівлі людьми з використанням службового становища передбачає використання особою при вчиненні кримінального правопорушення

кола тих службових прав та обов'язків, котрі складають її службову компетенцію та котрі, як правило, полегшують саме вчинення кримінального правопорушення. Це можуть бути, наприклад, керівники (директори, їх заступники та ін.) підприємств, що здійснюють посередницьку діяльність у працевлаштуванні за кордоном, шлюбних, модельних, рекламних, туристичних агентств, лікарень, пологових будинків, органів опіки та піклування, загальноосвітніх шкіл, шкіл-інтернатів, дитячих садків; представники прикордонних військ, консульської служби тощо.

Службові права та обов'язки особи (її службова компетенція) мають своє формальне закріплення: вони можуть бути передбачені у відповідних законах, положеннях, статутах, інструкціях, інших правових актах. Їх встановлення є необхідною передумовою для поставлення в провину особі кваліфікуючої ознаки торгівлі людьми, що розглядається. При цьому саме кримінальне правопорушення вчинюється особою саме шляхом використання наданих їй певних службових прав та обов'язків.

Разом із цим слід також зазначити, що вчинення службовою особою торгівлі людьми *без використання свого службового становища* виключає кваліфікацію її дій за ч. 2 ст. 149 КК. У даній ситуації, виходячи зі змісту закону, використання особою службового становища є своєрідним способом вчинення торгівлі людьми. При цьому слід погодитися із Н.Ф. Кузнецовою, котра пише: “Коли який-небудь, менш небезпечний злочин виступає в якості способу вчинення іншого, більш тяжкого злочину, він втрачає риси самостійного діяння і не відображається в кваліфікації цього більш тяжкого злочину” [59, с. 149]. Тому, як правило, у випадку вчинення службовою особою торгівлі людьми з використанням службового становища дії такої особи повністю охоплюються ч. 2 ст. 149 КК та не вимагають додаткової кваліфікації за ст. 364 КК (зловживання владою або службовим становищем) чи ст. 365 КК (перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу).

Насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, охоплюється заподіяння легкого тілесного ушкодження, яке не призвело до короточасного розладу здоров'я або короточасної втрати працездатності, а також вчинення інших насильницьких дій (завдання ударів, побоїв, обмеження чи незаконне позбавлення волі за умови, що вони не були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння). Такі насильницькі дії, вчинені під час торгівлі людьми, повністю охоплюються ч.2 ст. 149 КК України та не потребують додаткової кваліфікації за іншими статтями чинного КК.

Насильство може бути застосоване як до самого потерпілого, так і до його близьких. Відповідно до ч. 1 ст. 3 КПК України, *близькі родичі та члени сім'ї* – це чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі. Відповідно до ст.1 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», *«близькі особи — подружжя, діти, батьки, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки, усиновлювачі, усиновлені, а також інші особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки із суб'єктом...»*. Ми бачимо певні відмінності у термінології та у переліку осіб, що визнаються близькими особами або близькими родичами. Більше того, жоден нормативно-правовий акт не дає визначення, кого можна вважати «близькими», як це вживається законодавцем у ч.2 ст. 149 КК України. Пропонуємо уточнити термін та в ч. 2 ст. 149 КК України зазначити: *«... поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких родичів або членів сім'ї...»*. Відповідне уточнення слід внести й до ч.3 ст. 149 КК України: *«...поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких родичів або членів сім'ї...»*.

При з'ясуванні питання про інтенсивність насильства, чи було воно таким, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, необхідно виходити не лише з фактичних наслідків, а й з способу його вчинення. Слід зазначити, що і позбавлення або обмеження волі слід визнавати фізичним насильством. Обмеження або позбавлення волі потерпілого при торгівлі людьми, якщо ці дії з боку винного були спрямовані на позбавлення можливості чинити йому опір або перешкодити реалізації умислу, спрямованого на вчинення торгівлі людьми, слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 149 КК України.

Погроза застосування фізичного насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, в теорії кримінального права розглядається як прояв психічного насильства. Під психічним насильством розуміють суспільно небезпечну, протиправну дію на психічну сферу (підструктуру) людини, що є або кінцевою метою дій винного, або «засобом» обмеження чи пригнічення волі потерпілого і примушення його до певної – пасивної чи активної – поведінки [97, с. 27].

Погроза фізичним насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, як спосіб вчинення торгівлі людьми становить підвищену суспільну небезпечність, оскільки вона здатна гранично обмежити волю потерпілого з надання опору щодо дій винних, а також виступає способом примушування жертви до певної, необхідної злочинцям, поведінки, виконуючи тим самим у структурі злочинного посягання ту саму роль, що й фізичне насильство [19, с. 193].

Психічне насильство у формі погрози може бути виражено словесно (усно чи письмово), за допомогою демонстрації зброї, діями, жестами, а також самою обстановкою вчинення кримінального правопорушення. При вчиненні торгівлі людьми найбільш поширеними формами погроз виступають усна словесна погроза, вчинювана за допомогою жестів, і погроза, яка супроводжується демонстрацією зброї чи предметів, що її замінюють.

Словесна погроза передбачає психічне насильство, виражене усно у формі безпосереднього звернення винного до потерпілого. Погроза, вчинювана за

допомогою жестів, передбачає такі дії винного, які створюють у потерпілого враження цілком реального посягання на його життя, здоров'я та інші блага [65, с. 17]. У такій ситуації психічне насильство виражається в різних жестах, наприклад, демонстрації кулаків, погрозуючих жестах тощо.

Найбільшу небезпеку серед погроз, застосовуваних при торгівлі людьми, є погроза, що супроводжується демонстрацією зброї або предметів, що її замінюють. Така погроза значно підсилює вплив на потерпілого, в результаті чого його воля в більшості випадків гранично обмежується, пригнічується. З метою посилення ефективності психічного впливу, що справляється на потерпілого, часто винний застосовує не один, а кілька видів погроз одночасно. Наприклад, погроза при вчиненні торгівлі людьми, виражена усно, може супроводжуватися жестами або демонстрацією зброї.

Крім того, у спеціальній літературі справедливо звертається увага на значення обстановки вчинення злочину при застосуванні погрози насильством [117, с. 44]. Така обстановка може мати місце, зокрема, при вчиненні вчиненні кримінального правопорушення у безлюдних місцях, коли явна нерівність фізичних сил винного і потерпілого настільки очевидна, що страх за своє життя чи здоров'я виключає можливість для особи, яку захоплюють, чинити опір.

Психічне насильство при вчиненні торгівлі людьми полягає в погрозі з боку винного застосувати до потерпілого або його близьких, фізичного насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого (ч.2 ст. 149 КК України). Погроза характеризується загрозою спричинення потерпілому фізичного болю, нанесенні ударів, побитті, обмеженні або позбавленні волі.

В юридичній літературі вирішення питання про кваліфікацію дій злочинця, пов'язаних із застосуванням психічного насильства, вирішуються по-різному. Л. Д. Гаухман вказує, що кваліфікація дій особи залежить від того, чи була така погроза сприйнята потерпілим [21, с.22-23]. Погроза, не сприйнята особою, якій вона адресована, або сприйнята як нездійсненна, не може примусити до чогось. На це аргументовано відповідає Г. К. Костров, який зазначає, що за таких умов виходити лише з факту сприйняття погрози потерпілим, означало б вирішувати

питання про характер кримінального правопорушення і ступінь відповідальності винного в залежності від випадкових обставин [49, с. 9-10]. Погроза застосування насильства повинна бути дійсною і реальною. Обов'язковим є встановлення того факту, що погроза була настільки серйозною, реальною і конкретною, що вона придушила волю потерпілого до опору і змусила його пожертвувати своєю особистою недоторканністю.

При визначенні інкримінуючого значення погрози, слід звернути увагу на особливості психічного ставлення злочинця до висловленої ним невизначеної погрози. Тобто слід встановити, чи бажав злочинець викликати побоювання у потерпілого. Як зазначає Ю. В. Баулін, інше рішення не відповідає закріпленому в ст. 62 Конституції України і ч. 2 ст. 2 КК принципу «суб'єктивного ставлення» [8, с. 33]. У свою чергу, І. В. Самощенко наголошує, що такі об'єктивні обставини як: обстановка, спосіб, місце, час та інші є якісними ознаками діяння, предметом усвідомлення умислу злочинця. Його свідомістю охоплюється факт того, як буде сприйнята подібна погроза потерпілим. Цей критерій має перевагу при конкуренції між спрямованістю дій винного і суб'єктивною їх оцінкою потерпілим [115, с. 58-59].

Ми підтримуємо думку О. І. Дітріх, яка вказує, що у випадках коли при розслідуванні кримінальної справи неможливо встановити ступінь заподіяної шкоди при таких погрозах, то вчинене слід кваліфікувати на користь обвинуваченого, виходячи з презумпції невинуватості [27, с. 115].

3.2. Кримінально-правовий аналіз особливо кваліфікуючих ознак торгівлі людьми (ч. 3 ст. 149 КК України)

Особливо кваліфікуючими ознаками торгівлі людьми є дії, передбачені частинами першою або другою ст. 149 КК, вчинені:

- 1) щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками,
- 2) або вчинені щодо малолітнього,
- 3) або організованою групою,

- 4) або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких,
- 5) або з погрозою застосування такого насильства,
- б) або якщо вони спричинили тяжкі наслідки.

Вчинення торгівлі людьми щодо **неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками** вимагає встановлення спеціального суб'єкта кримінального правопорушення – це може бути виключно особа, яка вказана в диспозиції ч. 3 ст. 149 КК України. Якщо такі дії вчинені загальним суб'єктом, відповідальність настає за ч.2 ст. 149 КК. Аналізована ознака з'явилася в КК відносно недавно, внесена Законом України № 2539-VIII від 6 вересня 2018 року «Про внесення зміни до статті 149 Кримінального кодексу України щодо приведення у відповідність з міжнародними стандартами». Ще на етапі обговорення ця особливо обтяжуюча обставина викликала ряд заперечень та потребувала уточнення. Вважаємо таку обставину «зайвою», пропонуємо виключити її з тексту закону, оскільки ч. 2 ст. 149 КК вже містить обтяжуючу ознаку – вчинення кримінального правопорушення щодо неповнолітнього. Перелік спеціальних суб'єктів кримінального правопорушення є зайвим. Вважаємо, що він, крім того, є не повним. До того ж, суд може врахувати родинні або близькі зв'язки потерпілого як обставину, що посилює покарання в межах санкції ч. 2 ст. 149 КК з наближенням до максимальної її межі.

Вчинення торгівлі людьми **щодо малолітнього** передбачає, що потерпілим виступає особа, що не досягла 14-річного віку. Ця особливо кваліфікуюча ознака наявна тоді, коли винний достовірно знав, що потерпілий є малолітнім, або припускав це, або за обставинами справи повинен був і міг це усвідомлювати. Однак таке формулювання, на нашу думку, є не зовсім коректним, оскільки допускає необережне ставлення до ознак умисного кримінального правопорушення, що в кримінальному праві вважається неприпустимим. Більш коректним і вірним було б вказати на завідомість суб'єкта, що передбачає чітке усвідомлення ним віку потерпілої особи. Тому

пропонуємо доповнити дану ознаку та вказати «...щодо *завідомо* малолітнього...». Відповідне уточнення слід зробити й у ч. 2 ст. 149 КК: «...щодо *завідомо* неповнолітнього...»

Торгівля людьми, вчинена **організованою групою**. Поняття організованої групи містить ч. 3 ст. 28 КК: “ Кримінальне правопорушення визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об’єднання для вчинення цього та іншого (інших) кримінальних правопорушень, об’єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи”. Це поняття й покладене в основу змісту особливо кваліфікуючої ознаки, що аналізується.

Для поставлення в провину особі ч. 3 ст. 149 КК за ознакою вчинення кримінального правопорушення організованою групою слід установити *всі* ознаки організованої групи, що передбачені в ч. 3 ст. 149 КК. Саме цим відрізняється вчинення торгівлі людьми за попередньою змовою групою осіб від вчинення торгівлі людьми організованою групою. При цьому для кваліфікації дій членів організованої групи не має значення, які саме дії, що містять у собі ознаки складу торгівлі людьми, ними виконувалися [77, с. 352; 132, с. 30].

Якщо торгівля людьми поєднана з **насильством, небезпечним для життя або здоров’я потерпілого чи його близьких**, або з погрозою застосування такого насильства, відповідальність настає на ч. 3 ст. 149 КК України та додаткової кваліфікації за іншими статтями КК України, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти здоров’я особи, не потребує. Однак слід встановити межі фізичного насильства, що є небезпечним для життя або здоров’я потерпілої особи.

Судова практика виходить з того, що небезпечне для життя чи здоров’я насильство – це умисне заподіяння потерпілому легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров’я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжке тілесне ушкодження, а також інші

насильницькі дії, які не призвели до вказаних наслідків, але були небезпечними для життя чи здоров'я в момент їх вчинення. До них слід відносити, зокрема, і насильство, що призвело до втрати свідомості чи мало характер мордування, придушення за шию, скидання з висоти, застосування електроструму, зброї, спеціальних знарядь тощо [105].

Застосування до потерпілого без його згоди наркотичних засобів, психотропних, отруйних чи сильнодіючих речовин (газів) потрібно розглядати як насильство і залежно від того, було воно небезпечним для життя або здоров'я чи не було, кваліфікувати такі дії за ч.2 ст. 149 КК або за ч.3 ст. 149 КК. Якщо застосування таких засобів було небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, але не призвело до заподіяння легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості чи тяжкого тілесного ушкодження, вчинене належить кваліфікувати за ч.3 ст. 149 КК лише за умови, що винна особа усвідомлювала можливість заподіяння будь-якого із цих наслідків.

Вчинення торгівлі людьми, **якщо вона спричинила тяжкі наслідки**. Використаний законодавцем у ч. 3 ст. 149 КК термін “тяжкі наслідки” відноситься до так званих оціночних понять у праві. Як справедливо пише Л.М. Кривоченко, специфіка оціночних понять полягає в тому, що “при формулюванні такого поняття в законі, законодавець не розкриває повністю його зміст, він називає лише один або декілька найбільш загальних властивостей, які виражають основний зміст класу об’єктивних явищ, надаючи правозастосовчим органам право, по-перше, визначати об’єм цього класу, по-друге, розкривати зміст самого даного в законі поняття відображенням інших суттєвих ознак” [50, с.35-36]. Зміст оціночних понять не конкретизується в нормативних актах. Їх конкретизація здійснюється в процесі застосування закону до конкретного життєвого факту через оцінку його суттєвих ознак та їх відповідності тому найбільш загальному, що сформульоване в законі [50, с. 35-36].

В науці кримінального права до тлумачення поняття «тяжкі наслідки» підходять по-різному, проте дещо обмежено, оскільки одні науковці приділяють увагу лише певним ознакам досліджуваного поняття, натомість інші вказують, що «тяжкі наслідки» підлягають конкретизації у кожному окремому випадку. Так, В.М. Кудрявцев стверджує, що визнання наслідків тяжким «... є питанням факту», а «встановлення розміру наслідків та оцінка їх порівняльної тяжкості відноситься до компетенції суду» [58, с. 173]. Такої ж позиції притримується ще ряд таких вчених як М.І. Панов [54, с. 117], Д.С. Константинов [47, с. 68] та інші. Натомість, інші представники кримінально-правової доктрини, не розкриваючи змісту досліджуваного поняття, часто звертаються до його обсягу і відносять до них: людські жертви, позбавлення життя особи, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, заподіяння легких тілесних ушкоджень багатьом особам, значна майнова шкода, загибель великої кількості тварин, масове захворювання людей, знищення великих площ лісових масивів, примусове звільнення з роботи великої кількості осіб, масові заворушення, серйозна шкода безпеці військ та інші [62, 229; 60, с. 190; 100, с. 38].

Визначаючи поняття «тяжкі наслідки» необхідно виходити із того, що вони є одним із видів суспільно небезпечних наслідків, які у кримінально-правовій літературі трактуються по-різному. Так, А.С. Міхлін, розглядаючи злочинні наслідки, як елемент складу кримінального правопорушення, зазначає, що під таким слід розуміти суспільно шкідливі зміни не у будь-якому охоронюваному кримінальним законом об'єкті, а саме у об'єкті посягання – «наслідок як такий не можна собі уявити без об'єкта і багато в чому визначається об'єктом злочину» [73, с.11]. Схожої думки притримується, П.С. Берзін, який зазначає, що під суспільно-небезпечними наслідками слід розуміти шкідливі зміни в об'єкті посягання у матеріальній чи нематеріальній формі [9, с. 6]. Натомість, М.І. Панов стверджує, що суспільно небезпечні наслідки можна визначити, як шкоду (збиток), що заподіюється злочинним діянням

суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом, або як реальну небезпеку (загрозу) заподіяння такої шкоди [54, с. 116].

В науці кримінального права не викликає заперечень той факт, що тяжкі наслідки є одним із різновидів суспільно-небезпечних наслідків [70, с. 57], які конкретно називаються і розшифровуються в статті Особливої частини КК, або позначаються за допомогою оціночних термінів «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» чи «інші тяжкі наслідки» [57, с. 107]. Як вказує Р.І.Лемеха, правильність запропонованої позиції очевидна, оскільки ряд суспільно-небезпечних наслідків визнано тяжкими безпосередньо у кримінальному законі, а їх виділення можливе за допомогою логічного тлумачення норм в яких використовується вказівка на настання «інших тяжких наслідків».

В свою чергу, не знаходить однозначного вирішення питання про те, якого характеру та ступеня шкоду охоплює поняття «тяжкі наслідки» [66, с. 3]. З цього приводу у теорії кримінального права виділяють кілька підходів. Так, перший зводиться до того, що «тяжкі наслідки» спричиняють лише фізичну шкоду (смерть потерпілого, тяжка хвороба, тощо) [54, с. 59; 76, с. 328; 78, с. 298]. Інший полягає в тому, що під досліджуваним поняттям необхідно розуміти заподіяння потерпілому як фізичної шкоди, так і матеріальної (тяжкі тілесні ушкодження або смерть, доведення його до самогубства, спричинення матеріальних збитків, які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподаткований мінімум доходів громадян, розвал діяльності підприємства, установи, організації, їх банкрутство, створення аварійної ситуації, що потягла людські жертви, тощо) [76, с. 1217; 55, с. 196; 114, с. 441; 120, с. 368; 111, с. 127].

В свою чергу, третій підхід зводиться до того, що «тяжкі наслідки» можуть полягати у матеріальній, фізичній та моральній шкоді, тощо [78, с. 841]. Зокрема, до них пропонують відносити заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній або кільком особам, залишення людей без житла або засобів до існування, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, виведення з ладу повністю або на тривалий час важливих споруд, техніки,

тривале припинення або дезорганізація роботи підприємств, установ, організацій тощо. У теорії кримінального права виражений ще й підхід, який полягає у тому, що тяжкі наслідки можуть виражатися лише у спричиненні матеріальної шкоди, а саме у спричиненні великої матеріальної шкоди, істотної шкоди тощо [120, с. 328].

Видається, що кожна із розглянутих позицій заслуговує на увагу, проте жодним чином не спроможна розкрити зміст поняття «тяжкі наслідки» (не виділяються ті суттєві ознаки, які йому притаманні), адже в них зміст досліджуваного поняття намагаються розкрити шляхом їх конкретизації за характером та ступенем суспільної небезпечності, або шляхом їх конкретизації у конкретній ситуації (у рамках конкретного складу кримінального правопорушення), що, в свою чергу, швидше стосується встановлення обсягу поняття (визначення класу предметів, яким властиві ознаки зафіксовані даним поняттям) [66, с.3].

Підтримуємо позицію науковців, які вказують, що поняття «тяжкі наслідки» підлягає конкретизації у кожному окремому випадку. В окремих випадках у КК України тяжкі наслідки є достатньо чітко визначені і не потребують конкретизації. Також, можемо частково погодитись з окремими вченими які вважають, що поняття «тяжкі наслідки» охоплює спричинення шкоди різного характеру та ступеня тяжкості [66, с. 3]. У таких випадках судова практика спирається на положення Постанов пленуму ВСУ, в яких знову ж таки проводиться конкретизація їх змісту у кожній окремій ситуації, та наводиться приблизний перелік наслідків, які можна віднести до тяжких, а узагальнене універсальне визначення відсутнє.

Вбачається, що до тяжких наслідків торгівлі людьми в контексті ч. 3 ст. 149 КК слід віднести настання смерті потерпілої особи, її самогубство, тяжка хвороба, заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, заподіяння майнової шкоди у великих чи особливо великих розмірах [76, с. 356]. Іноді до тяжких наслідків пропонують відносити й середньої тяжкості тілесні ушкодження, згвалтування, зараження венеричною хворобою чи вірусом імунодефіциту,

мордування, катування, загострення в потерпілого хвороби, що існувала до вчинення кримінального правопорушення, самогубство чи тяжке захворювання родичів, близьких потерпілого, спричинення тяжкої шкоди здоров'ю собі самому потерпілим тощо.

Деякі автори до числа тяжких наслідків відносять лише спричинення тяжкої шкоди здоров'ю потерпілого або зараження його венеричною хворобою чи вірусом імунодефіциту [45, с. 336; 127, с. 172]. Уявляється, що прихильники цієї позиції суттєво і при цьому необґрунтовано обмежують можливість кваліфікації у необхідних для цього випадках дій винного за ознакою вчинення торгівлі людьми, що спричинила тяжкі наслідки.

Для визнання особи винною у вчиненні кримінального правопорушення, відповідальність за який передбачена в ч. 3 ст. 149 КК (торгівля людьми, що спричинила тяжкі наслідки), необхідно встановити, що між торгівлею людьми та зазначеними тяжкими наслідками існує причинний зв'язок. Це означає, що саме в результаті торгівлі людьми настають тяжкі наслідки (смерть потерпілого, спричинення шкоди його здоров'ю тощо), тобто вони “виступають природним продовженням та закономірним результатом протиправного діяння” [32, с. 178]. Так слід визнати наявність причинного зв'язку між діями “продавця” та смертю потерпілого від торгівлі людьми, що настала внаслідок наступного жорстокого обходження з ним із боку “покупця”. На думку інших вчених, в даній ситуації інкримінувати цю особливо кваліфікуючу ознаку “продавцю” не можна, оскільки відсутній причинний зв'язок [113, с. 124].

Із суб'єктивної сторони у винного щодо настання тяжких наслідків може бути як умисел, так і необережність. Так, наприклад, “продавець” може усвідомлювати та бажати чи свідомо припускати ту обставину, що переданому ним потерпілому “покупцем” будуть спричинені тяжкі тілесні ушкодження (умисел). Можлива ситуація, коли “продавець” не передбачає, що потерпілому “покупцем” будуть спричинені тяжкі тілесні ушкодження, хоча, виходячи з обставин справи, він повинен був і міг це передбачити (необережність у виді кримінальної протиправної недбалості). У зв'язку із цим уявляється

непереконливою позиція тих авторів, котрі пов'язують настання тяжких наслідків від торгівлі людьми лише з необережною формою вини особи [46, с. 427; 113, с. 125; 129, с. 178]. Встановлення ж конкретної форми вини щодо тяжких наслідків по справі має велике значення: це визначає значною мірою перш за все правильну кваліфікацію дій винного.

Слід зазначити, що при наявності у винного необережної форми вини щодо тяжких наслідків має місце так звана змішана форма вини, оскільки в даній ситуації до самого факту здійснення незаконної угоди щодо передачі людини у винного умисел (при чому завжди прямий умисел), а по відношенню до тяжких наслідків – необережність.

Аналізуючи склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 149 КК України, можемо зробити висновок, що торгівлю людьми необхідно завжди розглядати в цілому лише як умисний злочин.

Висновки до розділу 3

Виходячи із закону, за своїм ступенем тяжкості склад злочину кримінального правопорушення, передбачений ст. 149 КК України, містить три частини: простий, кваліфікований та особливо кваліфікований види складу кримінального правопорушення.

Ми бачимо певні відмінності у термінології та у переліку осіб, що визнаються близькими особами або близькими родичами. Більше того, жоден нормативно-правовий акт не дає визначення, кого можна вважати «близькими», як це вживається законодавцем у ч.2 ст. 149 КК України. Пропонуємо уточнити термін та в ч. 2 ст. 149 КК України зазначити: «... поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його *близьких родичів або членів сім'ї...*». Відповідне уточнення слід внести й до ч.3 ст. 149 КК України: «...поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його *близьких родичів або членів сім'ї...*».

Вчинення торгівлі людьми щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками вимагає встановлення

спеціального суб'єкта кримінального правопорушення – це може бути виключно особа, яка вказана в диспозиції ч. 3 ст. 149 КК України. Вважаємо таку обставину «зайвою», пропонуємо виключити її з тексту закону, оскільки ч. 2 ст. 149 КК вже містить обтяжуючу ознаку – вчинення кримінального правопорушення щодо неповнолітнього. Перелік спеціальних суб'єктів кримінального правопорушення є зайвим. Вважаємо, що він, крім того, є не повним. До того ж, суд може врахувати родинні або близькі зв'язки потерпілого як обставину, що посилює покарання в межах санкції ч. 2 ст. 149 КК з наближенням до максимальної її межі.

Більш коректним і вірним було б вказати на завідомість суб'єкта, що передбачає чітке усвідомлення ним віку потерпілої особи. Тому пропонуємо доповнити дану ознаку та вказати «...щодо *завідомо* малолітнього...». Відповідне уточнення слід зробити й у ч. 2 ст. 149 КК: «...щодо *завідомо* неповнолітнього...».

Підтримуємо позицію науковців, які вказують, що поняття «тяжкі наслідки» підлягає конкретизації у кожному окремому випадку.

РОЗДІЛ 4. ВІДМЕЖУВАННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ВІД СУМІЖНИХ СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ТА ДЕЯКІ ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ СТ. 149 КК УКРАЇНИ

4.1. Відмежування торгівлі людьми від суміжних складів кримінальних правопорушень

Включення до Кримінального кодексу України (далі – КК України) ст. 149, яка передбачає відповідальність за здійснення торгівлі людьми, викликало певні труднощі при кваліфікації й розмежуванні її із суміжними складами кримінальних правопорушень. Кваліфікуючи це кримінальне правопорушення, необхідно чітко уявляти собі розмежувальні ознаки між аналізованим діянням та іншими, суміжними кримінальними правопорушеннями. Торгівлю людьми слід відрізнити від низки суміжних складів кримінальних правопорушень.

Можна виділити п'ять груп кримінальних правопорушень, котрі так чи інакше виступають складовими елементами кримінальної діяльності, що ґрунтується на торгівлі людьми.

До першої групи слід віднести кримінальні правопорушення, пов'язані із законодавчо закріпленою метою торгівлі людьми – експлуатацією людини, під якою відповідно до примітки 1 до ст. 149 розуміються всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність або примусове переривання вагітності, примусове одруження, примусове втягнення у зайняття жебрацтвом, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо (ст. 301. Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів; ст. 302. Створення або утримання місць розпусти і звідництва; ст.303. Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією; ст. 304. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність; ст.150. Експлуатація дітей; ст. 150-1. Використання малолітньої

дитини для заняття жебрацтвом; ст. 172. Грубе порушення законодавства про працю; ст. 173. Грубе порушення угоди про працю; ст. 175. Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат; ст. 169. Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння)).

Другу групу складають кримінальні правопорушення, передбачені кримінальним законом, які вчиняються в сфері незаконної трансплантації (ст.143 «Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини»; ст. 144 «Насильницьке донорство»; ст. 142 «Незаконне проведення дослідів над людиною»).

Окремим блоком кримінальних правопорушень, тісно пов'язаних з торгівлею людьми, слід виділити ті з них, які спрямовані на обмеження волі людини і досягнення абсолютної здатності маніпулювати нею. Вони складають третю групу запропонованої класифікації (ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини»; ст. 146-1 «Насильницьке зникнення»; ст. 148 «Підміна дитини»; ст. 151-2 «Примушування до шлюбу»; ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження»; ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження»; ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження»; ст. 126 «Побої і мордування»; ст. 126-1 «Домашнє насильство»; ст. 127 «Катування»; ст.128 «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження»; ст. 129 «Погроза вбивством»; ст. 152. «Згвалтування»; ст. 153 «Сексуальне насильство»; ст. 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок»; ст. 155«Статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку»; ст. 156 «Розбещення неповнолітніх»).

У четверту групу кримінальних правопорушень включені протиправні діяння, спрямовані проти державних інтересів, які за своєю суттю відбивають окремі моменти способів здійснення торгівлі людьми (ст. 205. Фіктивне підприємництво; ст.209. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; ст. 332. Незаконне переправлення осіб через державний кордон України; ст. 332-1. Порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї; ст. 332-2. Незаконне перетинання

державного кордону України; ст. 357. Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження; ст. 358. Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів; ст. 359. Незаконні придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації).

П'ятою групою кримінальних правопорушень охоплюються найпоширеніші види кримінальних правопорушень, які спрямовані проти власності, і можуть супроводжувати вчинення торгівлі людьми (ст. 185. Крадіжка; ст. 186. Грабіж; ст. 187. Розбій; ст. 189. Вимагання; ст. 190. Шахрайство; ст. 191. Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; ст. 192. Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою; ст. 194. Умисне знищення або пошкодження майна; ст. 195. Погроза знищення майна; ст.196. Необережне знищення або пошкодження майна).

Така класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, дозволить правозастосовним органам правильно кваліфікувати вказані кримінальні правопорушення при конкуренції кримінально-правових норм, виділити проблеми кваліфікації при сукупності кримінальних правопорушень, і з'ясувати відмінності суміжних складів кримінальних правопорушень.

Перш за все зупинимось на проблемах відмежування торгівлі людьми від кримінальних правопорушень, пов'язаних із трудовою експлуатацією.

Кваліфікація торгівлі людьми може бути пов'язана з таким різновидом конкуренції норм, як конкуренція цілого та частини. Конструкція норми, яка передбачає відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини найбільш повно охоплює фактичні ознаки вчиненого посягання порівняно із кримінально-правовими нормами, що передбачають відповідальність за окремі види експлуатації людини. Ст.149 КК України містить кримінально-правову заборону найбільш суспільно небезпечних посягань, що поєднують у собі незаконне поводження з людиною (наприклад,

вербування з використанням уразливого стану, передача з використанням шантажу тощо) та експлуатацію людини (примусову працю, втягнення дитини у заняття жебрацтвом тощо). Тому кримінально-правова норма, що передбачає відповідальність за торгівлю людьми, співвідноситься з нормами, що забороняють окремі види експлуатації людини, як ціле та частини [89, с. 48]. Кваліфікація при конкуренції цілого і частини (частин) здійснюється відповідно до таких правил: 1) повинна застосовуватися стаття Особливої частини КК України, в якій найбільш наведено вичерпний перелік ознак вчиненого посягання (що охоплює посягання в цілому); 2) статті, які передбачають лише частину вчиненого посягання, не інкримінуються, якщо існує стаття, яка охоплює все посягання [74, с. 430]. А.Орлеан відзначає, що у випадках, коли торгівля людьми призвела до реалізації кінцевої мети цього кримінального правопорушення у вигляді експлуатації праці людини, а за таку експлуатацію окремо передбачено кримінальну відповідальність (статті 150, 150-1, 304 КК України тощо), додатково кваліфікувати такі дії за сукупністю із названими статтями не потрібно. Самостійну кваліфікацію за цими статтями можуть отримати лише дії осіб, які не брали безпосередньої участі в торгівлі людьми та не були співучасниками цього кримінального правопорушення [89, с. 48]. Навряд чи можна погодитися з такою позицією науковців. Це, на нашу думку, призведе до порушення повноти та законності кримінально-правової кваліфікації.

Розпочнемо зі ст.150 КК України «*Експлуатація дітей*». Цей склад кримінального правопорушення має місце у випадку добровільного використання праці дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, з метою отримання прибутку. В той же час випадки вербування дитини з метою використання її примусової праці або примусового надання послуг, або з іншою, передбаченою у примітці 1 до ст.149 КК України метою, повинні кваліфікуватись як торгівля людьми [64, с. 39].

Окремого уточнення потребують питання розмежування *незаконних дії щодо усиновлення (удочеріння)* (ст. 169 КК України). На наш погляд,

визначальною ознакою, яка дозволяє чітко розмежувати ці кримінальні правопорушення, є те, що незаконна передача дитини за ст.169 КК України здійснюється саме для усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян. Статтею 149 КК України охоплюються лише випадки незаконного усиновлення (удочеріння) з метою наживи. Незаконні дії щодо усиновлення з метою втягнення у злочинну діяльність, примусової праці або з іншими, передбаченими статтею 149 цілями утворюють сукупність кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст.149 та 169 КК України [64, с. 39].

Незаконна посередницька діяльність або інші незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян тягне відповідальність ч. 1 ст. 169 КК України.

Від складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 169 КК України, це кримінальне правопорушення відрізняється тим, що у цьому випадку передача дитини здійснюється без процедури усиновлення [99, с. 14-15].

При цьому обидві сторони усвідомлюють, що одержувач дитини діє в інтересах останньої, не маючи на меті її подальше корисливе використання. На відміну від цього, ст. 149 КК України охоплюються лише випадки незаконного усиновлення (удочеріння) з метою наживи. Остання може поєднуватись із іншими, передбаченими ст. 149 КК України цілями: втягнення в злочинну діяльність, примусова праця тощо. Використання незаконно усиновленої внаслідок вчинення торгівлі людьми дитини в занятті жебрацтвом або втягнення її у злочинну діяльність охоплюється ст. 149 КК України і додаткової кваліфікації за ст. 304 або ст. 150-1 цього Кодексу не потребує. Трудова експлуатація може самостійно кваліфікуватись як втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. Громадянку К. було засуджено Іршавським районним судом Закарпатської області за ч. 2 ст. 304 КК України на 4 роки позбавлення волі за те, що в період з січня 2011 року по 30 серпня 2011 року, знаходячись в центрі с. Довге та на ринку с. Довге Іршавського району, діючи умисно, з

корисливих спонукань, систематично використовувала свою неповнолітню доньку С. для заняття жебрацтвом, тобто за систематичне випрошування грошей у сторонніх осіб з метою отримання прибутку. При цьому неповнолітня С. завжди знаходилася біля неї у інвалідному кріслі і цим викликала у перехожих жалість та милосердя, у зв'язку з чим перехожі давали їй гроші. Підміна чужої дитини, вчинена з корисливих або інших особистих мотивів, кваліфікуватиметься за ст. 148 КК України. Водночас, якщо метою отримання дитини внаслідок підміни була її подальша експлуатація, такі дії винних осіб підлягають кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених статтями 148 та 149 КК України.

Певні проблеми на практиці викликає розмежування торгівлі людьми із *грубим порушенням законодавства про працю (ст. 172 КК України)* та *невиплатою заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175 КК України)*. Об'єктивна сторона грубого порушення законодавства про працю може мати місце у формі незаконного звільнення працівника з роботи та іншого грубого порушення законодавства про працю. При цьому під іншим грубим порушенням законодавства про працю розуміють «... будь-яке інше, крім незаконного звільнення працівника з роботи, порушення законодавства про працю. Це може бути: невидання наказу про звільнення та/або невідача трудової книжки особі, яка хоче звільнитися з роботи в установленому законом порядку; ненадання щорічної чи додаткової відпустки або систематичне ненадання вихідних днів або перерви для відпочинку і харчування; незаконне притягнення працівника до матеріальної відповідальності; порушення порядку розгляду трудових спорів тощо» [78, с. 383].

Крім того, до грубого порушення законодавства про працю на практиці відносять використання найманої праці без відповідного оформлення трудових відносин. Такі дії, особливо у поєднанні із невиплатою заробітної плати, подібні до торгівлі людьми. При розмежуванні цих кримінальних правопорушень слід мати на увазі таке. По-перше, суб'єкт кримінального

правопорушення, передбаченого ст. 172 КК України, є спеціальним. Ним може бути службова особа, якій надано право приймати працівника на роботу (поновлювати на роботі), звільняти його з роботи або документально оформляти таке прийняття (поновлення, звільнення), вирішувати питання щодо надання відпустки тощо, а також громадянин-підприємець, який використовує найману працю і має зазначені вище права щодо найманих працівників [78, с. 383].

При відмежуванні примусової праці як виду експлуатації у кримінальних правопорушеннях щодо торгівлі людьми від кримінальних правопорушень, пов'язаних із грубим порушення угоди про працю, необхідно врахувати, що в останньому випадку за наявності трудового договору, укладеного відповідно до закону між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, умови угоди про працю грубо порушуються в процесі її виконання шляхом обману, зловживання довірою або примусом до виконання роботи, не обумовленої угодою, яка укладена без застосування передбачених ст. 149 КК України способів впливу. У випадках торгівлі людьми обман, шантаж, уразливий стан, насильство або інші способи впливу, які передбачені ст. 149 КК України, застосовуються під час вербування, з усвідомленням, водночас, і подальшої мети експлуатації людини [87, с.31].

Показовим прикладом є вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 01 лютого 2017 року у справі за обвинуваченням особи за ч. 3 ст. 149 КК України у вчиненні кримінального правопорушення, а саме переміщення та переховування кількох осіб з метою трудової експлуатації, що повторно здійснювалось організованою групою з використанням уразливого стану потерпілих. За встановленими обставинами всі вісім потерпілих обмежувались у свободі пересування, документи у них були відібрані, застосовувались погрози та насильство, здійснювався контроль за процесом роботи, у випадку втечі здійснювався пошук потерпілих осіб та їх повернення, кошти, отримані за працю потерпілих, привласнювались обвинуваченою та

розподілялись між учасниками організованої групи. За матеріалами іншого кримінального провадження, згідно з вироком Хорольського районного суду Полтавської області від 01 лютого 2017 року у справі за обвинуваченням особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 149 КК України, для обґрунтування наявності трудової експлуатації суд посилався на відібрання документів та застосування постійних погроз щодо зменшення розміру грошової винагороди у разі невиконання чи неналежного виконання роботи. Варто враховувати те, що закон не вимагає, аби конкретна кінцева мета була досягнута, досить того, щоб обвинувачений усвідомлював цю мету та діяв заради її досягнення [87, с. 32].

Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 175 КК України *«Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат»*, може бути обмежене коло осіб. До них законом віднесено лише керівника підприємства, установи або організації незалежно від форми власності. На відміну від суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 172 КК України, суб'єкт торгівлі людьми є загальним. Отже, відсутність наведених вище ознак спеціального суб'єкта кримінального правопорушення виключає можливість кваліфікувати вчинене як злочин у сфері порушення трудових прав громадян та за наявності інших ознак може свідчити про те, що має місце склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 149 КК України. По-друге, обов'язковою ознакою торгівлі людьми є кінцева мета кримінального правопорушення – експлуатація, загальне тлумачення якої міститься у примітці 1 до ст. 149 КК України. Серед наведених в цій нормі різновидів експлуатації до трудової відноситься примусова праця або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення у боргову кабалу. Наявність названих цілей дає змогу відмежувати торгівлю людьми від кримінальних правопорушень у сфері порушення трудових прав громадян. Так, наприклад, використання директором або власником підприємства праці найманого працівника без відповідної реєстрації та невиплата йому грошової винагороди за виконану роботу у

випадку, якщо його праця є примусовою, та за наявності інших ознак торгівлі людьми повинно кваліфікуватись саме за ст. 149 КК України та додаткової кваліфікації за статтями 172, 175 КК України не потребує. Стаття 149 КК України для цієї ситуації є нормою, яка більш повно охоплює вчинене [89, с. 49].

При відмежуванні торгівлі людьми (ст.149 КК) від *грубого порушення угоди про працю українського громадянина за межами України* (ч.2 ст.173 КК) необхідно врахувати, що конкуренція між зазначеними нормами виникає в ситуаціях, коли йдеться про примусову працю. При цьому грубе порушення угоди про працю матиме місце лише за наявності трудового договору, який було укладено без застосування передбачених у ст.149 КК способів і умов якого грубо порушуються в процесі його виконання. У ст.173 КК йдеться про вихід за межі домовленості роботодавця, який шляхом обману, зловживання довірою або примушування вимагає від працівника виконання роботи, не обумовленої угодою. Торгівля людьми відрізняється від цього кримінального правопорушення тим, що торговець використовує обман, шантаж, уразливий стан, насильство або інші передбачені ст. 149 КК способи вже під час вербування, усвідомлюючи при цьому подальшу мету експлуатації людини [64, 39-40].

Склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 149 КК України, відрізняється від складу, передбаченого ст. 447 КК України, об'єктом, яким у *найманстві* є відносини миру та мирного співіснування окремих країн. Відмінність полягає також в об'єктивній стороні: найманство полягає лише у вербуванні, фінансовому чи матеріальному заохоченні людини, навчанні найманців. Для нього не є характерним здійснення угоди стосовно людини, яке властиве торгівлі людьми [99, 14-15].

Деякі вчені вважають, що випадки торгівлі людьми з метою використання у збройних конфліктах необхідно кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень: ст.ст. 27 і 447 як пособництво (чи підбурення) у вербуванні найманців, а також за ст. 149 КК України [124, с. 351]. Це пов'язано з тим, що

вербування людини передбачає сплату за її послуги певної плати. Досить часто, в результаті торгівлі людьми людина опиняється в рабських умовах, коли її експлуатують, тобто не оплачують її роботу чи сплачують занадто мало. Усе це могла усвідомлювати особа, яка передавала людину. Такі випадки не можна вважати співучастю у найманстві, оскільки після передачі людини відсутні необхідні для ст. 447 КК України дії, які складають об'єктивну сторону найманства. У цих випадках вчинене необхідно кваліфікувати лише за ст. 149 КК України. Якщо ж винний, передаючи особу, був переконаний у тому, що подальша участь потерпілого у збройних конфліктах буде оплатною, на що погодився потерпілий, але в подальшому його використовували без оплати, дії злочинця необхідно кваліфікувати таким чином: відповідна частина ст. 149 і ч. 5 або ч. 4 ст. 27, ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 447 КК України (здійснення торгівлі людьми з метою подальшого використання потерпілого у збройних конфліктах, а також замах на співучасть у виді пособництва чи підбурювання у вчиненні найманства) [1, с. 6].

У випадку, коли торгівля людьми здійснюється з метою сексуальної експлуатації людини, цей склад кримінального правопорушення межує зі складом кримінального правопорушення, передбаченим ст. 303 КК України. Так само, як і в попередньому випадку, сексуальна експлуатація людини є лише метою цього кримінального правопорушення. У випадку, якщо подальші дії особи, яка отримала людину будуть створювати об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 303 КК України, вчинене нею необхідно кваліфікувати за сукупністю, відповідно, ст. 149 та ст. 303 КК України. Якщо торгівля здійснюється з метою використання людей у порнобізнесі, цей склад кримінального правопорушення межує зі складом, передбаченим ст. 301 КК України «Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів». Якщо особа, яка отримувала за цією метою людину, у подальшому буде вчиняти дії, передбачені ст. 301, скоєне необхідно кваліфікувати за сукупністю статей: ст. 149 та ст. 301 КК України [1, с. 6].

Розмежовуючи торгівлю людьми із кримінальними правопорушеннями проти моральності, слід пам'ятати, що дії сутенера, який за грошову винагороду зводить жінку з клієнтом, не можна вважати торгівлею людьми, навіть якщо жінку «замовляють» на кілька днів. Такі дії необхідно кваліфікувати за спеціальними нормами як звідництво для розпусти (ст. 302 КК), або (за наявності примусу) – як сутенерство чи втягнення особи в заняття проституцією (ст.303 КК) [64, с. 39-40].

У тому випадку, якщо торгівля людьми здійснюється з метою втягнення потерпілого у злочинну діяльність, дії особи мають кваліфікуватися як співучасть у вчиненні цих кримінальних правопорушень. Якщо, при цьому, потерпілим є неповнолітня особа, то за наявності необхідних підстав, вчинене необхідно кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень: ст. 149 та ст. 304 КК України «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність».

Торгівля людьми з метою відняття їхніх органів, тканин або клітинного матеріалу для наживи є найбільш латентним кримінальним правопорушенням, їх величезна кількість не виявляється, що перетворює цю незаконну діяльність, на дуже прибуткову. На сьогодні в Україні, є ознаки, які вказують на розширення «чорного» ринку органів і тканин людини. Недоліки у законодавстві, яким регулюється пересадка органів, і пов'язані з цим комерційні інтереси, корупція і шахрайство створюють підґрунтя для розвитку незаконної торгівлі органами людини. Такі злочини вже вийшли за межі національних, тому боротьба з ними вимагає скоординованих зусиль світової спільноти. Особливістю вчинення кримінальних правопорушень у сфері трансплантації органів або тканин людини є участь, як правило, не менше трьох сторін - донора, реципієнта та особи (осіб), що здійснює трансплантацію або вилучення органів чи тканин людини. Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини вчиняються медичними працівниками - лікарями, які всупереч закону виконують операції за відсутністю ліцензій на здійснення такої медичної практики. Для вилучення у людини органів чи тканин шляхом примушування або обману, характерним є

вчинення їх організованими злочинними групами, до складу яких можуть входити медичні працівники (лікарі швидкої медичної допомоги, анестезіологи-реаніматологи, хірурги, операційні сестри, судово-медичні експерти та ін.), а також особи, які не входять до числа медичних працівників, та належать до кримінальних структур, що спеціалізуються на вчиненні таких кримінальних правопорушень [2, с. 10].

Якщо торгівля людьми – це продаж людей та їх використання злочинними елементами з метою одержання прибутку, то торгівля людськими органами ще більш підступний, витонченіший злочин.

Якщо торгівля людьми здійснюється з метою вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації чи насильницького донорства, цей злочин межує зі складом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 143 КК *«Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини»* та ст. 144 КК *«Насильницьке донорство»*. Якщо особа, яка придбала людину, у подальшому здійснює дії, передбачені цими статтями, вчинене необхідно кваліфікувати за сукупністю статей: ст. 149 та ст. 143 чи ст. 144 КК України [1, с. 6].

Торгівля людьми, вчинені з метою вилучення в потерпілого органів чи тканин для трансплантації чи насильницького донорства виступає альтернативою віддаленій (кінцевій) меті, вказаній у ч. 1 ст. 149 КК України, тому її встановлення достатньо для кваліфікації дій винної особи за сукупністю кримінальних правопорушень – ч. 1 ст. 149 та відповідною частиною ст. 143 КК України. У випадку, коли винний вчинив незаконну торгівля анатомічними матеріалами людини, його дії слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 149 та ч. 3 ст. 143 КК України. Установлення цієї мети передбачає намагання без згоди потерпілого здійснити хірургічне втручання в його організм, пов'язане з пересадкою його органів чи тканин іншій людині.

Торгівля людьми, внаслідок якої було здійснено незаконне проведення дослідів над людиною або вчинено порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини, утворює сукупність

кримінальних правопорушень, передбачених статтями 149 та 142 або 143 КК України. Особливість торгівлі людьми полягає у здійсненні незаконної угоди щодо людини, що відбивається на складі цього кримінального правопорушення.

Зі складами кримінальних правопорушень, які передбачені ст. ст. 146, 147, 148 КК України, цей злочин об'єднує те, що усі вони посягають на суспільні відносини, пов'язані зі свободою людини. Між тим, особливістю складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України, є те, що об'єктивна сторона у цьому випадку здійснюється у формі передачі людини іншій особі за певну винагороду чи без такої. Відрізняє цей злочин також те, що у нинішній редакції ст. 149 КК для суб'єктивної сторони обов'язковою є мета, яка має складний характер [99, с. 14-15].

У ч. 2 ст. 146 КК України передбачена відповідальність за незаконне позбавлення волі або викрадення людини, вчинене з корисливих мотивів. Випадки, коли шляхом викрадення та (або) позбавлення волі особу примушують до виконання певної роботи для власного незаконного збагачення, також можуть розглядатись як експлуатація праці людини.

Викрадення людини або незаконне позбавлення волі, вчинені до початку виконання об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України, кваліфікуватимуться за ст. 146 КК України. При цьому незаконне позбавлення волі людини, вчинюване вже під час виконання об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України, охоплюється передбаченим ч. 2 цієї статті насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, а тому додаткової кваліфікації за ст. 146 КК України не потребує.

Оскільки досить часто торгівля людьми пов'язана з позбавленням волі людини або ж з її викраденням, цей злочин необхідно відрізнити від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 146 КК України «*Незаконне позбавлення волі або викрадення людини*». Визначивши подібність цих злочинів, простіше провести їхнє розмежування. Подібність полягає, по-перше,

в тому, що свобода людини є основним безпосереднім об'єктом у цих складах кримінальних правопорушень. Проте, торгівля людьми завжди посягає на суспільні відносини, пов'язані з честю та гідністю людини, які також є основним безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення. По-друге, в ознаках суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, а, саме, і торгівля людьми і незаконне позбавлення волі або викрадення людини здійснюються з прямим умислом. До тяжких наслідків особа має ставитися з необережною формою вини. Відмінність цих складів кримінальних правопорушень полягає в тому, що при торгівлі людьми обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є мета злочину, чого немає у злочині, передбаченому ст. 146 КК України. Торгівля людьми здійснюється з метою експлуатації. Відповідно до п. 1 примітки ст. 149 КК України під експлуатацією людини слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо. Відмінність полягає також у здійсненні об'єктивної сторони складу злочину. Оскільки сутність торгівлі людьми полягає в тому, що з людиною поводяться як з товаром, передаючи її з одних рук в інші за певну плату чи без такої, об'єктивна сторона також характеризується діями по відчуженню особи, які, як зазначалося, також можуть супроводжуватися позбавленням волі та викраденням людини, що має полегшувати здійснення цього злочину.

У випадках, коли торгівля людьми супроводжується захопленням людини, її необхідно також відмежовувати від складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 147 КК України «Захоплення заручників». Як і з попереднім складом злочину, торгівлю людьми із захопленням заручників єднає основний безпосередній об'єкт, яким є особиста воля людини. Суб'єктивна сторона також характеризується прямим умислом. Як і в торгівлі

людьми, у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 147 КК України, обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є мета. Проте, зміст цієї мети відрізняється від мети здійснення торгівлі людьми. Тут вона має альтернативний характер і має на меті спонукати родичів затриманого, державну або іншу установу, підприємство чи організацію, фізичну або службову особу до вчинення будь-якої дії чи утримання від учинення будь-якої дії як умови звільнення заручника. Об'єктивна сторона також відрізняється, оскільки при захопленні заручника він не передається іншій особі, а, за виконання певних вимог, повертається в середовище звичайного його перебування. Слід зазначити, що, у цьому випадку повернення людини, як і в торгівлі людьми, також супроводжується досягненням певної домовленості щодо передачі людини. Проте, ці кримінальні правопорушення відрізняє те, що між викрадачем і особою, у якого перебувала людина, не існувало попередньої взаємної згоди на оплатну передачу людини. При торгівлі людьми, домовленість з особою, якій має передаватися людина, існує, як правило, ще до моменту її захоплення. До того ж, як зазначалось, сам потерпілий після передачі за нього викупу, в остаточному підсумку, повертається у своє мікросередовище. Передача викраденої людини після сплати за неї певного викупу не може розглядатися як торгівля людьми. Тому кваліфікувати вчинене у цьому випадку необхідно за ст. 147 КК України.

Торгівля людьми тісно пов'язана з трудовою міграцією, проте не вичерпує всього спектру злочинних дій, спрямованих на протиправне отримання прибутків від останньої. Із цією метою вчиняються також незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст.332 КК), викрадення або підроблення документів (статті 357, 358 КК), шахрайство (ст.190 КК), порушення порядку зайняття господарською діяльністю (ст.202 КК) [64, с. 39-40].

У разі, коли торгівля людьми пов'язана з організацією їх незаконного переправлення через державний кордон України, керівництвом такими діями або сприянням їх вчиненню порадами, вказівками, наданням засобів чи

усуненням перешкод, наявна сукупність кримінальних правопорушень, передбачених статтями 149 та 332 КК України. Необхідність додаткової кваліфікації зумовлена тим, що чинна редакція ст. 149 КК України не охоплює незаконне переміщення людини через державний кордон України.

Викрадення чи підроблення документів, які надають право на перетинання державного кордону України, з подальшим їх використанням для переміщення людини через кордон не охоплюються статтями 149 та 332 КК і потребують самостійної кваліфікації за ст.357 або ст.358 КК.

Враховуючи викладене, слід зауважити, що торгівля людьми може супроводжуватися вчиненням (або мати своїм наслідком вчинення) інших кримінальних правопорушень, що виходять за межі складу, передбаченого ст. 149 КК України. У таких випадках дії особи слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень (зі кримінальними правопорушеннями, передбаченими статтями 332, 357, 358 КК України).

Цілком можливою є й інша кваліфікація дій, які полягають у використанні трудової міграції для незаконного збагачення, наприклад, обманного заволодіння грошима під приводом надання послуг із працевлаштування за кордоном (за відсутності ознак злочину, передбаченого ст.149 КК) як шахрайства (ст.190 КК).

Таким чином, для розмежування торгівлі людьми із суміжними складами кримінальних правопорушень необхідно враховувати всі без винятку об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення та враховувати це під час кримінально-правової кваліфікації [1, с. 6].

4.2. Пропозиції щодо удосконалення норми про кримінальну відповідальність за торгівлю людьми

У науці кримінального права загальновизнаним є положення про те, що «мова закону завжди повинна бути сучасною, стислою та точною» [122, с. 105]. Особливо ці вимоги пред'являються до конструкції диспозиції статей Особливої частини КК, у котрих описуються ознаки конкретного складу

кримінального правопорушення. При цьому, як справедливо підкреслюється в літературі, «законодавець виділяє із всієї сукупності ознак, що характеризують той чи інший злочин, найбільш важливі, значимі та типові, котрі однаково властиві всім злочинам даного виду» [125, с. 64]. З урахуванням викладеного уявляється, що рівень законодавчої техніки викладу норми, яка міститься в ч. 1 ст. 149 КК, вимагає свого удосконалення.

Назва ст. 149 КК («Торгівля людьми») не відповідає в повній мірі змісту редакції ч.1 цієї статті, у якій злочинною визнається не лише оплатна, але й безоплатна передача людини. У свою чергу поняття «торгівля людьми» охоплює собою лише випадки оплатної передачі людини.

Навряд чи можна вважати обґрунтованим віднесення вербування людини до об'єктивної сторони торгівлі людьми, оскільки саме вербування передуює торгівлі людьми і за своєю небезпечністю значно їй поступається.

Сутність такого явища як торгівля людьми полягає не у вербуванні потерпілих, а у здійсненні щодо людини незаконної угоди у формі передачі та одержання (заволодіння) нею. Що стосується вербування, то ці дії повинні визнаватися готуванням до кримінального правопорушення.

Виключний перелік способів вчинення торгівлі людьми (а саме одержання людини) може значно ускладнити розуміння окремих положень ст. 149 КК, оскільки передача людини, яка тісно пов'язана з її одержанням, може бути вчинена будь-яким способом. Це дозволяє стверджувати про те, що можливі випадки, коли особа, яка передає потерпілого, притягуватиметься до кримінальної відповідальності, а особа, яка одержує людину, в деяких випадках може уникати такої відповідальності (якщо спосіб одержання потерпілого, який застосував "покупець", не підпадає під жоден із тих, що зазначені в ч.1 ст.149 КК).

Багато непорозумінь викликає й розуміння такого способу торгівлі людьми як використання уразливого стану потерпілої особи з огляду на визначення уразливого стану, що міститься у запропонованій ч.2 примітки до ст. 149 КК. Зокрема, важко зрозуміти, що саме мається на увазі під збігом

тяжких особистих, сімейних або інших обставин? Перелік таких обставин може бути значним і різноплановим («хлопець покинув», «не вистачає грошей на пляшку» тощо).

Наявність в чинній редакції ч.1 ст. 149 КК мети експлуатації людини, може унеможливити застосування цієї статті у тих випадках, коли фактично торгівля людьми все ж таки має місце (наприклад, купівля малої дитини сім'єю, яка не може мати своїх дітей, без мети експлуатації такої дитини). Вважаємо, що торгівля людьми повинна визнаватися у будь-якому випадку кримінального правопорушення незалежно від поставленої злочинцями мети. Таким чином, констатуємо, що торгівля людьми можлива не лише з метою експлуатації, а й з метою одержання *іншої вигоди*, останню слід зазначити в ч. 1 ст. 149 КК [68, с. 71-74].

Ми підтримуємо думку проф. С.С. Яценка, який запропонував для вдосконалення правового механізму протидії торгівлі людьми, де поняття жертви (потерпілої чи потерпілого) сусідить чи й переплітається з поняттям суб'єкта самостійного кримінального правопорушення, що часто супроводжує торгівлю людьми (зокрема, підроблення документів), ввести норму, яка спонукала б жертву торгівлі людьми до співробітництва з правоохоронними органами (подібна норма є в КК Республіки Молдова — ч.4 ст.165): «Потерпіла (потерпілий) від торгівлі людьми звільняється від покарання (варіанти: "від кримінального переслідування", "від кримінальної відповідальності") за вчинення кримінальних правопорушень у зв'язку з цим своїм процесуальним статусом, якщо вона дала згоду та реально співробітнічає з правоохоронним органом (варіант — "з органом кримінального переслідування") по цій справі» [136, с. 63-64].

С.С.Яценко вказує, що торгівля людьми може мати місце як в Україні, так і бути пов'язаною з переміщенням потерпілої (потерпілого) через кордон, що підвищує ступінь суспільної небезпечності злочину й має бути враховане як його кваліфікуюча ознака. Не виключено, що громадянин України або особа без громадянства, що постійно проживає в Україні, здійснить злочин на

території іншої держави, в тому числі пов'язаний з переміщенням потерпілої (потерпілого) через її державний кордон. Отже, кваліфікуючою ознакою злочину може бути переміщення жертви через державний кордон будь-якої країни [136, с. 65].

Серед способів вчинення розглядуваного кримінального правопорушення в згаданому вказано й викрадення людини. Ця обставина вчинення злочину характеризується підвищеним ступенем суспільної небезпечності і може бути вказана як його кваліфікуюча ознака.

А.С.Політова пропонує з метою підвищення ефективності кримінально-правової протидії торгівлі людьми змінити диспозицію ст. 149 КК України та викласти її у такій редакції: «Торгівля людьми, тобто дії, спрямовані на обмеження свободи особи шляхом її продажу або іншої оплатної передачі, і здійснення щодо неї будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної з отриманням вигоди майнового або немайнового характеру» [102, с. 312].

О.П.Горпинюк пропонує, на основі аналізу законодавства, міжнародно-правових актів та юридичної літератури для уникнення труднощів у тлумаченні злочину про торгівлю людьми вважаємо доцільним викласти частину першу статті 149 КК України у такому вигляді: «Торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди щодо людини, тобто вербування, переміщення, переховування, передача, отримання та вчинення інших дій із метою експлуатації людини». У такий спосіб можна буде уникнути дискусій щодо тлумачення об'єктивної сторони злочину. Таке формулювання об'єктивної сторони кримінального правопорушення буде узгоджуватися з назвою статті «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини». Вважаємо, що, як і у випадку з недоцільністю перераховувати способи вчинення кримінального правопорушення, непотрібно вказувати на вичерпний перелік дій, які можуть утворювати відповідне кримінальне правопорушення. Водночас вказівка на мету «експлуатація», яка згідно з новою редакцією статті стосується всіх форм посягання й підкреслює специфіку саме цього кримінального правопорушення,

повністю відповідатиме визначенню торгівлі людьми в міжнародно-правових документах [25, с. 265].

У науковій літературі було висловлено пропозицію перенести статтю, що передбачає відповідальність за торгівлю людьми, до розділу XII КК - відповідно до основного безпосереднього об'єкта торгівлі людьми, яким, на думку А.М. Орлеана та Б. В. Лизогуба, є моральність. Автори пропонували закріпити даний склад у статті 301-1 КК. Аргументуючи свою пропозицію, науковці вказують, що існують випадки торгівлі людьми, в яких воля проданої людини не потерпає - людина перебуває у скрутному матеріальному становищі і добровільно погоджується на свій продаж. Суди такі дії цілком справедливо кваліфікують як торгівлю людьми. У першу чергу, у таких випадках потерпає моральність, оскільки лише їй в усіх без винятку випадках вчинення торгівлі людьми завдається шкода. Тому громадську моральність пропонується визнати основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, що розглядається [94, с. 102]. Вважаємо, така пропозиція має бути втілена в національне законодавство, проте навряд чи це можливо на даному етапі становлення та розвитку сучасного кримінального права.

Нова редакція статті 149 КК України є свідченням того, що Україною було дотримано міжнародних зобов'язань щодо криміналізації торгівлі людьми, а вітчизняне законодавство стало ближче до європейського. І хоча вона дещо порушує традиційні для нашого законодавства правила формулювання норм Особливої частини КК, вона є більш досконалою та життєздатною, ніж попередня норма [64, с. 39].

Висновки до розділу 4

Можна виділити п'ять груп кримінальних правопорушень, котрі так чи інакше виступають складовими елементами кримінальної діяльності, що ґрунтується на торгівлі людьми. Запропонована класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, дозволить правозастосовним органам правильно кваліфікувати вказані кримінальні правопорушення при

конкуренції кримінально-правових норм, виділити проблеми кваліфікації при сукупності кримінальних правопорушень, і з'ясувати відмінності суміжних складів кримінальних правопорушень.

Навряд чи можна вважати обґрунтованим віднесення вербування людини до об'єктивної сторони торгівлі людьми, оскільки саме вербування передуює торгівлі людьми і за своєю небезпечністю значно їй поступається.

Сутність такого явища як торгівля людьми полягає не у вербуванні потерпілих, а у здійсненні щодо людини незаконної угоди у формі передачі та одержання (заволодіння) нею. Що стосується вербування, то ці дії повинні визнаватися готуванням до кримінального правопорушення.

Виключний перелік способів вчинення торгівлі людьми (а саме одержання людини) може значно ускладнити розуміння окремих положень ст. 149 КК, оскільки передача людини, яка тісно пов'язана з її одержанням, може бути вчинена будь-яким способом. Це дозволяє стверджувати про те, що можливі випадки, коли особа, яка передає потерпілого, притягуватиметься до кримінальної відповідальності, а особа, яка одержує людину, в деяких випадках може уникати такої відповідальності (якщо спосіб одержання потерпілого, який застосував "покупець", не підпадає під жоден із тих, що зазначені в ч.1 ст.149 КК).

ВИСНОВКИ

Торгівля людьми – одна з найбільш актуальних проблем сучасності. Перші міжнародні угоди засуджували лише работоргівлю. До того ж вони мали більш декларативний характер, оскільки не підкріплювалися якими-небудь практичними заходами. В цей час окремі держави уклали між собою двосторонні угоди, які також були спрямовані на боротьбу з работоргівлею. Торгівля вільними людьми поки що не засуджувалася. Міжнародна практика звикла ототожнювати торгівлю людьми з проституцією або сутенерством.

З роками це поняття істотно трансформувалося, внаслідок чого набуло неоднозначного тлумачення його юридичного змісту в різних конвенціях і договорах.

Сучасні міжнародні документи визначають поняття торгівлі людьми, окреслюють коло суспільно небезпечних діянь, криміналізація яких є обов'язковою, передбачають основні стандарти запобігання, протидії торгівлі людьми, а також захисту та реабілітації жертв цього кримінального правопорушення.

Українське законодавство сьогодні вже має певну нормативну базу, котра дозволяє комплексно протидіяти торгівлі людьми. Аналіз даних міжнародних конвенцій підтверджує своєчасність рішення законодавця внести зміни до статті 149 КК України, оскільки її положення не відповідали тим вимогам, які ставились міжнародно-правовими актами по боротьбі з торгівлею людьми.

Насьогодні серед вітчизняних науковців спостерігається неоднозначний підхід щодо тлумачення поняття «торгівля людьми».

При визначенні об'єкту кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України, науковці, що досліджували це питання, не були однастайними.

Родовим об'єктом аналізованого кримінального правопорушення є людина, як жива, біологічна істота, а основним безпосереднім об'єктом цього кримінально-караного діяння є свобода і особиста недоторканість людини. Воля людини – це важлива цінність, проголошена як міжнародними актами, так

і законодавством правових держав. Під фізичної свободою людини необхідно розуміти здатність діяти у відповідності зі своїм волевиявленням при умові відсутності певних фізичних (матеріальних) чинників, що обмежують його дію. Як приклад можна провести свободу вибору місця проживання, свободу пересування тощо. Факультативними додатковими безпосередніми об'єктами цього злочину можуть бути суспільні відносини, що забезпечують життя, здоров'я, статеву свободу або недоторканість, честь та гідність людини, її трудові права, порядок здійснення службовою особою своїх повноважень, нормальну діяльність державного апарату, порядок перетинання державного кордону України тощо¹.

Аналіз редакції ч.1 ст.149 КК України дозволяє стверджувати, що діяння, як обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, може виражатись у таких формах: торгівля людьми; вербування; переміщення; переховування, передача або одержання людини. Ці всі дії вчиняються з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію.

Виходячи з аналізу різних точок зору щодо визначення поняття «торгівля людьми», під якою розуміють: 1) работоргівлю; 2) вивезення на продаж тільки за кордон; 3) продаж людини з метою незаконного вилучення її органів. Діяння, котрі відповідають змісту поняття: заволодіння – переміщення особи. Іноді під торгівлею людьми розуміють звідництво, проституцію в межах країни, контрабанду людей та окремі дії по заволодінню людиною, відірвані від інших дій, обов'язкових для торгівлі згідно з наведеною схемою.

Таким чином, торгівля людьми як перша форма аналізованого кримінального правопорушення – це купівля-продаж людини, що полягає у безповоротній або на певний строк передачі її однією особою (продавцем)

¹ Козак В.А. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми (аналіз складу злочину): Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Харків, 2003. — 20 с. (С.5, 8).

іншій особі (покупцю) за грошову винагороду. При здійсненні такої передачі до потерпілої особи можуть бути застосовані психологічне чи фізичне насильство.

У ст.149 КК є вказівка на способи торгівлі людьми: (а) з використанням примусу, (b) викрадення, (c) з використанням обману, (d) з використанням шантажу, (e) з використанням матеріальної чи іншої залежності потерпілого, (f) з використанням його уразливого стану або (g) з використанням підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію. Ми підтримуємо позицію окремих науковців та вважаємо недоцільним вказівку на використання способів вчинення цього кримінального правопорушення у нормі закону.

З суб'єктивної сторони торгівля людьми може бути вчинена лише з прямим умислом. Обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони цього кримінального правопорушення є вчинення зазначених дій з метою експлуатації. Проблема вказівки на мету «експлуатації» насамперед пов'язана з тим, що на сьогодні в поняття «експлуатація» вкладено різний зміст залежно від загальнотеоретичних джерел, кримінально-правової літератури, міжнародно-правового розуміння тощо.

Виходячи із закону, за своїм ступенем тяжкості склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 149 КК України, містить три частини: простий, кваліфікований та особливо кваліфікований види складу кримінального правопорушення. У роботі детально проаналізовані кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі обставини вчинення торгівлі людьми.

Ми бачимо певні відмінності у термінології та у переліку осіб, що визнаються близькими особами або близькими родичами. Більше того, жоден нормативно-правовий акт не дає визначення, кого можна вважати «близькими», як це вживається законодавцем у ч.2 ст. 149 КК України. Пропонуємо уточнити термін та в ч. 2 ст. 149 КК України зазначити: «... поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його *близьких родичів або членів сім'ї*...». Відповідне уточнення слід внести й до ч.3 ст. 149 КК

України: «...поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його *близьких родичів або членів сім'ї*...».

Вчинення торгівлі людьми щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками вимагає встановлення спеціального суб'єкта кримінального правопорушення – це може бути виключно особа, яка вказана в диспозиції ч. 3 ст. 149 КК України. Вважаємо таку обставину «зайвою», пропонуємо виключити її з тексту закону, оскільки ч. 2 ст. 149 КК вже містить обтяжуючу ознаку – вчинення кримінального правопорушення щодо неповнолітнього. Перелік спеціальних суб'єктів кримінального правопорушення є зайвим. Вважаємо, що він, крім того, є не повним. До того ж, суд може врахувати родинні або близькі зв'язки потерпілого як обставину, що посилює покарання в межах санкції ч. 2 ст. 149 КК з наближенням до максимальної її межі.

Більш коректним і вірним було б вказати на завідомість суб'єкта, що передбачає чітке усвідомлення ним віку потерпілої особи. Тому пропонуємо доповнити дану ознаку та вказати «...щодо *завідомо* малолітнього...». Відповідне уточнення слід зробити й у ч. 2 ст. 149 КК: «...щодо *завідомо* неповнолітнього...».

Підтримуємо позицію науковців, які вказують, що поняття «тяжкі наслідки» підлягає конкретизації у кожному окремому випадку.

Можна виділити п'ять груп кримінальних правопорушень, котрі так чи інакше виступають складовими елементами кримінальної діяльності, що ґрунтується на торгівлі людьми. Запропонована класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, дозволить правозастосовним органам правильно кваліфікувати вказані кримінальні правопорушення при конкуренції кримінально-правових норм, виділити проблеми кваліфікації при сукупності кримінальних правопорушень, і з'ясувати відмінності суміжних складів кримінальних правопорушень.

Навряд чи можна вважати обґрунтованим віднесення вербування людини до об'єктивної сторони торгівлі людьми, оскільки саме вербування передує торгівлі людьми і за своєю небезпечністю значно їй поступається.

Сутність такого явища як торгівля людьми полягає не у вербуванні потерпілих, а у здійсненні щодо людини незаконної угоди у формі передачі та одержання (заволодіння) нею. Що стосується вербування, то ці дії повинні визнаватися готуванням до злочину.

Виключний перелік способів вчинення торгівлі людьми (а саме одержання людини) може значно ускладнити розуміння окремих положень ст. 149 КК, оскільки передача людини, яка тісно пов'язана з її одержанням, може бути вчинена будь-яким способом. Це дозволяє стверджувати про те, що можливі випадки, коли особа, яка передає потерпілого, притягуватиметься до кримінальної відповідальності, а особа, яка одержує людину, в деяких випадках може уникати такої відповідальності (якщо спосіб одержання потерпілого, який застосував "покупець", не підпадає під жоден із тих, що зазначені в ч.1 ст.149 КК).

Кваліфікуючою ознакою кримінального правопорушення може бути переміщення жертви через державний кордон будь-якої країни.

Нова редакція статті 149 КК України є свідченням того, що Україною було дотримано міжнародних зобов'язань щодо криміналізації торгівлі людьми, а вітчизняне законодавство стало ближче до європейського. І хоча вона дещо порушує традиційні для нашого законодавства правила формулювання норм Особливої частини Кримінального кодексу, вона є більш досконалою та життєздатною, ніж попередня норма.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О.В. Розмежування торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини із суміжними складами злочинів. *Боротьба з торгівлею людьми: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції* (21 червня 2013 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 208 с.
2. Азаров М.Ю. Торгівля людьми з метою вилучення органів. *Боротьба з торгівлею людьми: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції* (21 червня 2013 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 208 с. С. 9-12.
3. Александренко О.В. Актуальні питання протидії торгівлі людьми в Україні. *Молодий вчений*. 2014. №9 (12).С. 84-86.
4. Александров Ю.В., Антипов В.И. Володько Н.В. Уголовное право Украины. Общая часть: Учебник. К.: Атика, 2002. 448 с.
5. Андрушко П. Службова особа як спеціальний суб'єкт злочину. *Юридичний Вісник України*. 2011. № 24. С.23-26.
6. Анісшов Г.М Зловживання довірою як спосіб вчиненая злочину: поняття і кримінально-правове значення: автореф дис. ...канд. юрид. наук. 12.00.08. Харків, 2003. 20с.
7. Бандурка О.М. Загальна характеристика проблеми торгівлі людьми. *Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми: Зб. наук. пр. Київ-Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. С. 9–13.*
8. Баулин Ю. В. Уголовное право Украины: современное состояние и перспективы развития. *Уголовное право в XXI веке : материалы Международной научной конференции* (г. Москва, юридический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова, 31 мая – 1 июня 2001 г.) М. : ЛексЭст, 2002. С. 30-35.

9. Берзін П.С. Наслідки у складах злочинів у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: навчальний посібник. К.: КНТ, 2007. 392 с.

10. Бесчастний В.М. Вчинення злочину в умовах збройного конфлікту як кваліфікуюча ознака торгівлі людьми. *Актуальні питання протидії кіберзлочинності та торгівлі людьми* (15 листоп. 2017 р., м. Харків). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Координатор проектів ОБСЄ в Україні. Харків : ХНУВС, 2017. 212 с.

11. Брич Л.П. Кваліфікація злочинів, що вчиняються з певною метою, у разі досягнення цієї мети (на прикладі ст. 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини»). *Боротьба з торгівлею людьми: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції* (21 червня 2013 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С.23-27.

12. Броневицька О.М. Відповідність положень чинного Кримінального кодексу України про відповідальність за торгівлю людьми вимогам міжнародно-правових актів. *Боротьба з торгівлею людьми: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції* (21 червня 2013 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 208 с.

13. Брух Х.І. Способи вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок» КК України. *Часопис Київського університету права*. 2015. №1. С. 251-256.

14. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К.; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2004. 1440 с. С. 940.

15. Вирок Жовтневого районного суду міста Маріуполя Донецької області від 16 квітня 2019 року. Справа № 263/7053/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81191352>.

16. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 29 листопада 2018 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78264224> (дата звернення: 15.11.2020).

17. Вирок Сихівського районного суду м. Львова від 2 грудня 2005 р. Справа №1-304/2005. Архів місцевого суду Сихівського району м. Львова. 2005 р.

18. Вирок Ялтинського міського суду Автономної Республіки Крим 2008. Справа № 1-11/08.

19. Володіна О. О. Кримінально-правове значення способів захоплення заручників. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 2(3). С. 188-196.

20. Галахова А.В. Превышение власти или служебных полномочий. Вопросы уголовно-правовой квалификации. М.: Юрид.лит., 1978. 96 с.

21. Гаухман Л. Д. Насилие при грабеже, разбое и вымогательстве. *Советская юстиция*. 1969. № 2. С. 22-23.

22. Гацелюк. В. О. Кримінальна відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом: історія трансформації законодавчої ініціативи. *Боротьба з правопорушеннями у молодіжному середовищі: вітчизняний та міжнародний досвід* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 2 червня 2010 р. Донецьк, 2010. С. 53–57.

23. Гнилицкая Д. А. Уголовно-правовые и социокриминологические аспекты ответственности за понуждение женщины к действиям сексуального характера (статья 133 УК РФ) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ростов-на-Дону, 2011. С. 92.

24. Горбунова О.Г. Міжнародні документи та законодавство зарубіжних країн стосовно проституції, торгівлі жінками та змушування їх до роботи у секс-бізнесі. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1999. Спеціальний випуск. С. 14–22.

25. Горпинюк О.П. Проблеми відповідальності за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини. *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. № 4 (I). С. 261-267.

26. Горяйнов А. М. Самозахист як засіб приватного правового примусу. *Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. Випуск 53. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. С. 384-390.

27. Дітріх О. І. Насильство в складах корисливих посягань на власність за кримінальним правом України: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 . К., 2009. 212 с.

28. Дмитриев О. Уголовно-правовая характеристика торговли несовершеннолетними. *Уголовное право*. 2002. №3. С. 14-16.

29. Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства, від 7 вересня 1956 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_160 (дата звернення: 10.11.2020).

30. Домброван Н.В. Торгівля людьми: злочин, законодавство та принципи розслідування. *Боротьба з торгівлею людьми: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (21 червня 2013 р.)*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 208 с.

31. Дудоров О. О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти статевої свободи та недоторканості особи : наук.- практ. пос. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. С. 212.

32. Дьяков С.В., Игнатъев А.А., Лунеев В.В., Никулин С.И. Уголовное право: Учебник для вузов. М.: Изд-ая группа НОРМА – ИНФРА М, 1999. 416 с.

33. Житний О.О. Кримінальне право України у міжнародно-правовому вимірі: порівняльний аналіз: автореф. дис. ... д.ю.н.: 12.00.08. Харків, 2013. С. 24.

34. Здравомыслов Б.В. Должностные преступления. Понятие и квалификация. М.: Юрид.лит., 1975. 168 с.

35. Зінченко І. О., Самощенко І. В. Про поняття шантажу в кримінальному праві. *Кримінальне право України*. № 9. 2006. С. 3–8.

36. Іващенко В.О. Кримінологічні та кримінально-правові аспекти боротьби з торгівлею жінками і дітьми: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 . Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2000. 19 с.

37. Іскров К.М. Об'єкт злочину «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» (стаття 149 Кримінального кодексу України). *Правова держава*. 2009. №11. С. 112-116.

38. Каплунов А. И. Об основных чертах и понятии государственного принуждения. *Государство и право*. 2004. № 12. С. 10-17.

39. Касьян А.О. Фізичний та психічний примус як обставина, що обтяжує покарання. *Європейські перспективи*. 2014. № 8. С. 107-112.

40. Кісілюк Е.М. Службова особа як суб'єкт корупційних злочинів. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції*: зб. тез доп. V Міжнар. наук.практ. конф. (31 берез. 2017 р.). Харків: ХНУВС, 2017. С. 95-96.

41. Ковальская Е.М. Криминологическая характеристика торговли людьми и использования рабского труда. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2008. №-3. С. 43-44.

42. Козак В.А. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми (аналіз складу злочину): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Х., 2003. 21 с.

43. Конвенція про рабство від 25 вересня 1926 р. Ратифікована УРСР 29 серпня 1956 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_857 (дата звернення: 15.11.2020).

44. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858/conv (дата звернення: 15.11.2020).

45. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. Под общ. ред. Ю.И. Скуратова и В.М. Лебедева. М.: Изд-во НОРМА (Изд-ая группа НОРМА – ИНФРА М), 2000. 896 с.

46. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации: В 2 т. Т. 1. Под ред. О.Ф. Шишова. М.: ООО Изд-во Новая волна, 1998. 448 с.

47. Константинов Д.С. Понятие тяжких и особо тяжких последствий в ч. 2 ст. 43 УК Украины. *Право і безпека*. 2002. № 2. С. 67–71.
48. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовноправовой охраны. М., 1980. 248 с.
49. Костров Г. К. Психическое насилие при разбое и грабеже. *Советская юстиция*. 1970. № 11. С. 9-10.
50. Кривоченко Л.Н. Классификация преступлений. Харьков: Вища школа, 1983. 129 с.
51. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар. За ред. В. Я. Тацій, В. П. Пшонка, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін. 5-те вид., допов. Х. : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина. 2013. С. 134.
52. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар; відп. ред. Є. Л. Стрельцов. Х. : Одісей, 2008. С. 272.
53. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник для студентів юрид. спец. Вищих закладів освіти. Київ-Харків: Юрінком Інтер-Право, 2002. 496 с.
54. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти. Київ–Харків: Юрінком-Інтер – Право, 2003. 416 с.
55. Кримінальне право України. Особлива частина: навчал. Посібник. І.В. Хохлова, О.П. Шем'яков. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 688 с.
56. Кримінальне право України (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. 2-ге вид. К. : «ВД Дакор», 2013. С. 146.
57. Кротов С.Е. Дифференциация уголовной ответственности в зависимости от категоризации преступлений, квалифицирующих признаков, обстоятельств отягчающих наказание: дис. ... канд. юрид. наук. Московский институт экономики, политики и права. М., 2005. 187 с.
58. Кудрявцев В.Н. Об'єктивна старана преступления. М.: Госюриздат, 1960. 244 с.

59. Кузнецова Н.Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности. М.: Госюриздат, 1958. 220 с.
60. Курс российского уголовного права. Особенная часть. Под ред. В. Н. Кудрявцева, А. В. Наумова. М. : Спартак, 2002. 768с.
61. Курс советского уголовного права. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. Т. 1.: Часть общая. 648 с
62. Курс уголовного права: Общая часть. Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. Т. 1: Учение о преступление. М.: Зерцало, 1999. 578 с.
63. Куц В.М. Кримінальна відповідальність за незаконне проведення дослідів над людиною. Харків: Юрайт, 2012. 304 с.
64. Куц В.М., Орлеан А.М. Прокурорські засоби протидії торгівлі людьми: Науково-практичний посібник. К.: Варта, 2007. 168 с. С. 10.
65. Левертова Р. А. Ответственность за психическое насилие по советскому уголовному праву. Омск : ВШ МВД СССР, 1978. С. 17.
66. Лемеха Р.І. Поняття «тяжкі наслідки»: проблеми визначення змісту. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. №2. С. 3. URL: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/viewFile/368/389> (дата звернення: 5.11.2020).
67. Лизогуб Я.Г. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». К., 2003. 20 с.
68. Лизогуб Я.Г., Яценко С.С. Протидія торгівлі людьми: аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства: Навч. посібник. К.: Атіка, 2005. 240с.
69. Малков В.П. Множественность преступлений и её формы по советскому уголовному праву. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1982. 176 с.

70. Мантуляк Ю. Окремі питання конкретизації поняття «інші тяжкі наслідки» та «особливо тяжкі наслідки». *Прокуратура, Людина. Держава*. 2004. № 12. С. 57–60.

71. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2000. 272 с.

72. Милевский А.И. Уголовно-правовая борьба с торговлей несовершеннолетними: Автореф. дис... к-та юрид. наук: 12.00.08 / Моск. акад. МВД России М., 2000. 25 с.

73. Михлин А.С. Последствия преступления. М.: Госюриздат, 1969. 104 с.

74. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.

75. Навчальний посібник для суддів з питань судового провадження у кримінальних справах щодо торгівлі людьми з метою експлуатації праці / Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні. Київ : Фенікс, 2014. 160 с.

76. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (2-е вид., перероб. та доп.). За заг. ред. П.П.Андрушка, В.Г.Гончаренка, Є.В.Фесенка. К.: Дакор, 2008 . 1428 с.

77. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року. К.: Каннон, 2001. 1104с.

78. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / М.І. Мельник, М.І. Хавронюк. – 3-тє вид., перероб. і доп. К.: Атіка, 2004.1054 с.

79. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 2-е вид., перероб. і доп. К.: А.С.К., 2002. 968 с.

80. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України відп. ред. С. С. Яценко. К. : А.С.К., 2005. С. 318–319.

81. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2-х ч; під заг. ред. М. О. Потебенька. К. : ФОРУМ, 2001. Особлива частина. 2001. С. 132–133
82. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть: Курс лекций. М.: Изд-во БЕК, 2000. 590 с.
83. Наумова О.С. Окремі аспекти регламентації кримінальної відповідальності за торгівлю людьми (ст. 149 КК України). *Публічне право*. 2017. № 2 (26). С. 155-162.
84. Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины от 5 апреля 2001 года. Под ред. Н.И. Мельника и Н.И. Хавронюка. К.: Каннон; А.С.К., 2002. 1216 с.
85. Негодченко Д. О. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми в Україні та інших країнах: порівняльно-правовий аналіз: автореф. дис.... к.ю.н. 12.00.08 . Харків, 2011. 20с.
86. Негодченко Д.О. Юридичний аналіз структури злочину, передбаченого ст. 149 КК України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. №2. С. 306-316.
87. Никифоряк Л. П., Орлеан А. М. Аналіз судової практики з питань застосування законодавства України щодо протидії торгівлі людьми. Київ. : Видавництво «Фенікс», 2018. 88 с.
88. Ожегов, С. И. Словарь русского языка. 23-е изд., исправл. М.: Рус. яз., 1991. 917 с.
89. Орлеан А. Відмежування торгівлі людьми від інших злочинів, пов'язаних із трудовою експлуатацією. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. №1. С. 47-52.
90. Орлеан А.М. Об'єкт незаконної торгівлі людьми та місце складу цього злочину в структурі Особливої частини Кримінального кодексу України. *Вісник Запорізького державного університету*. – 2001. №2. С. 34-35.
91. Орлеан А.М. Предмет складу злочину, передбаченого ст. 149 ККУ *Вісник ЗЮІ*. 2005. № 3. С. 113–119.

92. Орлеан А.М. Людина як предмет злочину. *Право і безпека*. 2004. №3(1). С. 125-128.
93. Орлеан А.М. Соціальна обумовленість криміналізації та кримінально-правова характеристика торгівлі людьми: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» Х., 2003. 20 с.
94. Орлеан А.М. Лизогуб Б. В. Вдосконалення кримінального законодавства у напрямку протидії торгівлі людьми та пов'язаним з нею явищам. *Право і безпека*. 2005. № 4. С. 101-104.
95. Орлеан А. М., Пустова О. В. Протидія торгівлі людьми, вчиненої з метою експлуатації праці. Науково-практичний посібник. К. : Фенікс, 2013. 152 с.
96. Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков: Вища школа, 1982. 170 с.
97. Панов Н.И. Квалификация преступлений, совершаемых путем обмана. Харьков: Юридический институт, 1980. 88 с.
98. Панов Н. И. Квалификация насильственных преступлений : учебн. пособ. Харьков : Юрид. ин-т, 1986. С. 27.
99. Підгородинський В. М. Відповідальність за торгівлю людьми за кримінальним законодавством України. автореф. дис.... к.ю.н. Одеса, 2005. 20с.
100. Пинаев А.А. Курс лекций по Общей части уголовного права. Книга первая. О преступлении. Харьков: Харьков юридический, 2001. 289 с.
101. Пинаев А.А. Курс лекций по общей части уголовного права. – Кн. 2 : О наказании. Харьков: Харьков юридический, 2002. 195 с.
102. Політова А.С. Кримінально-правова характеристика злочинів проти свободи особи за законодавством України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2007. 20 с.
103. Політова А.С. Практика притягнення до кримінальної відповідальності за статтею 149 КК та шляхи підвищення її ефективності.

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2013. №2. С. 306-314.

104. Полуляхов О.В. Проблеми вдосконалення протидії злочинним угрупованням, пов'язаних з торгівлею людьми. *Вісник Національного університету внутрішніх справ.* 2003. № 23. С. 52–57.

105. Постанова пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про злочини проти власності» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09> (дата звернення: 1.11.2020).

106. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3739-17> (дата звернення: 15.11.2020).

107. Противодействие торговле людьми: Учебное пособие. А.М. Бандурка, В.Н.Куц. Х.; Консум, 2003. 311с.

108. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, Прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791 (дата звернення: 15.11.2020).

109. Радецький В.С. Проблеми боротьби із транснаціональною торгівлею жінками та експлуатацією проституції. *Адвокат.* 1997. № 3. С. 30–37.

110. Радченко О.М. Торгівля людьми: кримінально-правові та кримінологічні проблеми. *Державо і право.* 2011. Вип. 52. С. 466–471.

111. Робак В. А. Конкретизація визначення поняття «інші тяжкі наслідки» та «особливо тяжкі наслідки». *Наше право.* 2009. № 2. С. 125–128.

112. Розслідування торгівлі людьми: навчальний посібник. Київ: Конус ІО, 2009. 190 с.

113. Российское уголовное право. Особенная часть: Учебник. Под ред. М.П. Журавлёва и С.И. Никулина. М.: Изд-во Спарк, 1998. 495 с.

114. Савченко А.В. Сучасне кримінальне право України: курс лекцій. .:Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. 640 с.
115. Самощенко И. В. Понятие и признаки угрозы в уголовном праве : монография. Х. : Издатель СПД ФЛ Вапнярчук Н. М., 2005. 120 с.
116. Сенаторов М. Поняття потерпілого від злочину в кримінальному праві. *Юридичний вісник АГІН України*. 2003. №1. С.202-210.
117. Сердюк Л. В. Психическое насилие как предмет уголовно-правовой оценки следователем: учеб. пособ. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1981. С. 44.
118. Смитиенко В.Н. Уголовно-правовая охрана здоровья населения в СССР.К.: Вища шк., Головное изд-во, 1989. 243 с.
119. Степанов В.Г. Общественно опасные последствия в уголовном праве: Автореф. дис....на соиск. учен.степени канд.юрид.наук. М.,2006. С.65.
120. Стрельцов Е.Л. Уголовное право Украины: учебник. Х.: ООО «Одисей», 2006. 720 с.
121. Таций В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Харьков: Вища школа, 1988. 198 с.
122. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления. М.: Госюриздат, 1957. 364с.
123. Уголовный кодекс Украины. Комментарий. Под ред. Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. Харьков: Одиссей, 2001. 960 с.
124. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий К.: Правові джерела, 1998. 1088 с.
125. Уголовное право Украины. Общая часть. Под ред. М.И. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тация. Харьков: Право, 1998. 400 с.
126. Уголовное право России: Учебник. В 2-х т. -Т.1.: Общая часть / М.: Издат. группа НОРМА-ИНФРА. М, 1998. 639 с.
127. Уголовное право России. Особенная часть: Учебник для вузов в 2-х томах. Т. 2. / Х.М. Ахметшин, Б.В. Волженкин, Р.Р. Галиакбаров и др. / Под ред. А.Н. Игнатова и Ю.А. Красикова. – М.: Изд-ая группа НОРМА-ИНФРА М, 1998. 808 с.

128. Уголовное право. Часть Общая. Часть Особенная: Учебник. Под общ. ред. Л.Д. Гаухмана, Л.М. Колодкина, С.В. Максимова. М.: Юриспруденция, 1999. 784 с.

129. Уголовное право. Особенная часть: Учебник. Под ред. Н.И. Ветрова и Ю.И. Ляпунова. М.: Новый юрист, 1998. 768 с.

130. Усенко О.В. Торгівля жінками як прояв кримінального бізнесу *Боротьба з організованою злочинністю (теорія і практика): науково-практичний журнал*. 2002. № 6. С. 73–80.

131. Учебник уголовного права. Общая часть. Под ред. В.Н. Кудрявцева и А.В. Наумова. М.: Изд-во Спарк, 1996. 412 с.

132. Хавронюк М. Работоргівля в Україні: чи здатне чинне законодавство ефективно протидіяти їй? *Предпринимательство, хозяйство и право*. 1999. № 3 С. 23-31.

133. Хохлова І. В., Шем'яков О. П. Кримінальне право України (Особлива частина). Навчальний посібник. К. : Центр навчальної літератури, 2006. С. 134.

134. Шапченко С.Д. Пропозиції та зауваження щодо проекту Закону України "Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо протидії торгівлі людьми та втягування у заняття проституцією)", реєстраційний № 4179, прийнятого у першому читанні 29 листопада 2005 р. *Кримінальне право України*. 2006. №1. С.66-69.

135. Ярмыш Н. Н. Уголовная ответственность за доведение до самоубийства: Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 1992. 223 с.

136. Яценко С.С. Зауваження та пропозиції щодо проекту новелізації ст.149 КК України. *Кримінальне право України*. 2006. №1. С. 62-65.

